Satakunnan historia
IV

Mauno Jokipii

3. OSA

IX TEOLLISUUS

1. Myllyt

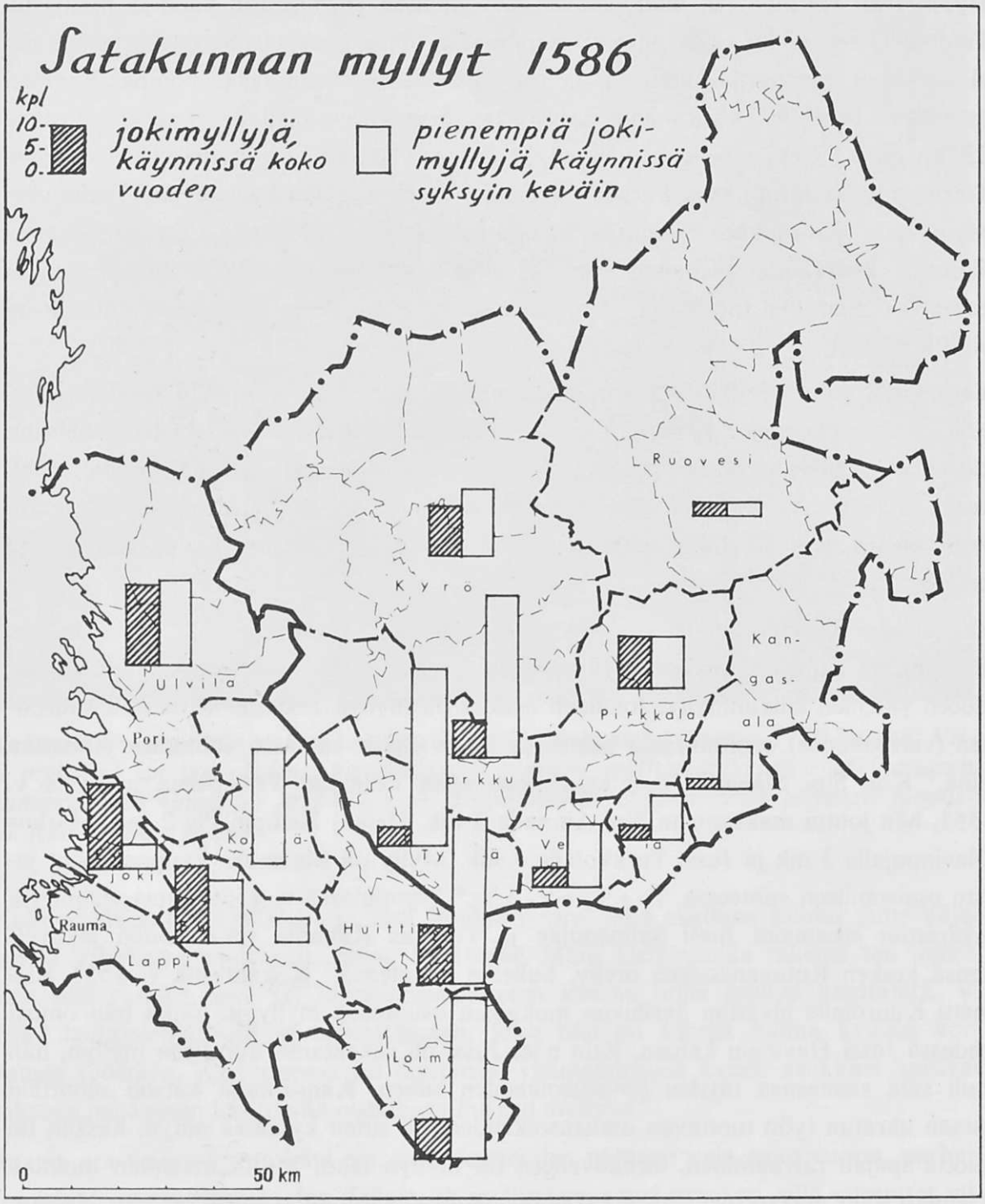
a) Satakunnan myllyt 1500-luvulla

Uuden ajan alun satakuntalaisessa maanviljelysyhteiskunnassa oli ainoastaan eräs ala, viljanjauhatus, joka yleisesti oli kohonnut koneellisen pienteollisuuden asteelle. Jo keskiajalta lähtien oli joissa ja puroissa pyörinyt vesi- eli jalkamyllyjä, joiden verkosto oli vähitellen tihentynyt. 1580-luvun puolimaissa maantarkastuksen yhteydessä tehdyistä myllyveron luetteloista[1] saa järjestelmällisen katsauksen koko maakunnan myllyistä, jotka jakautuivat eri pitäjiin seuraavasti:

Taulukko 52. Satakunnan myllyt v. 1586 ja 1589
(VA 2377:72 ja VA 2382:91–92)

Pitäjä	Jokimyllyjä, jotka käyvät koko vuoden	Jokimyllyjä, jotka käyvät keväin syksyin	Puromyllyjä	Muita myllyjä	Tuulimyllyjä	Yhteensä	Vuoden 1589 tarkastuskirja VA 2401a–b
Loimaa	8	34	1	2	–	45	43
Kokemäki	–	24	–	–	4	28	16
Huittinen	12	34	–	–	–	46	51
Köyliö	–	5	1	–	–	6	17
Eura	16	13	–	–	–	29	. .
Eurajoki	18	5	–	–	–	23	. .
Ulvila	17	18	–	–	–	35	. .
Ala-Satak. yht.	71	133	2	2	4	212	(127)
Tyrvää	4	37	–	–	–	41	28
Karkku	8	34	–	1	–	43	30
Vesilahti	4	13	–	–	–	17	6
Lempäälä	3	9	–	–	–	12	10
Kangasala	2	9	–	–	–	11	14
Pirkkala	11	11	–	–	–	22	38
Kyrö	10	14	–	–	–	24	27
Ruovesi	3	3	–	–	–	6	12
Ylä-Satak. yht.	45	130	–	1	–	176	165

1) Keskiajasta S u v a n t o 1973 s. 228–229; 1500-luvulta: Quarn penningar på lades anno -85 then tiden Jorde Ransakningen skedde aff her Hinrich Claesson. VA 2376: 18. – Valitus tätä verollepanoa vastaan: Eurajoen käräjät 20. 9. 1585, VA nn 62: 37. Nimismies Martti Heikinpoika Lavilasta oli muka kateudesta taksoittanut pitäjän myllyt liian korkeasti.

Satakunnan myllyt hallintopitäjittäin vuosien 1586 ja 1589 myllyntarkastusten mukaan. Myllyjen määrä alenee selvästi sisämaata kohti mentäessä. Vesimylly on vielä täysin ylivoimainen, vaikka Kokemäellä tavataan jo neljä tuulimyllyäkin (ks. kuva s. 10). Piirtänyt Pentti Papunen.

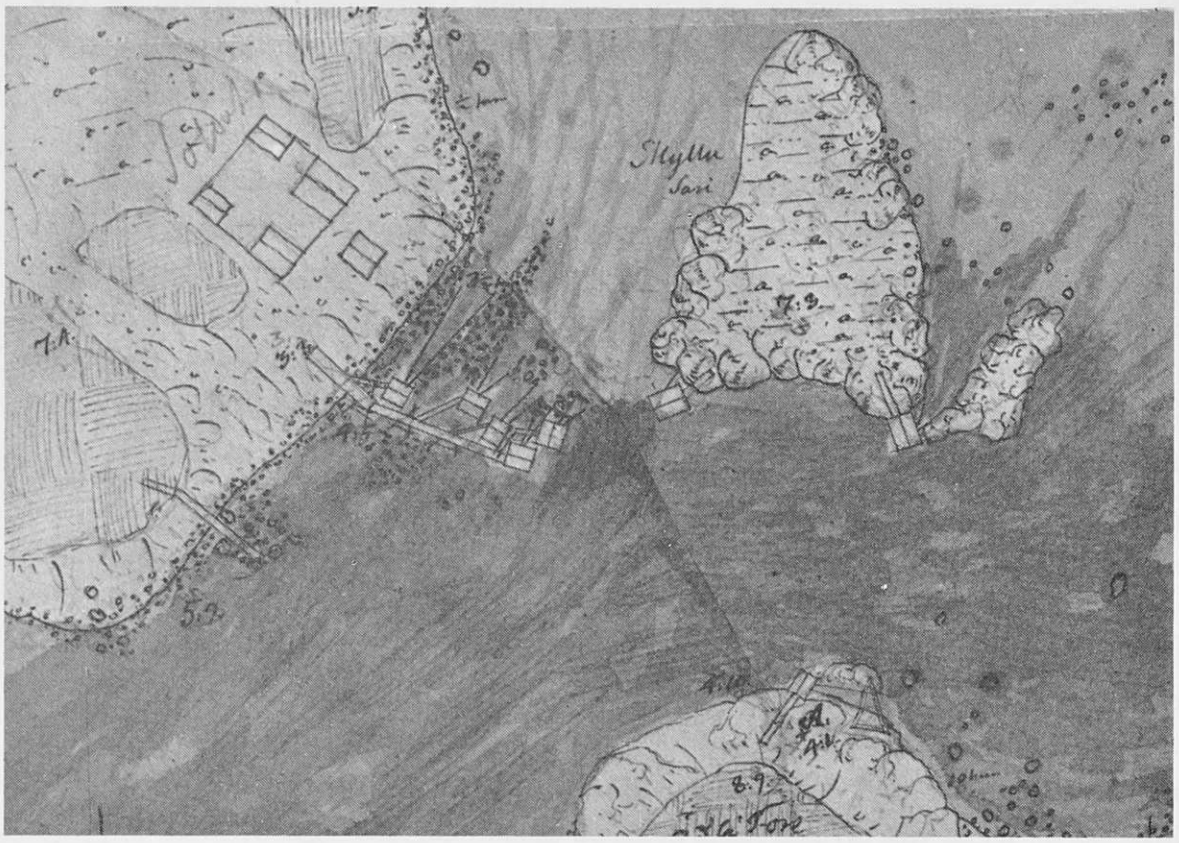
Huomataan vesimyllyjen muodostavan ylivoimaisen enemmistön kaikista myllyistä. Tuulimylly on tällöin vasta hitaasti saapumassa tänne Varsinais-Suomesta, jossa niitä tavataan runsaasti, kuten myös ruotsalaisella Pohjanmaalla. Niinpä Rauman maalaiskunnasta ja Turun läänin Lapista tavataan 12 vesimyllyä, niissä oli yhteensä 23 kiviparia ja kymmenen tuulimyllyä, joissa yhteensä 16 kiviparia. Kokemäen Torttilan kylässä on kaksi, Purjalan kylässä yksi ja Keipilän kylässä yksi tuulimylly. Myllyluettelojen mukaan ei muissa Satakunnan pitäjissä tuulimyllyjä olekaan; muista lähteistä tiedetään, että ainakin Porin kartanoon v. 1569 ostettiin ja siirrettiin erään papin rakennuttama tuulimylly.[2] Sen välineitä tavataan Porin karanon inventaariosta vielä v. 1591.[3]

Vesimyllyt, joita niitäkin oli Ala-Satakunnassa enemmän kuin Ylä-Satakunnassa, suorittivat täällä koneellisesti niin suuren osan jauhatuksesta, että länsisuomalaisten käsikivien kehitys pysähtyi. Ne ovat lyhyine kädensijatappeineen jääneet paljon alkeellisemmalle asteelle kuin itäsuomalaiset käsikivet, joiden kattoon saakka ulottuvassa käsipuussa sikäläiset piiat joutuivat paljon kiikkumaan, kuten kansanruno kertoo.

Yksityisellä suurella talolla voi olla oma myllynsä.[4] Useammin oli kuitenkin kylän läheisen sopivan kosken myllynpaikkaan rakennettu kylän tai suuremmankin alueen yhteinen lahkonmylly. Jokainen osakas oli myllyä rakentanut talonsa suuruuden (verolukunsa) osoittamassa suhteessa ja sai myös samassa suhteessa jauhattaa siinä.[5] Kun Sipi Mäenpää osti kuudennen osan Loimaan Vesikosken myllystä v. 1551, hän joutui maksamaan Sipi Ahmalle 3 mk, Heikki Kemppilälle 2 mk, Markus Olavinpojalle 3 mk ja Jussi Torkkolalle 4 mk. Mylly oli siis ennen kauppaa ollut jaettu omistajilleen suhteessa $^1/_3 + ^1/_4 + ^1/_4 + ^1/_6$.[6] Vampulassa v. 1550 kuusi välimiestä määrättiin jakamaan Jussi Salmenojan ja Tuomas Kännöin sekä heidän jakoveljiensä kesken Rutavankosken mylly, kullekin osuutensa.[7] Kokemäellä v. 1551 Klemetti Kuurolalle luvattiin äyriluvun mukainen osuutensa myllyyn, jonka hän omisti yhdessä Jussi Havingin kanssa. Kun näet Jussi oli rakentanut uudelleen myllyn, hän luuli sillä saaneensa täyden omistusoikeuden siihen. Kansantapa katsoo nimittäin asiaan uhratun työn tuottavan omistusoikeuden, oli sitten kyseessä niityn, kasken tai nuotta-apajan raivaaminen, kirkkoveneen tai myllyn teko. Mutta maanlain mukaan Klemetti vain maksoi osuutensa rakennuskuluista ja sai siten pitää omistus- ja jauhatusoikeutensa.[8]

---

2) VA 2214: 47v ja VA 2277: 70v.
3) VA 2403: 50v.
4) Tyrvään sakkoluettelo 4. 4. 1557, VA 2036: 19 ja Karkun sakkoluettelo 6. 4. 1557, VA 2036: 20v.
5) Käräjätietoja esim. Huittinen 1550, Kokemäki 1551, Loimaa 1551 ja Ulvila 1551, kaikki VA 216a: 31, 59v, 66, 75, 140.
6) Loimaan käräjät 27. 10. 1551, VA 216a: 106.
7) Roos 1964 s. 44.
8) Roos 1964 s. 80.

Kokemäenjoen Äetsänkosken kahdeksan myllyä tiedustelukartassa 1700-luvulta. Viisi myllyistä on pohjoisrannalta lähtevällä suurella myllypadolla, yksi Myllysaaren kummassakin rannassa ja kahdeksas Äetsänkosken etelärannalla pienessä juopassa. Ruotsin Sota-arkisto.

Kokemäellä sattui 1580-luvulla, että Putaan mylly, joka osaltaan kuului mm. Viljalan ja Vitikkalan asukkaille, paloi. Vitikkalan Matti Heikinpoika rakensi sen uudelleen sillä ehdolla, että sai rakennuspalkakseen kantaa tullia myllyn käyttäjiltä. V. 1587 lautamiehiä valittiin tarkastamaan, joko hän on saanut tullina kylliksi korvausta työstään. Kun summa oli täyttynyt, yllämainittujen kylien asukkaat saisivat takaisin neljäsosan käsittävän osuutensa Putaan myllyyn.[9]

Suurin osa vesimyllyistä kävi em. myllyluettelojen mukaan vain osan vuotta, parhaiten kevät- ja syystulvan ajan. Silloin oli myllyvuorokausi arvokas, sillä vuotuiset viljat piti lyhyessä ajassa saada jauhetuksi. Niinpä myllyvuorokauden luovutusta voitiin pitää välimaksuna kaupoissa. Luvian Niemenkylän Martti Jussinpoika sai vaihtaessaan vuonna 1550 maata Eurajoen Sydänmaankylästä kaupassa jakoveljiltään kymmenen vuorokautta joka vuosi Matkosken myllystä.[10] Vesilahdella v. 1600 Matti

9) Kokemäen käräjät 18. 3. 1587, VA nn 62: 98.
10) Eurajoen käräjät 23. 7. 1550, VA 216a: 5v.

Niilonpoika tuomittiin antamaan Anian kylän Olavi Laurinpojalle "puolitoista yötä myllyosuutta Kuokkalan koskesta", koska sitä panttia vastaan lainttuja rahoja ei ollut maksettu takaisin.[11] Samana vuonna Eurassa sotamiehen vaimo Rikissa Paneliasta sai vahvistuksen "kahdelle mylly-yölle", jotka häneltä oli yritetty riistää.[12] Huittisten käräjillä v. 1585 Martti Hari veloitettiin maksamaan Punkalaitumen Haviokosken Vanhamyllyn osakkaille "kaikki myllyvälineet, sekä raudat että kivet, jotka hän vahingossa oli polttanut Sarkkilan talonpojilta ja useilta heidän jakoveljiltään." Viimeksimainitut lupasivat puolestaan rakentaa uudelleen palaneen myllyhuoneen.[13] — On esitetty, että sesonkimainen kevät- ja syysjauhatus on ollut syynä länsi-Suomessa yleiseen tapaan, että leivottiin leipää vain kaksi kertaa vuodessa, mutta silloin suuret varastot. Parhaat leivät tulivat näet juuri jauhatetuista jauhoista.

Sellaiset paikat, joissa voimakas koski antoi käyttövoimaa ympäri vuoden, keräsivät usein monia myllyjä luokseen. Läheisen kylän talot rakensivat jokainen oman myllynsä ansiomahdollisuuksiakin ajatellen. Syntyi erityisiä myllykyliä, joihin laajalta alueelta saavuttiin jauhattamaan. Tällaisia olivat 1589 *Tammerkoski,* jossa oli yhdeksän myllyä, *Kyröskoski,* jossa oli neljä myllyä, *Huittisten Nanhia,* jossa oli kahdeksan myllyä, *Euran Kauttua,* jossa oli 13 myllyä ja *Noormarkku.* Viimemainitusta on säilynyt tieto kylän talojen välisestä myllynpaikkojen vaihdosta v. 1552. Koskessa oli silloin viisi myllyä, joista kaksi oli useamman jakoveljen yhteisiä.[14]

Jalkamyllyn rakenne muuttui varsin vähän 1500-luvulta viime vuosisadalle. Lähteissä mainitaan myllyhuone,[15] myllypato,[16] vesimyllyn kahna[17] ja myllynkivet, joiden hinta oli $15^1/_2$ mk.[18]

Ulvilassa sakotettiin 15. 2. 1565 kuuttatoista Leistilän talonpoikaa, jotka olivat avanneet kruunun myllypadon sulut ja päästäneet veden pois, niin että mylly oli vähällä mennä mukana. Noormarkun koskella estettiin 1558 Olavi Wrangi pienentämästä rakennustöillään yhteistä myllypatoa.[19] — Myllyrakennuksienkin piti jättää auki kuninkaanväylä joen syvimmälle kohdalle.[20]

b) Myllyjen kehitys 1600-luvulla

1620- ja 30-luvuilla tehtyjen myllyluetteloiden ansiosta voi seurata, miten Satakunnan myllyt kehittyivät 1600-luvun alkupuolella.

---

11) Vesilahden käräjät 6. 11. 1600, VA 222a: 113.
12) Euran käräjät 3. 11. 1600, VA 222a: 31v.
13) Huittisten käräjät 1. 7. 1585, VA nn 62: 56v.
14) Ulvilan käräjät 2. 4. 1552, VA 216a: 140.
15) 2 quarnaa hws, Köyliön sakkoluettelo 12. 7. 1557, VA 2017: 5v. ja Euran käräjät 1551, VA 216a: 49.
16) Kokemäen sakkoluettelo 21. 12. 1569, VA 2229: 118v.
17) watu quarns szyll, Huittisten sakkoluettelo 19. 3. 1578, VA 2309: 2v.
18) Ulvilan sakkoluettelo 1558, VA 2041: 2.
19) VA 2393: 39v.
20) Konung:e Ma:ttz ödro, Huittisten sakkoluettelo 15. 9. 1571, VA 2239: 143v.

V. 1586 Ala-Satakunnassa oli 212 myllyä Ylä-Satakunnan 176 myllyä vastaan, ts. Ala-Satakunta oli myllyjen lukumäärän suhteen edellä Ylä-Satakuntaa. Voi olettaa, että tässä vielä heijastuu keskiaikainen asiantila, myllyjen leviäminen rannikolta sisämaahan päin. V. 1632 on Ala-Satakunnassa yhteensä 146 myllyä, Ylä-Satakunnassa sen sijaan 158 myllyä. Tasapaino on saavutettu: alaltaan ja väkiluvultaan vähän suuremmassa Ylä-Satakunnassa on myös hiukan enemmän myllyjä. Lukuja vertaillessa kiinnittyy huomio Ala-Satakunnan myllyjen luvun runsaaseen vähenemiseen

Taulukko 53. Satakunnan myllyt 1600-luvulla

	1632		1645	1670	1685	1700
Pitäjä	Myllyjä VA 465	Vuosi-jauhatus tynnyriä	VA 7227	VA 7314a	VA 7370	VA 7417
Kangasala[1]	28	860	14	16	22	23
Pirkkala	20[2]	580	18	19	20	28
Ruovesi	17	450	11	12	26	33
Kyrö	22	670	23	27	19	36
Lempäälä	5[3]	80	9	9	10	8
Vesilahti	13	390	14	12	10	16
Karkku	26	790	37	34	10	39[7]
Tyrvää	27	770	21	27	12	33[8]
Ylä-Satakunta	158	4 590	147	146	129	216
Loimaa	29	850	41	90[4]	71	30
Huittinen	35	1 100	52	35[5]	46	40
Kokemäki	22	610	19	6[6]	8	4
Ulvila	22[9]	510	29	20	16	7
Eurajoki	17	500	..	..	..	..
Eura	21	530	22	..	27	2
Ala-Satakunta	146	4 100	163	151	168	83
Lappi T.l.[10]	19	370	..	..	2	6
Koko Satakunta	323	9 060	310	297	299	305

Taulukon puutteet johtuvat pääasiassa siitä, että luettelot ovat läänitysalueilta puutteellisia.

1) Mukana Orivesi, joka 1632 eritellään, myöhemmin ei.
2) Mukana kaksi valtion myllyä.
3) Mukana kaksi valtion myllyä.
4) Mukana yksi rälssin mylly.
5) Mukana kaksi rälssin myllyä.
6) Mukana yksi rälssin mylly.
7) Mukana kaksi rälssin myllyä.
8) Mukana kaksi rälssin myllyä.
9) Mukana Porin kaupungin kolme tuulimyllyä.
10) Mukana neljä tuulimyllyä (Kortela, Kankaantaka, Kullanperä, Uotila).

(66 kpl), mikä selittynee siitä, että pikkumyllyt ovat saaneet väistyä harvempien mutta suurempien ja tehokkaampien tieltä. Osittain tämä oli valtion tietoisen politiikan seurausta (s. 440), mutta näin hyvä tulos edellyttää kyllä talonpoikien omaakin myötävaikutusta. Ilmeisesti hieman suurempi yhteinen mylly tuli taloudellisemmaksi kuin aivan pieni yksityinen.

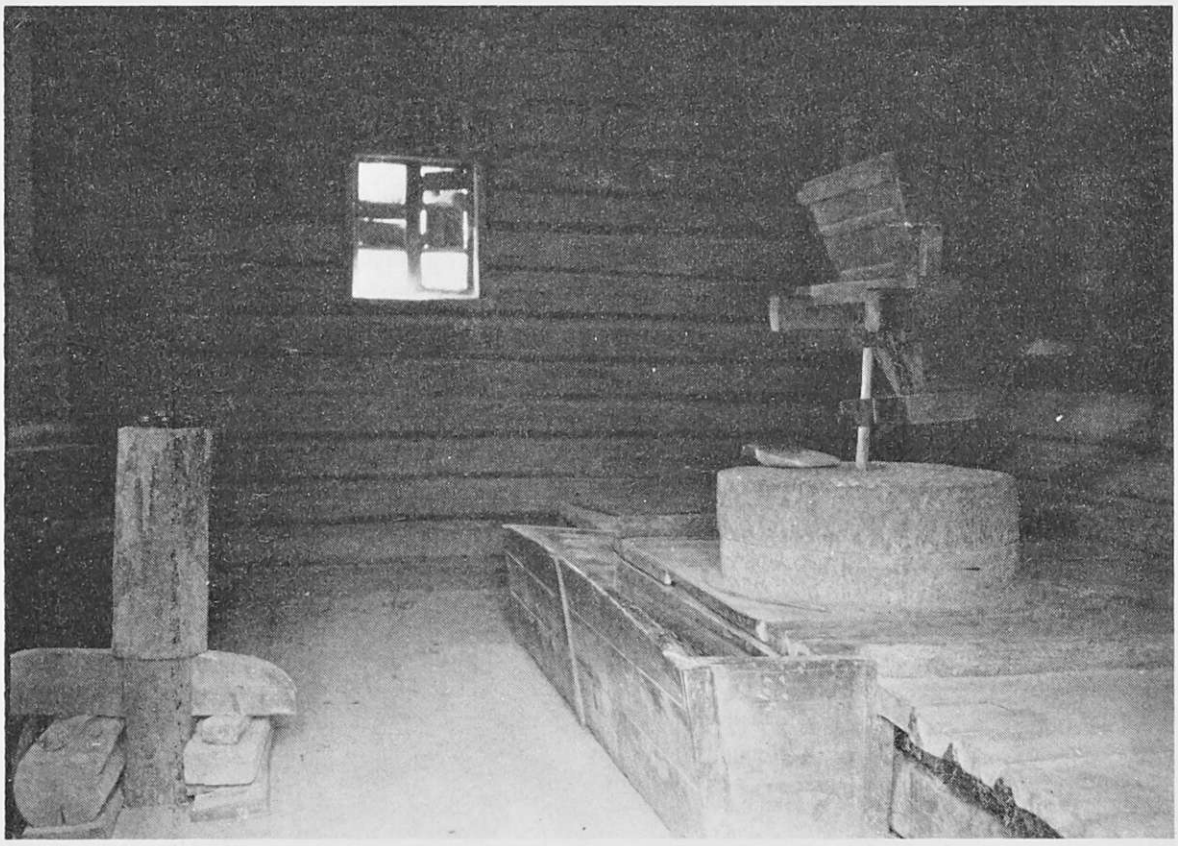
Maakunnan myllyjen kokonaismäärä näyttää taulukon mukaan melko lailla vakiolta vaihdellen eri luetteloissa kolmensadan kumminkin puolin. Tulos on kuitenkin tarkemmin katsottuna vain näennäistasainen. Niinpä vuoden 1670 tuloksen tasaa Ala-Satakunnan osalta Loimaan epätavallisen korkea luku, joka panee epäilemään, että tässä pitäjässä olisi tällöin poikkeuksellisesti lueteltu myllyjen kaikki osakkaat myllynomistajina. Myös vuoden 1700 Ylä-Satakunnan liian jyrkkä nousu, joka tasaa Ala-Satakunnan yhtä jyrkän laskun (vrt. Eura), ei vaikuta todelliselta heilahdukselta, vaan luettelointitavan johdosta syntyneeltä (entistä pienempiä myllyjä on pantu verolle tai annettu jäädä pois?).

1640-luvun kartoista ja eräistä tarkastusmaakirjoista saadaan yksityiskohtatietoja 1600-luvun myllyistä, mm. millainen veden saanti niillä oli: kävivätkö ne vain syksyin keväin tulva-aikana vai ympäri vuoden. Huomataan edelleen, kuten 1500-luvullakin, kuinka myllyt ovat eräin paikoin keräytyneet edullisten koskien partaille todellisiksi myllykyliksi, kuten Kangasalan Ihariin, Tammerkoskelle, Huittisten Nanhiankylään, Kauttualle ja Noormarkkuun. Myllyluettelon tietoja varmentavat vielä tuomiokirjoista saadut tiedot. Eurajoelta kerrotaan v. 1630, kuinka Irjanteen koskessa on 6 käynnissä olevaa myllyä, joista kuitenkin 1 Kaukomäelle kuuluva ns. Tallimylly oli huono, lisäksi 3 käyttämätöntä autiomyllyä ja 5 myllyä, joissa oli vain huoneet. Yhteensä siis Irjanteen kosken myllylaitosten luku nousi neljääntoista. Saman tiedon mukaan Eurajoen kirkonkylän koskessa sijaitsi 3 talonpojille kuuluvaa myllyä, 1 Åke Tottin eli Lavilan kartanon mylly ja 1 kirkkoherran mylly sekä 2 autiomyllyä, siis yhteensä 7 myllyä.[21] V. 1680 neljä Irjanteen myllyistä paloi.[22]

Erästä asiaa eivät myllyluettelot kuitenkaan ilmoita: myllyn tarkkaa omistajaa. Ylä-Satakunnan luettelot mainitsevat vain kylien nimet, Ala-Satakunnan luettelot jokaisen myllyn kohdalla myös omistajan nimen, mutta se ei pidä sinänsä paikkaansa. Kartanoilla, yksinäistiloilla ja vaurailla taloilla oli luonnollisesti yksityisiä myllyjä. 1700-luvun lopun tietojen mukaan yksityisten myllyjen määrä vaihteli eri maakunnissa 30—63 prosenttiin kaikista myllyistä.[23] Ala-Satakunnassa oli 54 yhteistä ja yksi yksityinen mylly v. 1797, Ylä-Satakunnassa 48 yhteistä ja 18 yksityistä myllyä.[24]

---

21) Eurajoen käräjät 28. 9. 1630, VA mm 3: 53.
22) Eurajoen käräjät 6.—7. 2. 1680, VA mm 12: 20.
23) Aaltonen 1944 s. 65.
24) Aaltonen 1944 s. 373.

Jalkamyllyn sisusta Kankaanpään Vihteljärveltä. Myllynkivistä alakivi oli liikkumaton ja yläkivi pyöri alta vesirattaasta tulevan akselin mukana. Kivet sijoitettiin ns. kivilauteille, joita ympäröivät kahnalaudat. Jyvät valuivat ylhäältä nelikulmaisesta tuutista karistinkeppiä myöten kivien silmään. Jauhot puristuivat kivien reunoista kahnaan, josta ne koottiin samassa tasossa reunempana olevaan laariin. Vasemmalla pystysuora ylennyspalkki ja vaakasuora lossi, joilla vesirattaan alla olevan ns. sammakkopalkin välityksellä voitiin nostaa yläkiveä (Aaltonen 1944, s. 67). Valok. U T. Sirelius. Museoviraston kuva-arkisto.

Suurin osa Satakunnan myllyistä oli siis yhteisiä osuusmyllyjä eli *lahkonmyllyjä,* kuten murteenmukainen termi kuului. Tämä käy selville myös 1600-luvun tuomiokirjoista. Veroluetteloon merkitty isännän nimi tarkoitti yleensä sitä, joka lahkon puolesta maksoi veron valtiolle. Vielä v. 1875 Satakunnassa ainoana maakuntana oli enemmän yhteisiä kuin yksityisiä myllyjä.[25]

Myllylahkon täytyy ajatella alunperin olleen vapaa yhtiö, joka muodostui sen työosuuden perusteella, jonka myllyn rakentaminen osakkailta vaati. Tästä tilanteesta tapaa esimerkkejä 1600-luvulta. Kun Kiikan Kiimajärven ja Haapaniemen kyläläiset v. 1679 pyrkivät sulkemaan eräitä kiikoislaisia pois Jaaran myllyn osallisuudesta, he joutuivat myöntämään, että kiikoislaiset oli otettu kahteen edelliseen samalla paikalla

25) Aaltonen 1944 s. 364.

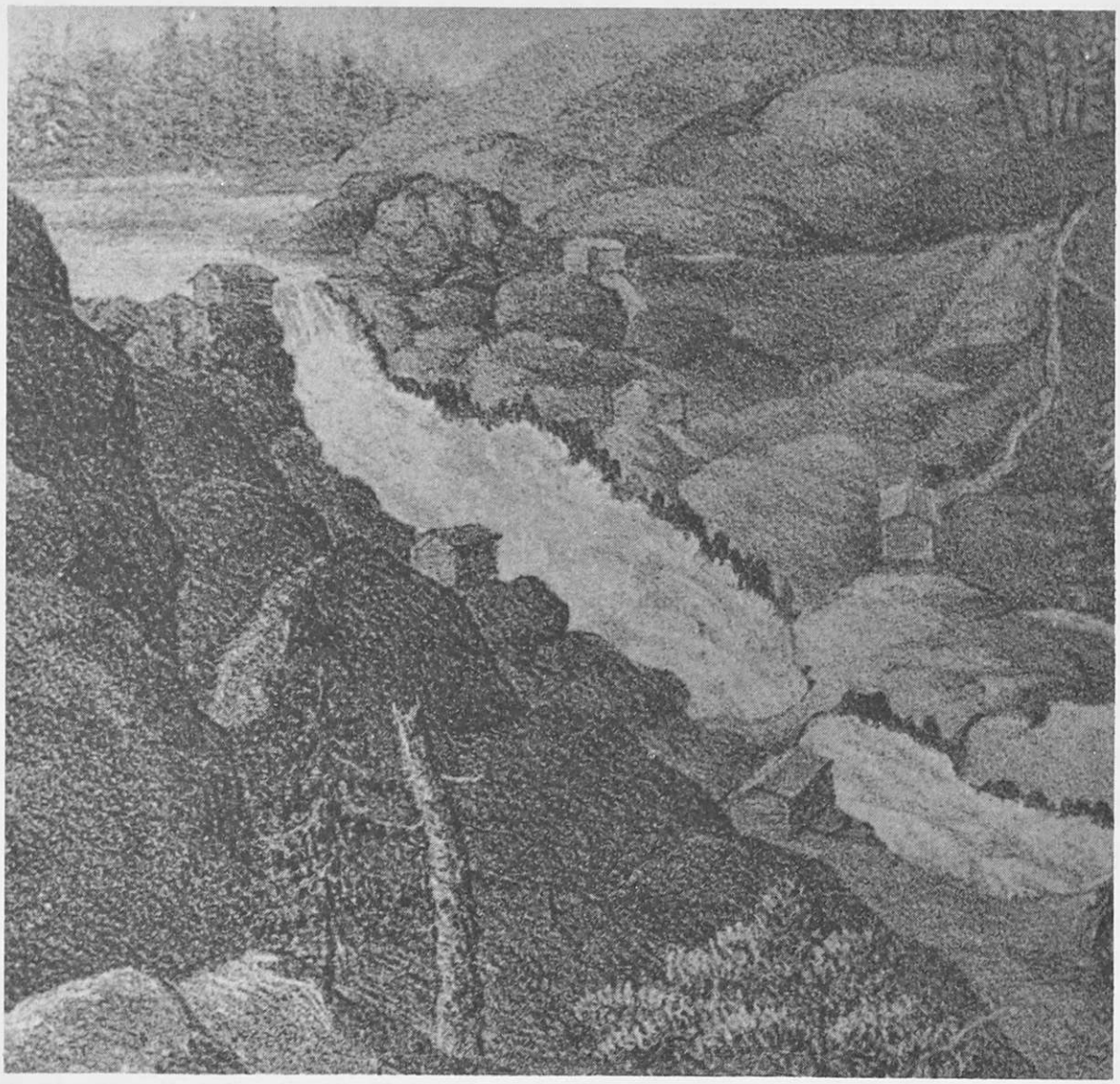
sijainneeseen myllyyn osallisiksi rakennustyötä vastaan.[26] V. 1662 Tyrvään nimismies Sipi Sipinpoika aikoi rakentaa uudelleen ns. Munkin myllyn ja kuulutti asiasta entisille osakkaille. Elleivät he saapuisi rakennustöihin, nimismiehen oli pakko ottaa siihen vieraita.[27] V. 1629 Aitolahden Laalahden Yrjänä Heikinpojalle oli osuus Sorrilan myllyssä sen työn ansiosta, jonka hän oli myllyyn pannut.[28]

Mutta 1600-luvulla myllyn omistus alkoi kiintyä talon verolukuun ja kylänosuuteen. Myllyn rakentamiseen voitiin soveltaa samaa naapurikuria, joka vainiopakon nimellä on viljelystöiden alalta tuttu. Niinpä, kun Tyrvään kyläläiset rakennuttivat v. 1679 uutta myllyään eivätkä kaikki talot hyvällä tuoneet hirsiä ja tehneet päivätöitä, oikeus päätti, että vaadittava korvaus niistä ulosmitataan vastahakoisilta, jotta myllyä voitaisiin jatkuvasti nauttia veroluvun mukaan.[29] Pirkkalassa Nurmen kylällä oli osuus Jokipohjan myllyyn. Partolan kyläläiset vaativat v. 1659 samaan myllyyn osuutta sillä perusteella, että heillä oli yhteinen metsä, laidun ja kalavesi Nurmen kylän kanssa. He katsoivat siis maanomistuksen määrääväksi myllynomistuksen suhteen.[30] V. 1683 Huittisten Raijalan Paavali Pietarinpoika sai heti osuuden Lauttakylän Maurialan koskessa olevaan Maanmyllyyn, kun hän voi osoittaa omistavansa kahden äyrin maan osuuden Lauttakylän Lusikaisen talosta.[31] Veroluvun mukaan jaettiin kylän talojen kesken esim. ne kolme myllyä, jotka Nakkilan Leistilän talot olivat yhdessä rakentaneet v. 1626.[32] Verolukuun perustui myös viljelyyn otettujen autiotilojen oikeus päästä kylänsä myllyn osakkaiksi.[33] Uusien viljelijöiden oli kyllä suoritettava korvaus rakennustöistä niille, jotka olivat tehneet sen aikoinaan heidän talojensa puolesta.

Myllyosuuksia mitattiin *yöllä tai vuorokaudella,* jotka merkitsivät samaa. Kuvaavaa on Eurajoella v. 1637 annettu tuomio ns. Tammion myllystä, jossa silloin oli osuuksia kaikkiaan $18^1/_2$ yön edestä. Sydänmaan Pentti Rekonpojalle vahvistettiin puolitoista yötä, jotka hän väliaikaisesti oli pantannut Kainun Tuomas Eerikinpojalle, mutta joista tämä oli luopunut, ja Kaukomäen Esko Prusinpojalle puoli yötä. Eskolle vahvistettiin samalla kertaa kolme yötä ns. Isosta myllystä, jotka hän oli ostanut Valentin Martinpojalta, ja Sydänmaan Mauno Heikinpojalle yksi yö Isosta myllystä hänen omistamansa autiotilan osuutena.[34] — Alastaron kosken myllyssä kerrottiin v. 1636 olevan yhteensä 10 yötä, joista kuudella oman kylän isännällä oli

---

26) Tyrvään käräjät 10.–11. 2. 1679, VA nn 5: 571.
27) Tyrvään käräjät 26.–27. 5. 1662, VA nn 62: 590.
28) Pirkkalan käräjät 12. 10. 1629, VA nn 2: 336.
29) Tyrvään käräjät 5.–6. 6. 1679, VA nn 5: 605.
30) Pirkkalan käräjät 17.–18. 10. 1659, VA nn 62: 413.
31) Huittisten käräjät 19.–22. 2. 1683, VA mm 13: 352.
32) Ulvilan käräjät 23. 9. 1626, VA mm 2: 286.
33) Huittisten käräjät 16.–18. 5. 1636, VA mm 4: 105.
34) Eurajoen käräjät 16.–18. 10. 1637, VA mm 4: 218.

Hämeenkyrön Kyröskoski A. Hårdhin litografiassa (osasuurennus). Etualalla kosken länsirannalla kolme eri kylien myllyä, itärannalla toiset kolme. Myllyjen luku on siis kasvanut 1500-luvusta. Satakunnan museon kokoelmat.

hallussaan kahdeksan, Vännilän Pertulla yksi ja Vuolteen Kustaalla yksi.[35] Euran ns. Laukolan myllyssä, jonka osakkaana oli mm. Vaanin kartano kahdella yöllä, oli ilmeisesti kaikkiaan 7 yötä, koska Markus Niilonpojalle voitiin v. 1625 tuomita siitä nimenomaan jokainen lauantaiyö, "kuten ikimuistoisista ajoista oli ollut".[36] Vampulan Soinilan myllyssä oli v. 1627 kaikkiaan 5 yötä, mutta siellä oli tapahtunut useita osuuksien myyntejä. Perttu Matinpoika oli myynyt yhden yön Siivikkalan Simo Eskonpojalle, Perttu Punoi puoli yötä Markus-suutarille, Sipi Mikonpoika puoli yötä ja

35) Loimaan käräjät 7.–9. 11. 1636, VA mm 4: 128.
36) Euran käräjät 15. 11. 1625, VA mm 2: 219.

Yrjänä Knuutinpoika samoin puoli yötä Kännön Heikille. Oikeus katsoi parhaaksi, että nämä laillistamattomat kaupat purettaisiin ja osuudet lunastettaisiin kantataloihin takaisin, jotta myllyä jatkuvasti voitaisiin käyttää veroluvun mukaan.[37]

Nakkilan Leistilän Simo Pertunpoika vaati v. 1626 myllyjen jakoa kyläläisten kesken, koska hän itse kuuden muun talon kanssa omisti vain yhden kylän kolmesta myllystä ja seitsemällä muulla talolla oli kaksi myllyä. Koska kyläläisten tuli "nauttia, omistaa ja jauhattaa rakentamiaan myllyjä ... jokaisen veronsa ja äyrilukunsa mukaan", suoritettiin uusi myllyjen jako. Siinä Suureen myllyyn tuli 5, Pieneen myllyyn 4 ja Alamyllyyn 5 osakasta.[38]

V. 1675 vahvistettiin Hämeenkyrön Kyröskoskessa sijaitsevan ns. Kolkon myllyn omistussuhteet. Ikaalisten kirkkoherra Abraham omisti hänelle kuuluvan Osaran ratsutalon osuutena 6 vuorokautta, Pyöräniemen kyläläiset 2, Sikurilan kyläläiset 2, Sarkkilan Heikki Paavalinpoika $1^1/_2$, kirkkoherra Sigfridin leski $1^1/_2$, joka oli ostettu Sonnun Pentti Tuomaanpojalta, Haapimaan Simo Simonpoika $^1/_2$, Kolkon kyläläiset 2, Untilan kolme naapurusta 3 vuorokautta, Räysteen Jaakko 1, Urjaisten Ellikkala 2, joista toinen on ostettu Virrin talosta, muut talot kumpikin yhden vuorokauden, Kostulan Poussan talo 1, joka on ostettu Särjeltä, Hirvolan Yrjänä 1 ja Klemetti 2 vuorokautta. Yhteensä Kolkon myllyn osakkaille kuului siis $27^1/_2$ vuorokautta – vielä näidenkin lisäksi oli eräitä myllyn osakkaiksi pyrkijöitä, mistä päättäen Kolkon mylly on ollut huomattavan kookas.[39]

Myllyjen vakituinen verotus aiheutti sen, että käytöstä jääneistä myllyistä hankittiin nopeasti oikeudelta todistus, jolla verotusta voitiin anoa lopetettavaksi.[40] Joskus tavataan yksityistenkin osakkaitten irtisanomisia heille tarpeettomiksi tulleista myllyosuuksista, jottei heidän tarvitsisi osallistua niiden rasituksiin.[41]

Valtava enemmistö maakunnan myllyistä oli vesimyllyjä. Tuulimylly oli tosin alkanut 1500-luvulla hitaasti levitä Lounais-Suomesta ja rannikkoalueelta päin (1500-luvun Rauma ja Lappi 10 tuulimyllyä, Kokemäki 4), mutta perin harvoin tavataan siitä tietoja 1600-luvultakin. V. 1631 oli Katariinanpäivän myrsky rikkonut Ulvilan Haistilan Perttu Mikonpojan tuulimyllyn.[42] V. 1650 mainitaan Huittisten Kirralla irtaimistoksi laskettu tuulimylly. V. 1628 eräät Vesilahden Kuralan miehet riitelivät "myllyn purjeesta", joka lienee ollut tuulimyllyn siipi.[43] Vuoden 1632 myllyluettelossa mainitaan vain kolme Porin kaupungissa sijaitsevaa tuulimyllyä.

---

37) Huittisten käräjät 23. 2. 1627, VA mm 2: 312v.
38) Ulvilan käräjät 23. 9. 1626, VA mm 2: 286.
39) Kyrön käräjät 18.–22. 2. 1675, VA nn 5: 36.
40) Karkun käräjät 12.–14. 3. 1662, VA nn 62: 586v, Kyrön käräjät 20.–22. 10. 1659, VA nn 62: 418v, Loimaan käräjät 3.–4. 11. 1634, VA mm 3: 283v–293v.
41) Tyrvään käräjät 15.–17. 12. 1660, VA nn 62: 531.
42) Ulvilan käräjät 26. 10. 1631, VA mm 3: 63v.
43) Huittisten käräjät 26.–28. 8. 1650, VA mm 7: 70; Vesilahden käräjät 18. 4. 1628, VA nn 2: 78.

Ulvilasta mainitaan 1689 Söörmarkun kylästä mäellä seisova tuulimylly ja Yyterin kartanosta 1696 tuulimylly, jonka kahnan eli tratin vieressä rakastunut pariskunta oli nähty. Ulvilan Preiviikissä 1691 kahden talon muutama vuosi aikaisemmin yhdessä rakentamasta tuulimyllystä riideltiin niin kovasti, että oikeus tuomitsi sitä tästä lähtien nautittavaksi vuoroviikoin. Rauman maalaiskunnan Tarvolassa tarmokkaan autiotilan viljelijän Erkki Heikinpojan mainitaan 1697 rakentaneen taloonsa mm. uuden tuulimyllyn. Vielä 1600-luvun lopullakin tuulimyllytiedot keskittyvät siten aivan entisiin pitäjiin.[44]

Sen sijaan osoitti eräs toinen tekninen keksintö, nimittäin ratasmylly, jolla oli ylä- tai alavesirattaansa myllylaitoksen vieressä, levenemisen merkkejä vanhan jalkamyllyn rinnalla. Ensimmäinen maakunnan ratasmylly tavataan Kangasalan Sarsankoskelta v. 1533, seuraava v. 1575 Euran Kauttualta (vrt. s. 440). Uutta komeaa ratasmyllyä suunnitteli Åke Tottin vouti Erik Tuomaanpoika v. 1637 Kangasalan Liuksialan kartanon omistamaan Iharinkoskeen, joka kuuluisassa luonnonmullistuksessa v. 1604 oli yhtäkkiä syntynyt saattaen entisen väylän miltei kuivumaan: "Ilkeä Iharinkoski saattoi Sarsan vaivaiseksi", sanoi sananlasku. Vouti yhdessä Liuksialan kartanon myllärin kanssa olisi ensin purattanut talonpoikien myllyt. "Ja sinne voidaan rakentaa hyvä mylly, johon tehdään 6 paria kiviä. Mylläri on sitä mieltä, että hän haluaa panna myllyhuoneen keskelle virtaa, jolloin rattaat sijaitsevat molemmilla puolilla huonetta, kolme kummallakin puolella. Eikä tule useampaa kuin yksi huone, ja entiset myllyt tiehensä . . .".[45] Seuraavana kesänä varta vasten hankittu myllynrakentaja oli jo saapunut Liuksialaan.[46] Kaikesta päättäen hän kuitenkin sai rakentaa vain noin kolmasosan koskesta. Vuosisadan lopulla Iharissa oli nimittäin Liuksialan kaksi-kiviparisen myllyn lisäksi (joka reduktiossa meni kruunulle) talonpoikien pari kaksikiviparista ja yksi yksikivinen mylly, eli yhteensä 7 kiviparia jauhamassa.[47]

V. 1655 euralaiset valittivat, että Vaanin omistaja kamariviskaali Antti Äimä oli rakentanut Laukolan koskeen ratasmyllyn, joka muka nostatti tulvia niityille.[48] V. 1654 noormarkkulainen aatelinen Reinhold Böning kertoi rakentaneensa ratasmyllyn Söörmarkun jokeen ja seuraavana vuonna pyysi Kokemäen Vitikkalan omistajan Gotthard Baranoffin vouti lupaa rakentaa ratasmyllyn Kokemäen Rudangon koskeen.[49] Tyrväältä mainitaan v. 1685 ratasmyllyt Tyrvään ja Kaukolan kylissä, molemmat ratsutalojen omistuksessa.[50] Uutuus levisi näin eri pitäjiin nimenomaan aateliston ja säätyläisten toimeliaisuuden seurauksena.

---

44) Ulvilan käräjät 12.–15. 10. 1689, VA mm 18: 451, Ulvilan käräjät 12. 9. 1696, VA mm 29: 215, Ulvilan käräjät 19.–21. 10. 1691, VA mm 21: 503–504, Lapin T.l. käräjät 30. 6. 1697, VA mm 31: 165.
45) S u v a n t o 1973 s. 228; Erik Tuomaanpoika Liuksialasta 31. 3. 1637 Åke Tottille. RA, Åke Totts samling.
46) Erik Tuomaanpoika Siuntiosta 20. 3. 1638 Åke Tottille. RA, Åke Totts samling.
47) J u t i k k a l a, Längelmävesi 1949 s. 327–329.
48) Euran käräjät 26.–27. 5. 1653, VA mm 8: 66.
49) Ulvilan käräjät 12.–13. 10. 1654, VA mm 8: 334. Kokemäen käräjät 3.–5. 7. 1655, VA mm 9: 68v ja mm 9: 110v.
50) VA 7370: 3 034.

c) Kruunun ns. tullimyllyt Satakunnassa

Myllystä saattoi kehittyä omistajalleen tuottava laitos. Niinpä keskiajalla Turun piispan satakuntalaiset lampuodit oli velvoitettu yleisen feodaalisen tavan mukaan jauhattamaan viljansa piispan myllyssä ja heiltä kannettiin vuotuista myllynvuokraa.[51] Kruunukin huomasi Kustaa Vaasan aikana voivansa saada tuloja perustamalla suuria kruunun myllyjä, joissa vuokraa eli tullia vastaan jauhatettiin talonpoikien viljaa, mistä nimitys tullimylly.

Ensimmäinen tullimylly Ala-Satakunnassa oli Nakkilan Ruhaden mylly silloisessa Ulvilassa, joka perustettiin yksikivisenä v. 1558.[52] V. 1564 sillä oli kaksi paria kiviä ja sanottiin sen jauhavan paitsi kuninkaankartanolle myös porvareille ja talonpojille tullia vastaan. Mylläri renkeineen oli kruunun muonassa. V. 1569 myllyn uudelleen veistämiseen meni 170 päivätyötä[53] ja seuraavana vuonna sinne hankittiin neljä paria uusia myllynkiviä ja erilaisia rautaosia.[54] Tullimylly toimi 1574—89 kolmella kiviparilla ja tuotti tullia 50—300 mk vuodessa. Myllyn kunnossapitoon näyttävät ulvilalaisten lisäksi osallistuneen ainakin euralaiset, joiden olisi v. 1585 pitänyt viedä yksi tukki talolta työmaalle.[55]

Sitten muutettiin järjestelmää ja v. 1590 mylläri Lasse Antinpoika otti myllyn vuokralle sääntöveroa vastaan, joka käsitti 26 talaria ja kaksi lihotettua sikaa vuodessa.[56] Seuraavalta vuodelta on Ruhaden tullimyllystä olemassa perusteellinen inventaario.[57]

Euran Kauttualle perustettiin tullimylly Juhana III aikana. Vouti Hannu Birgerinpoika rakennutti ensin v. 1575 tämän kaksikivisen myllyn kokonaan omalla kustannuksellaan. Hänen leskelleen maksettiin siitä myllypirtteineen ja kaikkine kalustoineen 2150 mk. Mylly oli uudenaikainen ratasmylly, jonka sijoittaminen kyläläisten jalkamyllyjen rinnalle herätti joissakin heissä haukkumasanoihin purkautuvaa katkeruutta.[58] Kauttuan mylly oli siitä lähtien säännöllisesti toiminnassa, kuten lähteistä näkyy. Antoipa tarkastuksia Ala-Satakunnassa v. 1585 suorittava kruunun virkamies Matti Sigfridinpoika valtakirjansa voimalla määräyksen, "että kaikki ne 15 jalkamyllyä, jotka ovat häiriöksi Kuninkaallisen Majesteetin tullimyllylle Kauttuan koskessa, tulee repiä, ja voudin tulee tänä talvena ajattaa valmiiksi puutavaraa ja ensi tilasssa rakennuttaa tullimylly, jossa on kolme paria myllynkiviä, sen toisen tullimyllyn lisäksi, joka siellä ennestään on".[59] Tämän jälkeen kruunu odotti kärsimät-

---

51) v. 1552, VA 1953: 1.
52) VA 2041: 2.
53) VA 2214: 47.
54) VA 2226: 31.
55) VA 215[1]: 152.
56) Säilynyt sopimus VA 2402: 32.
57) VA 2412: 59.
58) Tilejä v. 1575, VA 2277: 24v ja Euran sakkoluettelo sine dato 1575 VA 2281: 18.
59) VA 215[1]: 152.

tömänä tullituloja. Kesällä 1585 lautakunta huomautti ivallisesti voudille, ettei kukaan heinäkuun alussa vie mitään jauhatettavaksi, ei omaan eikä kruunun myllyyn.[60] Pari vuotta myöhemmin kuitenkin tunnustettiin, että syy tulojen puuttumiseen oli myllärissä, joka ei ollut viimeistellyt kruunun myllyä jauhatuskuntoon. Siksi hänen oli itsensä maksettava kahden vuoden täysi myllytulli, 13 markkaa, kruunulle.[61]

Sama virkamies Matti Sigfridinpoika käski v. 1585 repiä mvös Eurajoen jalkamyllyt sekä rakentaa Martinkoskeen 3-kiviparisen tullimyllyn ja toisen Eurajoen pappilan luo.[62]

V. 1586 on Kokemäeltä merkitty kolmas tullimylly, jossa oli kaksi kiviparia.[63] Luultavasti se oli kruunun, jolloin se oli sijainnut jossakin Kokemäenkartanon alueella.

Ylä-Satakunnan ainoa tullimylly sijaitsi Karkussa Siuron koskessa. Se tunnetaan ainakin jo v. 1568 ja se maksoi vuosittain sääntöveronsa 20 mk. V. 1580 sanotaan, että talonpojat ovat muutamia kertoja valittaneet myllystä ja tahtovat saada sen itselleen ilman mitään oikeutta, vaikka heillä on tilaa rakentaa koskelle useampia myllyjä, jos haluavat.[64] — Seuraavana vuonna tiedetään myllyssä olleen yksi kivipari.[65]

1600-luvulla kruunu yritti edelleen entiseen tapaan ansaita tullimyllyillä. Vuoden 1632 perusteellinen myllyluettelo osoittaa, että Ala-Satakunnassa Euran Kauttuan suuri kruununmylly oli voittanut alkuvaikeutensa. Se oli täydessä toiminnassa jauhaen viidellä kiviparilla tehokkaammin kuin mikään muu maakunnan myllyistä. Sen mylläri Mikko Martinpoika maksoi 12. 3. 1633 Turun verokamariin kuluneen vuoden tullina 45 hopeatalaria.[66]

V. 1645 Kauttuan myllystä sanotaan, että siinä oli viisi paria kiviä kahdessa myllyhuoneessa. Kruunu vuokrasi tällöin kunkin kiviparin erikseen kahdesta tynnyristä viljaa vuodessa. Vuokraajan velvollisuus oli pitää myllyt kunnossa. Vuokraajina oli ympäristön talonpoikia: Kauttuan Heikki Lurik, Mannilan Sipi Erkinpoika, Mestilän Perttu Mikonpoika, Ison Säkylän Tuomas Yrjänänpoika ja Vähän Säkylän Yrjänä Urbanuksenpoika. [67] Nämä isännät toimivat täten liikemiehinä: vasta jos jauhatusta oli niin paljon, että valtiolle menevän vuokran lisäksi myllärin palkka tuli maksuun, he saivat siitä voittoa.

---

60) Euran käräjät 8. 7. 1585, VA nn 62: 62.
61) Euran käräjät 12. 11. 1585, VA nn 62: 141.
62) VA 215[1]: 152v.
63) VA 2377: 76.
64) VA 2327: 8v.
65) VA 2339: 1v.
66) VA 464: 49v ja VA 465: 174v.
67) Porin läänin tilikirja 1645, VA 7227: 744.

Ulvilan kruununmylly oli jo ennen vuotta 1632 siirretty Nakkilasta Noormarkun koskelle. Siinä oli vain kolme kiviparia, mutta ne lienevät jauhaneet hyvin, koska kruunun mylläri Heikki Matinpojalta 4. 5. 1633 kantama tulli oli suunnilleen sama kuin edellisellä, 46 talaria.[68] Näiden toimivien myllyjen lisäksi mainitaan kolme muuta kruununmyllyä: Vesikosken mylly nyk. Loimaan kaupungista, Äimälän mylly Kokemäeltä ja Kaasmarkun mylly Ulvilasta. Kaikissa niissä myllyrakennus oli valmis, mutta varsinainen toiminta ei ollut päässyt alkuun.[69] Tuskin ne pääsivätkään toimintaan, koska hallituskin luopui 1630-luvun alulla suunnitelmastaan kantaa veroja jauhatuksen perusteella ja määräsi kiinteän henkirahan. Ilmeisesti niiden kävi samoin kuin Kauvatsan Lievikoskeen noin 1620 pystytetyn kruunun myllyn, josta Huittisten käräjillä 1642 kerrottiin. Se oli rakennettu yli 20 vuotta sitten, muttei ollut koskaan täysin valmistunut. Kun se sulki kuninkaanväylän, sen pato määrättiin revittäväksi.[70]

Vuoden 1647 valtiopäivillä Ala-Satakunnan alaosan talonpojat valittivat, että he joutuvat yksinään ylläpitämään näitä kruununmyllyjä. Kristiina-kuningatar vastasi heille, että he toki hyötyvätkin niistä. Jos ratsutalonpojat ja aateliset käyttävät näitä myllyjä, heidän tulee kantaa osansa rasituksesta.[71] — Samassa yhteydessä Euran Kauttuan talonpojat jälleen kerran väittivät, että heiltä on otettu kosken myllyoikeudet kruunulle, mutta kuitenkin heitä verotetaan niistä. Kuningatar viittasi tässä monimutkaisessa verotusasiassa sopimukseen, jonka kauttualaiset olivat tehneet 28. 1. 1646 maaherra Knut Lilliehöökin edustaessa kruunua neuvotteluissa.[72]

Ylä-Satakuntaan rakennettiin 1620-luvun lopulla ainakin kolme tullimyllyä. Karkussa valittiin keväällä 1629 pitäjän puolesta töihin kuusi kirvesmiestä perinteelliselle *Siuronkosken* myllynrakennukselle.[73] Pari vuotta myöhemmin pantiin miehet arvioimaan Siuronkoskella suoritettu työ, joka pitäjän oli maksettava. Selvässä asiassa otettiin todisteeksi kenraalikuvernööri Niilo Bielken kirje, mikä osoittaa mahtavien miesten olleen asian takana.[74] V. 1629 oli myös *Lempäälän Kuokkalan koskella* käynnissä uusi kruunun myllyrakennus, johon Lempäälän pitäjä nimesi kuusi kirvesmiestä.[75] V. 1631 rakennustöitten loppuselvittelyissä sanotaan Kuokkalan tullimyllyn olleen käynnissä edellisen vuoden juhannuksesta alkaen.[76] *Tammerkoskeen* rakennettava uusi kruununmylly aiheutti katkeruutta entisten myllynomistajien piirissä, joiden myllyt joutuivat purettaviksi uuden myllyn tieltä. Messukylästä Heikki Si-

---

68) VA 464: 50 ja VA 465: 173v.
69) VA 465: 172v; V. 1636 loimaalaiset joutuivat avustamaan Raision kruununmyllyn rakentamista; Loimaan käräjät 7.–9. 11. 1636, VA mm 4: 128.
70) Huittisten käräjät 28.–29. 11. 1642, VA mm 5: 271v.
71) Vastaus Ala-Satakunnan alaosan valtiopäivävalituksiin 24. 3. 1647, § 8. VA Reg jälj. 1647 fol. 41v.–42.
72) Sama lähde § 9. VA Reg. jälj. 1647 fol. 42.
73) Karkun käräjät 29. 5. 1629, VA nn 2: 282.
74) Karkun käräjät 24. 10. 1631, VA nn 3: 410.
75) Lempäälän käräjät 20. 5. 1629, VA nn 2: 253v.
76) Lempäälän käräjät 20. 9. 1631, VA nn 3: 324.

pinpoika ja Haiharan Paavali Antinpoika saapuivat syksyllä 1630 Lempäälän käräjille syyttämään Matti Martinpoikaa, "myllynrakennuksien tarkastajaa", että tämä oli purattanut heidän myllynsä ja antoi kantaa jo rakennusmiesten palkkoja vaikkei kruunun mylly vielä ollut käynnissä.[77]

Vuoden 1632 myllyluettelot mainitsevat Ylä-Satakunnasta neljä kruunumyllyä, yhden Lempäälän Kuokkalasta, jossa on kaksi paria myllynkiviä, kaksi Tammerkoskesta — sinne on siis parin vuoden sisään rakennettu toinenkin kruunumylly — ja yhden Karkun Siurosta, jossa siinäkin on kaksi paria myllynkiviä.[78]

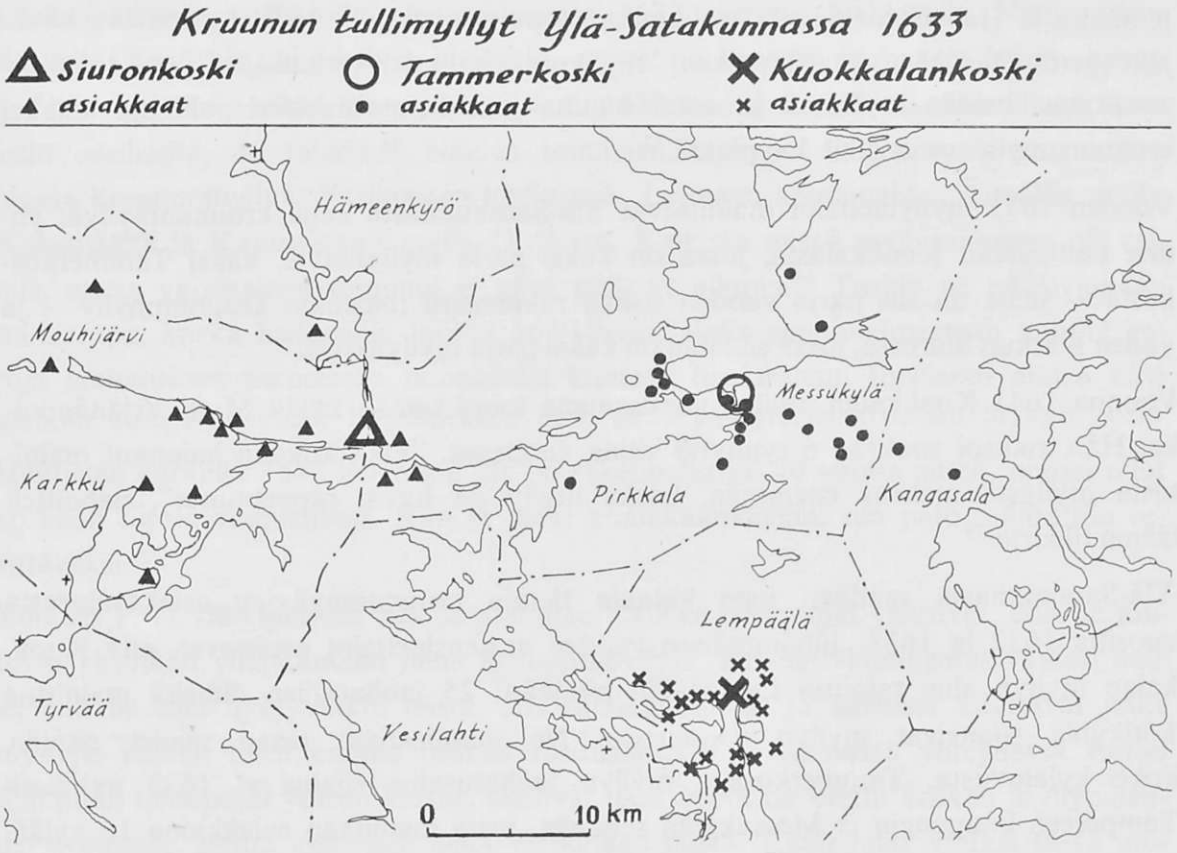
Vuonna 1645 Kuokkalan myllyn vuokraajana toimi saman kylän Matti Yrjänänpoika. Hän maksoi vuokraa 6 tynnyriä viljaa vuodessa. "Eikä kukaan halunnut mainitusta myllystä maksaa enemmän, koska mylly on hyvin rappeutunut", pahoitteli läänin tilikirja.[79]

Ylä-Satakunnasta saadaan jopa joitakin tietoja kruunumyllyjen asiakasalueesta vuosilta 1632 ja 1633. Jälkimmäisen vuoden asiakasluettelot osoittavat, että Kuokkalan myllyn alue rajoittui Lempäälän pitäjään: 25 jauhattajien nimeltä mainittua kotikylää sijaitsivat myllyn naapurissa. Ne muodostivat tasan puolet pitäjän koko kyläluvusta. Tammerkosken myllyn jauhatusalue sijaitsi v. 1633 nykyisen Tampereen kaupungin ja Messukylän seudulla, josta mainitaan asiakkaina 16 kylää. Kauempaa oli Pirkkalasta yksi (Pirkkala), Ylöjärveltä kolme (Niemi, Liimola, Lielahti), Aitolahdelta kaksi (Aitoniemi, Hirviniemi) ja Kangasalta kolme (Riunvaiva, Vatiala, Suorama) asiakaskylää. Samaan aikaan Siuron myllyn asiakkaat jakautuivat laajemmalle. Karkusta sanotaan jauhattavan ainakin kaksi kylää (Nohkua, Vihtiälä), Suoniemeltä kolme (Urmia, Kauniainen, Tyrisevä), Kyröstä yksi (Jumehniemi), Pirkkalan puolelta kolme (Nokian Haapaniemi, Penttilä ja Lukkila) ja Mouhijärveltä kuusi kylää (Kairila, Salmi, Ryömälä, Valkama, Selkee, Pukara).[80] Kun useat patronyymillä mainitut jauhattajat jäävät tunnistamatta, nämä paikannimet osoittavat vain jauhatusalueiden karkeita äärirajoja; lähikylistä on varmaan samaan tapaan käyty myllyssä.

Noin 1600-luvun puolimaissa kruunun suhtautuminen elinkeinoelämään muuttui: merkantilististen teorioiden vuoksi se luopui valtion yrityksistä ja luovutti useat teollisuuslaitoksensa, jopa monet kuninkaankartanot yksityisille. Siinä yhteydessä kruunun omat myllytkin suuresti vähenivät tai loppuivat kokonaan. Kauttua tavataan vuosisadan lopulla Creutzin rautaruukin omistuksessa, Noormarkku kapt. Böningin,

---

77) Lempäälän käräjät 6. 9. 1630, VA nn 3: 153v. Pirkkalan käräjät 20. 1. 1631, VA nn 3: 253v. Aaltonen 1944 s. 28. — Tarkastaja Matti Martinpoika mainittiin myös ed.m. Kuokkalan myllyn yhteydessä.
78) VA 465 passim; VA 464: 61 sanoo kerran Karkun Särvi, mikä erehdys johtunee siitä, että VA 465:ssä Karkun kruunumylly seuraa Sävin kylän yksityistä myllyä.
79) VA 7227: 597.
80) VA 475: 149a—151. — Paikoitukset Hopeaveroluettelosta.

Kruunun tullimyllyt ja niiden asiakaspiirit Tampereen seuduilla v. 1633. Piirtänyt Pentti Papunen.

Tampere vuodesta 1658 Tammerkosken kartanon, Kuokkala vuodesta 1651 Kurki-suvun. Vain Siuro oli edelleen v. 1700 kruunun sääntöverollisena myllynä.[81]

Eräissä tapauksissa myös aateliset olivat rakentaneet kartanoihinsa tullimyllyjä omien ja ympäristön talonpoikien jauhatuksia varten; hallituskin v. 1632 kehotteli aatelismiehiä siihen.[82] Mainitun vuoden luetteloissa Ala-Satakunnasta tosin mainitaan tällaisena "odaalimyllynä" vain Johan de la Gardien, siis Köyliön kartanon mylly Köyliön Tuiskulankoskessa (3 kiviparia) sekä Ylä-Satakunnassa Kangasalan Vääksyn (3 myllyä) ja Liuksialan kartanoiden myllyt (4 myllyä, yht. 7 kiviparia), viimeksimainitut Iharinkoskessa.[83] Näiden lisäksi aateliskartanoilla oli kuten mainittu lukuisia yksityisiä myllyjä – usein jopa uudenaikaisia ratasmyllyjä – mutta niitä ei ole luettava tullimyllyjen tapaiseksi teolliseksi yritteliäisyydeksi. Se, että aateli otti tullimyllyjen suhteen oppia kruunusta ja tavallaan jatkoi sen alulle panemaa toimintaa, näkyy seuraavassa monilla muillakin aloilla.

---

81) Jokipii, 1962 s. 306; VA 7370: 2102; Aaltonen 1944 s. 29; Arajärvi 1959 s. 204; VA 7401: 3135; VA 7419: 1381.
82) Aaltonen 1944 s. 28.
83) VA 464–465; Aaltonen 1944 s. 29; Jutikkala, Längelmävesi 1949 s. 326–332; Jutikkala 1939a s. 162.

2. Sahateollisuus

a) Kruunun saha 1500-luvulla

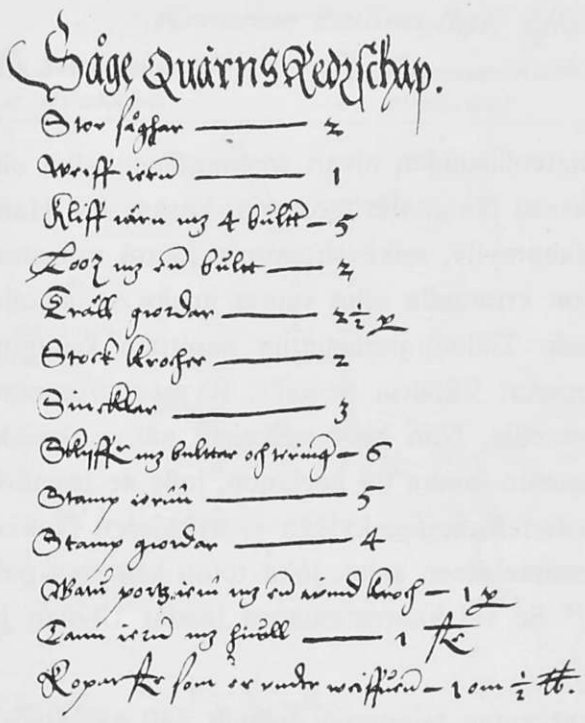
Vaikka onkin osoitettu, ettei Suomen sahateollisuuden aivan ensimmäinen alku ole kruunun vireille panema, vaan todennäköisesti Naantalin luostarin, koska sillä Halikon seuduilla on keskiajan lopulla ollut sahamylly, mikä sittemmin joutui tunnetun aatelismiehen Eerik Flemingin haltuun,[84] on kruunulla ollut suuret ansiot sahateollisuutemme syntyyn 1500-luvun puolivälissä. Tällöin perustettiin nimittäin kruunun toimesta useita sahamyllyjä eri puolille maata: Viipurin tienoille, Kymenkartanoon, Helsingin pitäjään, Perniöön ja Ahvenanmaalle. Niin kuin paikoista näkyy, kaikki nämä sahamyllyt olivat lähellä jotakin kruunun linnaa tai kartanoa, jolle ne toimittivat tuotteensa. Tähän sarjaan kuuluu Ulvilan *Ruhaden* kylään — nykyiseen Nakkilaan — v. 1558 rakennettu Satakunnan ensimmäinen saha, joka toimi samassa paikassa olevan kruununmyllyn yhteydessä.[85] Se vei valmistamansa laudat Ulvilan ja Porin kuninkaankartanoille.

Lähteissä mainitaan, että v. 1558 Ala-Satakunnan talonpojat tekivät 440 päivätyötä Ruhaden myllypatoa ja sille rakennettavaa sahamyllyä varten.[86] Seuraavana vuonna hankittiin vielä joitakin metalliesineitä jo käynnissä olevaan sahamyllyyn, jonka vuositulos oli 350 sahattua lautaa.[87] Myöhempien vuosien tulokset jäivät yleensä tästä alle. Esimerkiksi v. 1565 sahattiin $13^1/_2$ tolttia lautoja, kaksi vuotta myöhemmin $7^1/_2$ tolttia.[88] Vuoden 1573 tulos oli 20 tolttia, mutta seuraavana vuonna vain 9 tolttia lautoja, vaikka kuningas oli sinä keväänä erityisesti käskenyt niitä hankkia.[89] Vuonna 1575 sahamylly meni tulvan takia epäkuntoon, eikä sitä sittemmin enää käytetty.[90] Kun sahan rautaesineet v. 1578 siirrettiin paikalta Porin kuninkaankartanon varastoaittaan, tehtiin niistä täydellinen luettelo, joka on tallessa ja lienee vanhin Suomesta säilynyt asiakirja, josta saadaan tietoja myös vesisahojen teknisistä laitteista.[91]

Tämä luettelo — yhdistettynä muihin tietoihin 1500-luvun sahoista[92] — antaa Ruhaden sahamyllystä melko eloisan kuvan.[93] Sahalaitoksen padon vettä voitiin säännöstellä luukulla, jota tarvittaessa nostettiin kelalaitteella (Watu portz krock medh 1 Windkrock: 1 par). Nähtävästi pystyyn asetettu puinen vesiratas oli sahan

---

84) O j a Hist. Aik. 1945 s. 194–197.
85) M e i n a n d e r 1945 s. 20–21.
86) VA 2041: 21.
87) VA 2066: 15 ja 67v.
88) VA 2167: 15v ja VA 2192: 11.
89) VA 2257: 39v; VA 2270: 39v; VA Reg. jälj. 4. 3. 1574, lisänide II s. 11.
90) VA 2277: 44.
91) VA 2306: 3v; M e i n a n d e r 1945 s. 64 pitää saman sahan inventaariota vuodelta 1605 vanhimpana.
92) Tässä on seurattu vuoden 1584 inventaariota VA 2342: 69 sekä M e i n a n d e r s. 64–67.
93) Professori C.-E. T h o r s on ystävällisesti osallistunut termien tulkintaan.

Ulvilan (nyk. Nakkilan) Ruhaden sahamyllyn välineet Porin kartanon inventaariossa v. 1578. Termit on selitetty tekstissä. Valtionarkisto.

käyttövoimana. Vesirattaan leveys pani sen toimimaan normaalissa virrassakin voimakkaasti. Rattaan vaaka-asennossa olevasta kammesta, joka oli kuparilla laakeroitu (Kopar stycke som är under väffuen: 1 om $^1/_2$ Lb), johti pitkä, pystysuora kiertokanki (Weifiärn – 1) samoin pystysuoraan asennettuihin sahanteriin. Niitä lienee tässä tapauksessa pantu "raamiin" kaksi rinnakkain (Store sågher – 2). Tukit työnnettiin teriä vasten vaakasuoraan asetetussa puisessa "kelkassa". Tämän ajan sahat käyttivät ns. nykäyssyöttömenetelmää. Raamin, s.o. terien, liikkuessa siitä lähtevät vipuvarret liikuttivat myös hammaspyörää (Tann iärn medh hiull – 1), joka vei kelkkaa pienin nykäyksin eteenpäin. Sahauksen jälkeen kelkka vedettiin käsivoimin taas alkuasentoon. Kelkkalaitteeseen kuului myös "kiilat pultteineen" (Kliff iärn medh 4 bultar – 5), jotka nähtävästi estivät sahattavan tukin painumasta kiinni. Muuten sahanterä olisi loppuvaiheessa alkanut "ahdistaa". Sahan välineistä mainitaan edelleen lukkolaite (Låtz medh bulth), keksejä (Stock krokar – 2) ja sinkilöitä (Sincklar – 2). Vielä 1600-luvun puolellakin tapaa nämä varusteet, joita ei enää käytetty, Porin kartanon inventaarioista.[94]

Suunnitelmia sahateollisuuden elvyttämisestä on myöhemminkin esiintynyt. Niinpä kuninkaan kanslian diaareissa 6. 3. 1588 on tieto Tuomas Yrjänänpoika -nimiselle voudille kirjoitetusta kirjeestä, jossa tämän käsketään huolehtia, "että Jaakko Pen-

94) Esim. v. 1609: VA 2488: 44v ja 59 v. – Samassa yhteydessä toimivan tavallisen myllyn varusteisiin kuulunevat sen sijaan Trällgiordar =rällin (eli 'lyhdyn', se on hammasrattaan hampaisiin sopivan voimansiirtopyörän) vahvistevyöt, Stampiärn = survimen terät sekä Stampgiodar = survimen vahvistevyöt.

tinpoika pystyttää joitakin sahamyllyjä Rauman kaupungin lähelle".[95] Näistä ei ole muita tietoja: sopivien koskien puute lienee osaltaan vaikeuttanut käskyn toimeenpanoa.

Vaikka kruunu näin melko nopeasti luopui sahateollisuuden omakohtaisesta yrittämisestä, huomataan seuraavassa, että se vielä myöhemminkin tuki paria sahaa melko voimakkaasti.

Huolimatta siitä, että tämän ajan sahat olivat varsin primitiivisiä — niiden on sanottu jauhaneen suuremman osan sahatukkia sahajauhoiksi kuin laudoiksi — ne säästivät sentään paljon vaivaa verrattuna yleisesti käytettyyn lautojen veistämiseen kirveellä. Teknisenä uutuutena Ruhaden sahalaitos oli varmaan 1500-luvulla maakunnassaan yleisesti tunnettu.

b) Kartanosahat 1600-luvulla

Yleensä aatelisten kartanosahat sijaitsivat meren rannikolla tai lähellä sitä. Niinpä aloitettakoon Ala-Satakunnan kartanosahoista, koska ne ovat sekä vanhempia että lukuisampia kuin Ylä-Satakunnan kartanoiden sisämaassa sijaitsevat sahamyllyt.

Vanhin kartanosahoista näyttää olevan *Noormarkun* kosken sahamylly. Silloisen Ulvilan Noormarkun kartanoa asuva aatelinen nimeltä Gotthard Zeckler, joka omisti kartanon 1622—48, kertoi oikeudenkäynnissä v. 1633 ostaneensa aikoinaan sahamyllyn Porin kirkkoherralta Johan Forskåhlilta (1616—28) ja porilaiselta Joachim Schultzelta, joka muuten tunnetaan sikäläisenä salpietaritehtaan johtajana. Vuodesta 1622 lähtien oli Zeckler pitänyt sahamyllyä yksinään, joten sen rakentamisaika menee ainakin 1620-luvun taitteeseen.[96] Jostakin syystä — mahdollisesti suurtilaajana — kruunu näyttää tukeneen Zecklerin sahahanketta. Niinpä Zeckler saattoi v. 1625 vaatia söörmarkkulaisilta ja noormarkkulaisilta, ts. lähikylien asukkailta, joka manttaalilta 30 rakennushirttä sahamyllyään varten.[97] V. 1633 euralaisten piti viedä tukki talosta Noormarkun sahamyllyyn ja kuljettaa yhdessä ulvilalaisten kanssa lautoja sieltä.[98]

Tuonnempana Noormarkun saha joutui Porin kreivikunnalle. Sen jälkeen kun kreivikunnan maanmittari Nils Welaminpoika v. 1653 oli kiinnittänyt sotamarsalkka Hornin huomiota Noormarkun koskeen, josta puolet ennestään kuului kreivikuntaan kuuluville taloille, Horn antoi inspehtorinsa v. 1654 vaihtaa sahanpaikan Reinhold Böningiltä, Zecklerin vävyltä, kokonaan kreivikunnalle erästä autiotaloa vastaan.[99]

---

95) "wed Raumo Stad". RA, Kungl. Kansliets diarer, Utgående diarium 1588: fol. 10.
96) Ulvilan käräjät 29.—30. 10. 1633, VA mm 3: 221.
97) Ulvilan käräjät 25. 5. 1625, VA mm 2: 111v.
98) Euran käräjät 11.—12. 12. 1633, VA mm 3: 239v.
99) Ulvilan käräjät 10.—11. 3. 1654, VA mm 8: 279v.

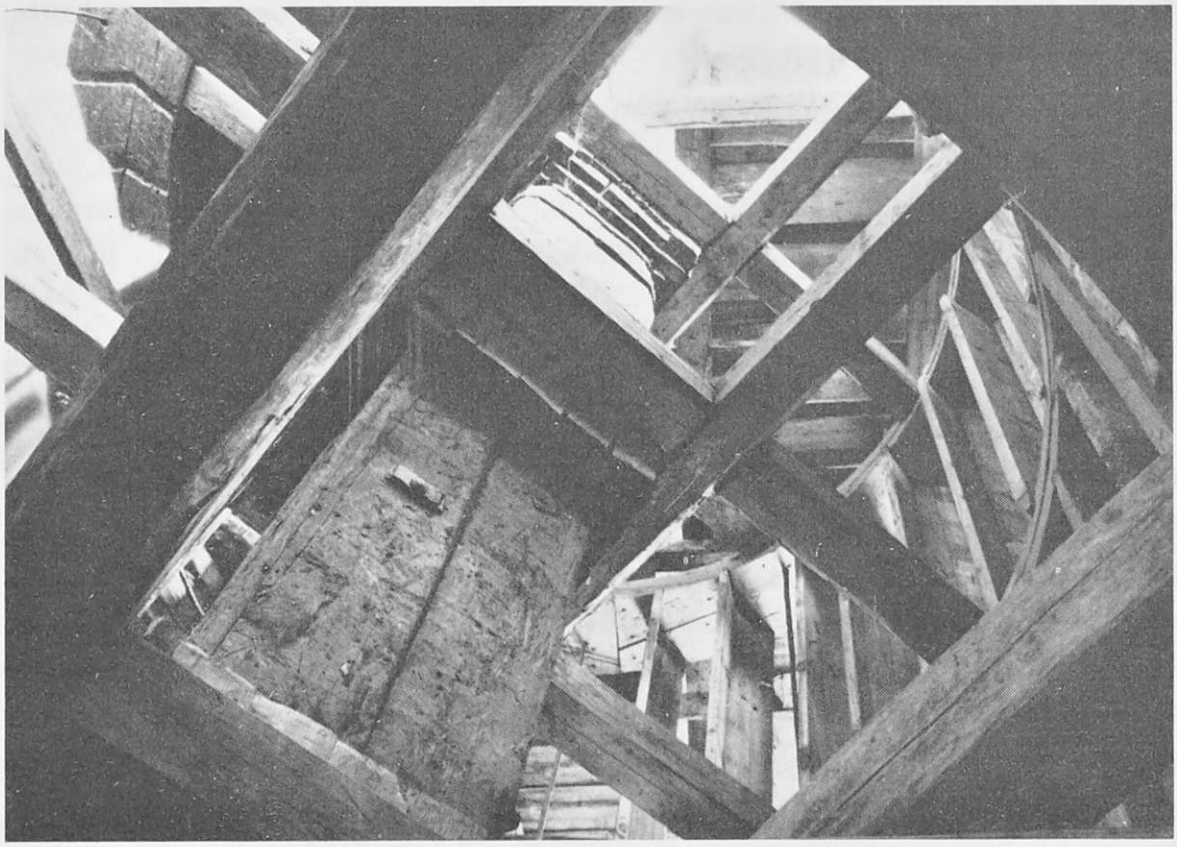
Myöhemmin Noormarkun saha oli Hornin lesken, kreivitär Sigrid Bielken erityisen huolenpidon kohteena. Kirjeessään inspehtorilleen Hannu Hannunpoika Godelle 14. 1. 1666 kreivitär käskee "perustaa" sahamyllyn, koska hänen mielestään laudat ovat aina tarpeellisia. 14. 6. 1666 hän kirjoittaa, että sahamyllyn rakentamista on jatkettava siihen paikkaan, missä kruunulla aikoinaan oli ollut omansa.[100] Sahassa tarvittavat rautaosat saadaan Ruotsista, runsaasti hirsiä on ajoissa vedätettävä paikalle. Työ näyttää kuitenkin sillä kerralla jääneen, koskapa kreivitär Paavali Paavalinpoika Callialle 8. 8. 1671 antamissaan voudinohjeissa jälleen palaa asiaan. Koska täydelliset sahamyllyn varusteet on jo hänen miesvainajansa aikana (siis ennen vuotta 1658) lähetetty inspehtorille Poriin, voi vouti vaatia ne häneltä. Seuraavana syksynä kreivitär käskee jo lähettää lautoja. Kirjeessään Paavali Paavalinpojalle 10. 10. 1672 hän jälleen käsittelee sahamyllyn asioita. Reinhold Böning, joka ei ole tyytyväinen sahamyllyn paikkaa vastaan saamaansa autiotaloon, saakoon sen lisäksi erään niittysaaren, josta voi korjata neljä kuormaa heiniä.[101] Jollei vouti löydä myllyyn sopivaa sahuria, lähetetään sellainen Ruotsista. Seuraavana keväänä 19. 6. 1673 saapuikin Nils Larsinpoika -niminen mies sahan esimieheksi.[102] Kun kreivikunta isossa reduktiossa oli peruutettu, mainittu sahuri Nils Ahlquist otettiin 26. 6. 1681 Porin porvariksi.[103]

Huolenpito kantoi hedelmää: lautoja alettiin saada vietäväksi. V. 1674 vouti osti Porin ulkosatamasta Santanenästä kauppias Markus Laurinpojalle kuuluneen aitan. Hän teetti sen viereen uuden aitan ja vahtituvan sekä säilytysvajan Noormarkusta tuotaville laudoille. Syksyllä 1676 lähteneeseen Tukholman laivaan, joka sekin oli kreivikunnan oma, lastattiin päällimmäiseksi 50 tolttia lautoja ja elokuussa 1678 lähteneeseen laivaan 100 tolttia lautoja.[104]

Merikarvialta mainitaan v. 1632 sahamylly, mahdollisesti kruunun oma, koska sen yhteydessä puhutaan sahanhoitajan Håkon Organistan vuokrasopimuksesta. Kenraalikuvernööri Nils Bielken antaman määräyksen johdosta Merikarvian talonpoikien käskettiin auttaa Håkon Organistan sahaa päivätöillä.[105] Kun sahamyllyt olivat perin harvinaisia ja Merikarvialla parikymmentä vuotta myöhemmin oli sahamylly, joka silloin kuului eräälle Mikko Olavinpojalle (hän toimi Johan Printzin veronkantomiehenä Pohjanmaalla) ja Merikarvian kirkkoherralle Olaukselle, täytynee olettaa, että urkuri (organista) on luovuttanut sahansa papille ja tämän osaveljelle. Nämä myivät puolestaan sahamyllyn Porin kreivikunnalle, joka maalis—heinäkuun välisenä

---

100) Epäselväksi jää tarkoittaako kreivitär tällä Ruhadea vai Noormarkkua, jota kruunu ed.m. tavalla myös oli suosinut.
101) Nyt on selvästi kyseessä Noormarkun saha.
102) Jokipii 1953 s. 132, jossa tarkemmat lähdeviitteet.
103) E. Granit—Ilmoniemi 1931 s. 1.
104) Jokipii m.t. sekä Porin historia II s. 357.
105) Ulvilan käräjät 17. 3. 1632, VA mm 3: 125v.

Kokemäen Kolsin vesisahan ratasmyllyn tyyppinen vesiratas. Kolsin koskessa ei 1600-luvulla ollut sahaa, mutta kuva antaa hyvän käsityksen vesisahan rakenteesta. Valok. Hannes Potila 1929. Museoviraston kuva-arkisto.

aikana 1652 suoritti siellä ruotsalaisen rakennusmestarin johdolla suuria korjaustöitä ja Tukholmasta tuotujen osien asennuksia. Jo toukokuuhun mennessä v. 1652 oli Merikarvialla sahattu 32 tolttia lautoja. Kreivikunnan saha oli toiminnassa ainakin vielä v. 1656, jolloin inspehtori lupasi lähettää laivurin noutamaan sieltä lautoja Turkuun.[106] Tämän sahan paikka, joka lähteissä mainitaan nimellä "pienempi koski", on todennäköisesti ollut Merikarvianjoen eteläisimmän suuhaaran koski (ns. Järvisalon myllyn koski).[107]

Eräässä 1600-luvun kartassa on Merikarvianjoen varteen merkitty jo kolme sahamyllyä, joista alin on edellämainittu. Kaksi muuta on muutaman kilometrin päässä sisämaahan päin verraten lähellä toisiaan.[108] Seuraavalla vuosisadalla kukoistanut Merikarvian sahateollisuus perustettiin siis näin varhain. Samaa todistavat tuomiokirjat. Siten Lautjärven sisämaankylän sahan varusteista kävi vuoden 1731 käräjil-

106) Jokipii 1953 s. 131–132 ja siinä selostettu kirjeenvaihto.
107) Santavuori 1961 s. 257.
108) Hans Hanssonin kartta Ala-Satakunnan kihlakunnasta noin v. 1650. VA:n karttakokoelma MH9/2D4/1.

lä ilmi, että nekin olivat isonvihan takaiselta ajalta.[109] Näissä sahoissa lienee kuitenkin ollut myös talonpoikia yrittäjinä.

Köyliön Tuiskulasta tavataan Köyliönkartanon sahuri v. 1623 ja sahamylly v. 1634.[110] Se oli toiminnassa myöhemminkin, koska se on merkitty vuosisadan puolivälin karttoihin.[111] Köyliönkartano kuului v. 1609—1640 Johan De la Gardielle, 1640—52 hänen vävylleen, Turun hovioikeuden presidentille Jöns Kurjelle ja myöhemmin tämän perillisille.

Eurajoen Irjanteelle antoi kuuluisa sotasankari Åke Tott samoihin aikoihin rakentaa sahan.[112] V. 1637 sovittiin, että kun Huhdankylän myllynpaikka oli täten joutunut Tottin sahamyllylle, saavat huhdankyläläiset korvaukseksi joka yhdeksännen jauhatusyön Irjanteen kartanon omistamista kahdesta Vainiomyllystä.[113] V. 1654 Klaus Tott käski kirjeessään parantaa Irjanteen sahamyllyä.[114] Vuosilta 1672—1674 on Irjanteen laitoksesta säilynyt sahausnumeroita, jotka osoittavat kartanon tarpeen lisäksi melkoista vientiä Tukholmaan.[115] Niihin palataan tuonnempana. Mainittakoon lopuksi, että Klaus Tott käski v. 1654 voutinsa perustaa sahamyllyn *Paneliaan.*[116] Onko tämä saha toiminut, ei kuitenkaan varmuudella tiedetä.

Ulvilan — nykyisen Kullaan — *Levanpeltoon* syntyi saha aatelisrouva Margareta Fincken, Evert Hornin lesken toimesta 1630-luvulla. Margareta oli Sunniemen säterin omistaja 1631—1646.[117] Varsinaisessa Levanpellon kylässä, joka sijaitsi joitakin kilometrejä Leineperin yläpuolella jokivarressa, Margareta-rouvalla ei ollut alustalaisia tai omistuksia. Hän oli ainoastaan sopinut paikan käyttöoikeudesta kyläläisten kanssa ennen kuin ryhtyi sahamyllyään rakentamaan. Kamariviskaali Antti Äimä veti jutun oikeuteen v. 1643 ja sakotutti kaikkia kyläläisiä laittomasta kaupasta.[118]

Toinen sahamylly myöhemmin rakennettiinkin alemmas jokivarteen Leineperin luo, joka vuodesta 1642 alkaen siirtyi Anolan kartanon lampuotitilaksi. Anolalla mainitaan sahuri jo 1635. Anola oli v. 1630—1652 Turun hovioikeuden presidentin Jöns Kurjen omaisuutta ja kuului tämän jälkeen hänen tyttärelleen Katariinalle aina vuoteen 1705. "Leineperin sahamylly", jolle levanpeltolaisten väitettiin tehneen vahinkoa v. 1679, ja "Anolan sahamylly", jonka sahauskyvystä annettiin todistus v. 1681, tarkoittavat siis samaa laitosta.[119] Sen hoitajina mainitaan v. 1640 Yrjö-sahuri,

---

109) S a n t a v u o r i 1961 s. 258.
110) Euran käräjät 22. 2. 1623, VA mm 1: 197 ja Euran käräjät 24. 3. 1634, VA mm 3: 268v.
111) Hans Hanssonin kartta Ala-Satakunnan kihlakunnasta noin v. 1650. VA:n karttakokoelma MH9/2D4/1. Sahamylly mainitaan myös kauppakirjassa v. 1745: Herrgårdar i Finland III s. 81.
112) Eurajoen käräjät 25.—27. 11. 1634, VA mm 3: 319v.
113) Eurajoen käräjät 16. — 18. 10. 1637, VA mm 4: 219v.
114) Eurajoen käräjät 1.—3. 6. 1654, VA mm 8: 266v.
115) Eurajoen käräjät 16.—18. 1. 1675, VA mm 11: 11v.
116) Eurajoen käräjät 1.—3. 6. 1654, VA mm 8: 266v.
117) Suomen kartanot ja suurtilat II s. 568 ja s. 546; L e h t i n e n 1967 s. 190.
118) Ulvilan käräjät 8.—9. 12. 1643, VA mm 5: 383v.
119) Ulvilan käräjät 23.—25. 6. 1679, VA mm 12: 37 ja Ulvilan käräjät 14.—15. 3. 1681, VA mm 12: 70.

1660-luvulla Erkki-sahuri ja ainakin v. 1674—86 Juhana-sahuri. Olof Mört piirsi sen karttaansa v. 1692.[120] — Eräässä 1600-luvun puolivälin kartassa on edellisten lisäksi myös alemmas jokivarteen, Ulvilan *Kaasmarkkuun,* merkitty sahamylly;[121] *Lehtinen* katsoo sen olevan vain Leineperin sahan väärään paikkaan luiskahtanut merkki.

Luvian *Peränkylästä* 1600-luvun lopun kartat osoittavat "Norrbyn jauho- ja sahamyllyn", joka sijaitsi jokivarressa alemman Korven kylän myllyn ja ylempänä olevan Perän kylän myllyn välissä, aivan lähellä viimeksimainittua.[122] Kun kenraalikuvernööri Nils Bielken perillisten omistaman Norrbyn kartanon käsityöläisistä tavataan aikaisemminkin sahureita, täytynee olettaa, että saha on syntynyt jo vuosisadan puolivälin tienoilla. Niinpä Luvian Mikolassa asui v. 1653 Reko Yrjänänpoika -niminen kartanon sahuri, ja v. 1685 tavataan Peränkylän itsellisluettelosta Yrjänä-sahuri.[123]

Euran *Kauttualla* on ollut toiminnassa Leonard Wittenbergin, Loimaan vapaaherran saha, joka on kuulunut tämän Eurassa omistaman Vahen talon alaisuuteen. Vuonna 1687 pidetyssä tarkastuksessa sanottiin, että saha oli rakennettu v. 1666, mutta ettei se enää ollut käytössä.[124] Kauttuan sahan tuotantonumerot ovat tiedossa vuosilta 1678—80; niihin palataan lopussa.[125] Wittenbergin myllyn ja sahan veroluonnetta tutkittiin perusteellisesti Euran käräjillä v. 1691. Havaittiin, että ne eivät kuuluneet oikeudellisesti, — sen jälkeen kun ne reduktiossa olivat joutuneet kruunun haltuun — enempää Nuoranteen tai Vahen taloille kuin Kauttuan kylällekään, vaan välittömästi kruunulle.[126]

V. 1682 Yläneen kartanon omistaja Lorentz Creutz antoi rakentaa toisen sahamyllyn Kauttuankoskeen, entiseen käyttämättömänä olleeseen myllynpaikkaansa. Arvaten tästä koituvat vaikeudet hän kaivautti kauttualaisilla maksua vastaan sahamyllylle oman jokiuoman kosken itäpuolelta järvestä asti. Siten hän sai Kauttuan monien jauhomyllyjen ja entisen sahan osakkaat vakuuttuneiksi, ettei toisesta sahasta ollut heille vahinkoa. Kauttualaiset suostuivat myös siihen, että sahan viereen rakennettiin pirtti sahurille sekä lautavaja, ja antoivat varastointitilaa sahassa käytettäville tukeille.[127] Sahassa näyttää v. 1685—94 toimineen Markus-sahuri, joka vuoroin tavataan Liustarin vuoroin Uotilan talon asukkaana.[128] Tukkien hankinta uudelle sahalle on ainakin osittain tapahtunut läheltä ostojen muodossa eikä kaukaa Yläneen

---

120) Maanmittaushallituksen arkisto, karttakirja A 1 b: fol. 1: "N:o 38 Anolan kartanon sahamylly, joka on rakennettu Leineperin omistuksille." Vrt. L e h t i n e n 1967 s. 190—191.
121) Hans Hanssonin kartta Ala-Satakunnan kihlakunnasta noin v. 1650. VA:n karttakokoelma MH9/2D4/1.
122) O. Mörtin kartta Peränkylästä v. 1697, MHA: A 57 8/1.
123) Eurajoen käräjät 14.—15. 3. 1653, VA mm 8: 19v; Eurajoen käräjät 7.—8. 10. 1659, VA mm 10: 243; VA 7350.
124) A h o 1907 s. 163; K o i v i s t o 1966 s. 319.
125) Euran käräjät 30. 6.—1. 7. 1680, VA mm 12: 58 ja Euran käräjät 6.—7. 2. 1682, VA mm 13: 58.
126) Euran käräjät 13.—14. 3. 1691, VA mm 21: 196—197.
127) Euran käräjät 3.—5. 10. 1682, VA mm 13: 179 ja Euran käräjät 12.—14. 11. 1683, VA mm 13: 456.
128) Suomen Asutuksen Yleisluettelo, Eura.

kartanon metsistä. Siten esim. tehtaan kirjuri Niilo Pentinpoika riiteli v. 1696 Euran pitäjänkirjurin Gabriel Juhananpojan kanssa joistakin sahan paikallisissa tukkikaupoissa ja toimituksissa tapahtuneista epäselvyyksistä.[129]

Rannikon suhteellinen läheisyys auttoi Ala-Satakunnan sahamyllyjen omistajia sikäli, että kartanon tarpeista ylijääneet laudat voitiin helposti laivata Ruotsiin tai myydä rannikkokaupungeissa. Ylä-Satakunnan kartanosahat taas olivat sijaintinsa vuoksi auttamatta kotitarvesahoja.

Vanhin sikäläinen tieto koskee Vesilahden *Laukon* kartanon sahamyllyä, joka 1640-luvulla oli rakennettu Narvanmatkan koskeen Vesilahden länsirajalle. Tämä Kurkien sukukartanon sahalaitos tuli tunnetuksi, kun kihlakunnan talonpoikien valtiopäiväedustaja Vesilahden Pöyhölän Arvid Erkinpoika oli v. 1647 valtiopäivämatkallaan julkisesti kiltatuvassa puhunut siitä vahingosta, jonka se ympäristön talonpojille aiheuttaa. Tarkastus osoitti kuitenkin sahan sijaitsevan Laukon omalla alueella, eikä se tarkastusmiesten mielestä aiheuttanut kenellekään haittaa, joten Arvidia rangaistiin väärästä syytöksestä.[130] Saha on merkitty myös Ylä-Satakunnan karttaan 1600-luvun puolivälissä.[131]

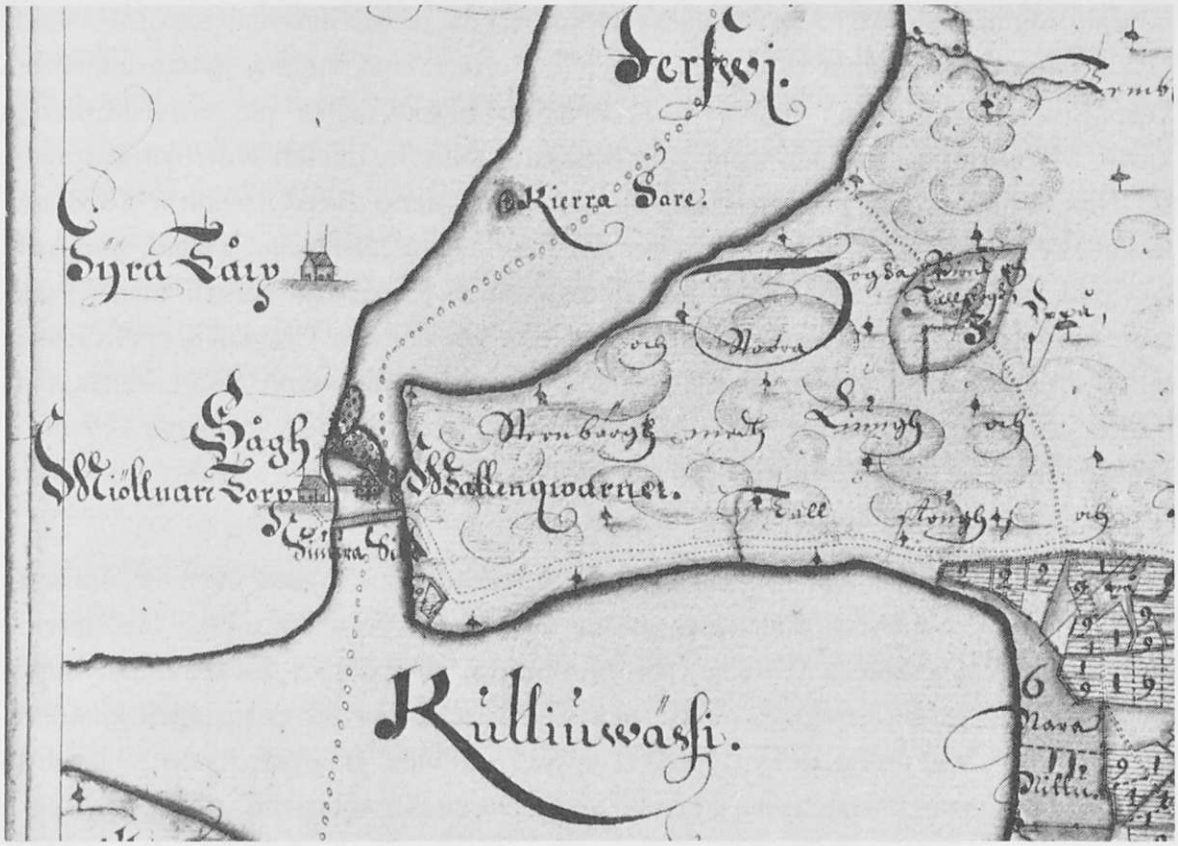
Kangasalan *Liuksialan* kartano kuului 1600-luvun loppupuolella ensin Klaus Tottille vuoteen 1661, sitten Lorentz Creutz vanhemmalle vuoteen 1676 ja tämän jäl hänen pojalleen kenraali Karl Gustav Creutzille 1677—89.[132] V. 1663 mainit Pirkkalan käräjillä Liuksialan kartanon Matti Juhananpoika Viinikka -niminen sahuri, joka 20 vuotta vieraan palveluksessa oltuaan ei enää halunnut palata kotitaloaan viljelemään.[133] V:n 1685 itsellisluettelon mukaan asui Kangasalan Haapaniemessä, joka oli Liuksialan kartanosta etelään sijaitsevia lampuotitiloja, Heikki-sahuri.[134] Vaikka varmat todisteet siitä, etteivät nämä ole käsinsahureita, puuttuvatkin, on muualta saatavien esimerkkien valossa luultavinta, että nämä olivat sahamyllyjen toimihenkilöitä.

Saman pitäjän toisessa kartanossa *Vääksyssä*, joka 1600-luvun loppupuolella kuului laamanni Johan Giösille (1670—97), oli ainakin vuoden 1684 katselmuksen mukaan sahamylly.[135] Arvattavasti tämä sijaitsi Sarsankoskessa niin kuin kartanon kolme tavallista myllyäkin. Vääksystä samoihin aikoihin mainittu sahuri[136] käytti oletettavasti tätä sahaa.

Voionmaa huomauttaa Olof Mörtin vuodelta 1696 olevaan karttaselitykseen vedo-

---

129) Euran käräjät 26.—27. 5. 1696, VA mm 29: 159.
130) Tyrvään käräjät (ylim.) 24. 5. 1647, VA nn 4: 341v—343; R a e v u o r i , Laukon omistajia ja vaiheita s. 36.
131) Hans Hanssonin kartta Ylä-Satakunnan kihlakunnasta noin v. 1650. VA:n karttakokoelma MH 10/2 D 3/1.
132) Suomen kartanot ja suurtilat III s. 206.
133) Pirkkalan käräjät 28. 2.—2. 3. 1663, VA nn 62: 704
134) VA 7350: 2847.
135) J u t i k k a l a 1939a s. 93.
136) J u t i k k a l a, Längelmävesi 1949 s. 294.

Siuron saha- ja jauhomyllyt Olof Mörtin kartassa v. 1686. Maanmittaushallituksen arkisto.

ten, että *Tammerkosken* kartanollakin oli jo koskessaan sahamylly, joka sahasi talon tarpeiksi. V. 1735 tämä saha oli äskettäin uusittu, mutta edelleen yksilehtinen. Näihin aikoihin Tammerkosken kartano kuului Anna Gertrud Creutzille (1684–1705) ja tämän miehelle, ratsumestari Herman Reinhold Zööghille († 1698).[137]

Edelleen *Siuron* koskesta, jossa vanhastaan pyöri suuri kruunun tullimylly (s. 441–444), tavataan vuoden 1686 kartasta myös saha.

Tässä on seurattu sahoja rakentaneiden kartanoiden omistussuhteita lähinnä siksi, että niillä näyttää olevan vaikutusta sahamyllyjen leviämiseen: sahat ovat levinneet tiettyjen henkilöiden ja sukujen niitä kohtaan tunteman harrastuksen ansiosta. Niinpä hovioikeuden presidentti Jöns Kurki peri v. 1640 Köyliönkartanon, johon hänen appensa oli vähän aikaisemmin perustanut Ala-Satakunnan kolmannen sahan. Vanhastaan omistamaansa Anolan kartanoon hän v. 1642 hankki Leineperin, jossa sijaitsi Sunniemen vähän aikaisemmin perustama saha. Lopuksi hän 1640-luvun puolivälissä perusti sukukartanoonsa Laukkoon Ylä-Satakunnan ensimmäisen sahan. Vielä mielenkiintoisempi sarja on seuraava. Nils Bielke edisti Suomen kenraalikuver-

137) Voionmaa 1929 s. 110, 114, 118.

nöörinä toimiessaan 1630-luvun alussa Noormarkun ja Merikarvian sahojen asioita. Oston kautta nämä sahat sittemmin siirtyivät Porin kreivikunnalle, jolloin hänen sukulaisensa (serkun pojan tytär), Porin kreivitär Sigrid Bielke piti erityistä huolta niistä. Myöhemmin tavataan saha Nils Bielken perillisillä Luvian Norrbyn kartanossa. Nils Bielken tytär, joka myöskin oli nimeltään Sigrid Bielke, meni v. 1628 naimisiin Åke Tottin kanssa, joka pian perusti sahamyllyn Irjanteelle. Tämän pariskunnan poika Klaus Tott uusi isänsä perustaman sahan v. 1654 ja perusti toisen Paneliaan ja omisti Liuksialankin sahan. Kolmantena voi mainita Creutzien teollisuussuvun. Lorentz Creutz vanhempi esiintyy 1660-luvulla Liuksialan sahan omistajana. Hänen samanniminen poikansa perusti sahan Kauttualle v. 1682, ja hänen veljentytärensä Anna Gertrud Creutz — siis Lorentz nuoremman serkku — rakensi sellaisen miehensä avustuksella Tammerkoskelle ennen vuotta 1696.[138]

Tietysti sukulaisuussuhteet sinänsä eivät ole täysi todistus vaikutteiden leviämisestä juuri tätä tietä. Lähteiden puutteessa joutuu kuitenkin tyytymään niihin; olisi merkillistä, jos kaikki ylläoleva johtuisi vain sattumasta, sillä olihan Satakunnassa myös alemman aateliston kartanoita, mutta niitä ei näy sahamyllyjen perustajien joukossa. Satakunnan kartanosahojen syntyvaiheet liittyvät lähinnä ylhäisaateliston teollisuutta kohtaan tuntemaan harrastukseen, josta on paljon muitakin todisteita.

c) 1600-luvun talonpoikaissahat

Pohjanmaata on pidetty talonpoikaissahojen varsinaisena alueena 1600-luvulla, mutta eräästä osasta maakuntaa tapaa niitä Satakunnastakin, nimittäin Loimijoen laaksosta.[139] Ihmeen samanaikaisesti alkavat tiedot talonpoikaissahoista useassa paikkaa juuri 1640-luvulta, mikä panee aavistelemaan jonkinlaista konjunktuurivaihetta, joka tällöin on tehnyt ne kannattaviksi yrityksiksi.

Huittisten — nykyisen Punkalaitumen — Kouvonojan Markus yhdessä Alastaron Hennijoen isännän kanssa rakensi joskus 1640-luvulla sahamyllyn. V. 1654 heidän kerrotaan seitsemää vuotta aikaisemmin alkaneen ottaa tukkeja Jyrkkiönmaan ulkomaalta. Saha on jo mainittu J. Strengin v. 1646 laatiman verollepanokartan selityksessä.[140]

Varsinaisesti talonpoikainen sahateollisuus pesiytyi *Loimaalle*, joka 1600-luvulla vielä oli metsäpitäjä, tunnettu tämän ohella tervanpoltostaan. Varsin lähellä edelläselostettua laitosta olivat ne kaksi sahamyllyä, jotka Jaakko Hyrynen -niminen mies —

---

138) Sukulaisuustiedot, jotka eivät käy ilmi teoksesta Suomen kartanot ja suurtilat, on saatu Elgenstiernan Ättartavlor-teoksesta.

139) Tässä jätetään sivuun muutamat mahdolliset Merikarvian talonpoikaissahat (vrt. ed. s. 448).

140) Huittisten ylimääräiset käräjät 21. 8. 1654, VA mm 8: 326v; Maanmittaushallituksen arkisto, karttakirja A 1, fol. 181.

Kangas-Hyrysen talon isäntä v. 1636—1655[141] — 1640-luvulla rakensi Loimaan *Kojonperälle*. Kun kaikkia kyläläisiä ei kuitenkaan otettu osakkaiksi, ne aiheuttivat jälkipuheita. V. 1658 emäntä Liisa Laurintytär vaati niihin osuutta.[142] Ainakin toinen sahoista oli yhteinen Loimaan *Inkilän* kyläläisten kanssa.[143] Luultavaa on, että se sahanterä, jonka eräät inkiläläiset noin v. 1653 ostivat Petter Thorwöstiltä Turusta, oli tarkoitettu heidän sahamyllyään varten.[144] Kolmas sahamylly tässä kyläkunnassa, sekin yhteinen Kojonperän ja Inkilän talojen kesken, rakennettiin *Pitkärahnet*-nimiseen koskeen v. 1681. Osattomat valittivat nytkin sitä vastaan. Oikeus totesi, ettei saha tuota kenellekään vahinkoa, koska siihen otetaan vain Hintsalan myllypadon yli virtaava vesi, mutta määräsi toisaalta kaikille taloille annettavaksi äyrilukunsa mukaisen osuuden sahaan. Osuuden saajien oli korvattava sahan rakentajille heidän vaivansa.[145]

V. 1651 *Metsämaan* ja *Kallion* kylät, jotka molemmat nykyään kuuluvat Metsämaan pitäjään, riitelivät muun muassa sahamyllystä.[146] — Erääseen 1600-luvun puolivälin karttaan on sahoja merkitty nykyisen Metsämaan *Korven* tienoille (kylästä joen yläjuoksulle päin, kaakkoon), toinen nykyinen Loimaan pitäjän *Onkijoelle* ja kolmas toisen jokihaaran suunnassa *Joenperälle* sekä neljäs nykyisen Loimaan kauppalan *Hirvikoskelle*.[147]

1600-luvulla kuului Loimaaseen myös Ypäjä, joka nykyään on Hämeen lääniä. Sinnekin sahateollisuus ulottui. Simo Juhananpoika oli noin v. 1644 rakentanut sahan Ypäjän *Myllykylään*. Juhana Tuomaanpoika ja Esko Yrjänänpoika syyttivät v. 1649, että tämä saha oli rakennettu heidän maalleen. Simo tuomittiin muuttamaan sahansa toiseen paikkaan; siitä ei kuitenkaan näytä tulleen mitään, koska laitos vielä kahdeksan vuotta myöhemmin oli paikoillaan.[148] — V. 1657 esiintyi ratsutilallinen Myllykylän Sipi Simonpoika, edellä mainitun sahanrakentajan poika, ja syytti puolestaan Ypäjän Juhana Tuomaanpoikaa, että tämä oli rakentanut sahamyllyn hänen maalleen. Asiaa tutkimaan pannut miehet kertoivat, että Juhanan neljä nimeltä mainittua naapuria, ilmeisesti hänen yhtiökumppaneitaan, oli muuttanut tänne kyseessä olevan sahamyllyn puolen peninkulman päästä metsästä. Kun sovintoa ei saatu aikaan, tuomittiin sekä Sipin että Ypäjän miesten sahat siirrettäviksi muualle.[149]

Mikä aiheutti talonpoikien sahamyllyjen keskittymisen suhteellisen ahtaalle alueelle pääasiassa Loimaan koillis- ja itäreunoille? Varmaankin tärkeintä oli tilaisuus lähet-

---

141) Suomen sukutilat I s. 304.
142) Loimaan käräjät 18.—20. 3. 1658, VA mm 10: 164v.
143) Loimaan käräjät 29.—31. 7. 1658, VA mm 10: 177.
144) Loimaan käräjät 16.—18. 11. 1653, VA mm 8: 157.
145) Loimaan käräjät 23.—26. 9. 1681, VA mm 12: 505—506.
146) Loimaan käräjät 18.—20. 3. 1651, VA mm 7: 162.
142) Hans Hanssonin kartta Ala-Satakunnan kihlakunnasta noin v. 1650. VA:n karttakokoelma MH 9/2 D 4/1.
148) Loimaan käräjät 29.—31. 10. 1649, VA mm 6: 602v.
149) Loimaan käräjät 9.—11. 5. 1657, VA mm 9: 484; Loimaan käräjät 18.—20. 3. 1658, VA mm 10: 161.

tää kotikäytöstä liikenevä sahatavara myytäväksi Turkuun, jonne täältä oli hyvät tieyhteydet. Matkan lyhyys teki toiminnan täällä kannattavaksi, kauempaa olisi kuljetus ollut liian hankalaa ja kallista, vaikka puutavaraa ja sopivia koskia oli esimerkiksi Ylä-Satakunnassa runsaasti tarjolla.

d) Sahojen tuotanto ja merkitys

Teholtaan 1600-luvunkin sahamyllyt olivat vielä sangen vaatimattomia. Luultavasti ne kuitenkin olivat teknisesti kehittyneet edelliseltä vuosisadalta lähtien. Niinpä Anolan sahasta todistettiin v. 1681, että siellä sahatukista voidaan sahata kaksi paksua tai kolme ohutta lautaa. Vain kaikkein paksuimmista rungoista tuli kolme paksua tai neljä ohutta lautaa.[150] — Sahamyllyjen tuotantotuloksia on vain harvoilta vuosilta. Niinpä Kauttuan saha tuotti v. 1678 ja 1679 yhteensä 88 tolttia lautoja, v. 1680 taas 34 tolttia 4 kpl. Irjanteen sahaus oli sen sijaan paljon suurempi: sahuri Matti Tuomaanpoika oli sahannut vuosina 1673—74 yhteensä 146 tolttia, sahuri Jaakko Sipinpoika vuosina 1672—74 taas 158 tolttia. Irjanteen yhteisestä sahausmäärästä oli Tukholmaan lähetetty lautoja 258 tolttia 3 kpl.[151] Määrät ovat kieltämättä tavattoman pieniä nykyiseen verrattuina.

Taloudellisesti siis Satakunnan 1600-luvun sahamyllyjen panos ei muodostunut kovinkaan suureksi; ne eivät vielä pystyneet tasaveroiseen kilpailuun perinteellisen puutavaran veiston kanssa. Mutta alkuna seuraavien vuosisatojen vilkkaammalle puutavarateollisuudelle Satakunnan kartanoiden toistakymmentä ja sen talonpoikien kymmenkunta sahamyllyä kuitenkin ovat muistamisen arvoiset — varsinkin kun tähänastinen tutkimus ei ole niitä tuntenut, vaan on luullut täkäläisen sahateollisuuden syntyneen vasta 1700-luvun puolella.[152] Nyt osoittautuukin, että välialue Uudenmaan kartanosahojen ja Pohjanmaan rannikon talonpoikaissahojen puolimaissa ei ole ollut tyhjä, vaan vaikutteet risteytyvät siellä niin, että kartanosahoja voidaan vertailla vastaaviin laitoksiin Uudellamaalla ja talonpoikaissahoja samoin vastineisiinsa Pohjanmaalla.

3. Laivanvarustus

a) Sotalaivojen rakentaminen

Suurisuuntaisemmaksi kuin varhainen sahateollisuus muodostui kruunun Satakunnassakin aloittama laivanvarustus. Saavuttaakseen Baltiassa ja Tanskan suunnalla Itämeren herruuden — *dominium maris Baltici*, niin kuin siihen aikaan latinaksi sa-

150) Ulvilan käräjät 14.—15. 3. 1681, VA mm 12: 70.
151) Eurajoen käräjät 16.—18. 1. 1675, VA mm 11: 11v.
152) Virtanen 1943 s. 20—40; Meinander 1945 s. 53; Puumala 1951 s. 164—168.

nottiin – Ruotsi lisäsi 1500-luvun loppupuolella voimakkaasti sotalaivastoaan. Tämän vuoksi Suomeenkin perustettiin uusia kruunun laivanveistämöitä. Satakunnan rannikolle ensimmäinen tuli Poriin (v. 1572), seuraava Raumalle (v. 1579) ja kolmas Luvialle (v. 1588); näiden kaikkien toiminta näyttää jatkuneen noin vuoteen 1610 asti.[153]

Porin laivanveistämöllä valmistui ensinnä pienehkö alus "Porin galeija" v. 1572–1573. Ilmeisesti tästä aluksesta Ala-Satakunnan vouti Hannu Birgerinpoika kirjoitti keväällä 1573 kuninkaalle. Juhana III määräsi näet 12. 3. 1573 Tukholman verokamarin kirjurin Joen Maununpojan heti lähettämään neljä kippuntaa tankorautaa ja yhden lästin osmundrautaa Poriin, "sillä haluamme, että vihdoinkin tätä laivanrakennusta kaikin tavoin edistetään."[154] – Valmistuttuaan alus sai nimen Gripen (Aarnikotka).

V. 1574 rakennettiin jo suurempia laivoja: "Iso Joutsen" (Stora Svan) -niminen ja "Uusi suomalainen galeija". Lisäksi tehtiin saaristoaluksia (skäriebothar).[155] Juhana III tilasi jälkimmäisiä Porista omaankin käyttöönsä amiraali Klaus Flemingin välityksellä. Hän lähetti vieläpä joulukuussa 1574 palvelijansa Lasse Maununpojan Suomeen valvomaan, että nämä saaristoalukset Porissa todella rakennetaan kuluvana talvena.[156] Kun kuningas maaliskuussa 1575 kirjoitti Klaus Flemingille tarvitsevansa joitakin pikku laivoja ja galeijoita ja kuulleensa, että Porissa on rakennettu laivat nimeltä "Pikku Joutsen" ja "Uusi galeija", lienevät kysymyksessä ed. kirjeessä mainitut alukset. Hän käski toimittaa ne Ruotsiin heti vesien auettua.[157]

V. 1576 rakennettiin nimestään päättäen keskikokoinen alus "Porin pinkka", ja 1580 suuri "Porin parkki".[158] – Samoihin aikoihin Juhana III teetti taas omaan käyttöönsä pari pikkualusta eli jahtia, toisen Porissa, toisen Halikossa. Vaikka niistä oli annettu määräykset Pietari Haraldinpoika ja Tuomas Niilonpoika -nimisille laivanpäälliköille, kuningas vielä käski Klaus Åkenpoika Tottin valvoa rakennustyötä. Keväällä heti jäiden lähtiessä koko Suomessa talvehtivan sotalaivaston piti purjehtia Ruotsin puolelle Stäkeborgiin. Tällöin uusien jahtien oli jo seurattava mukana.[159] – Porista valmistui taas v. 1583 "Porin kraveli", todennäköisesti suurin täällä rakennettu sotalaiva. V. 1589 tehtiin jälleen galeija.[160]

---

153) Ruotsin historian yleisesitysten lisäksi Axel Zettersten, Svenska flottans historia åren 1522–1634 (1890), jossa on erityistietoja Satakunnasta s. 314–315, sekä taustan vuoksi Otto Lybeckin toimittama suuri kokoomateos Svenska flottans historia I, 1521–1679 (1942).
154) RA, Kuningas Joen Månssonille. RR 12. 5. 1573.
155) Zettersten, s. 314.
156) RA, Kuningas Klaus Flemingille. RR 20. 12. 1574.
157) RA, Kuningas Klaus Flemingille. RR 11. 3. 1575.
158) Zettersten, s. 314.
159) RA Kuningas Vadstenasta Klaus Åkenpojalle. RR 21. 12. 1589.
160) Kiuasmaa, Suomen alempi sotilaspäällystö 1500-luvun loppupuolella (1968), s. 120, 130, 133, 135, 140; Kaila, Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla (1931), s. 215.

Veistämön kirjuriksi otettiin 1578 Henrik Laurinpoika, laivuriksi Porin porvari Henrik Olavinpoika, perämieheksi Lauri Matinpoika 1580 ja laivanrakentajaksi Markku Matinpoika.[161] Veistämöllä mainitaan parhaana toiminta-aikana olleen lähes 60-miehinen työväki.[162] Johtajana toimi v. 1579 em. Pentti Laurinpoika, mutta v. 1580 Simo Pietarinpoika.[163]

V. 1580 Simo Jaakonpoika Skinnare -niminen varsin tunnettu laivuri, joka vuosina 1571—1595 purjehti useita Suomen puolen sota-aluksia,[164] teki tarkat tilit Porissa juuri rakennetun laivansa "Uuden galeijan" viimeistelykustannuksista.[165] Hän oli väkineen, jota oli 26 henkeä, Porin telakalla ruoissa kahdeksan viikkoa, 25. 5. — 20. 7. 1580. Kestitykseen kului mm. 30 $^1/_2$ tynnyriä laivaleipää, 5 tynnyriä voudinolutta, yli 4 lästiä laivamiesten olutta, toista tynnyriä sekä jauhoja, ryynejä että papuja ym. Nämä ruokatarpeet ja paljon kankaita hän sai molempien Satakuntien voudilta Lasse Henrikinpoika Hordellilta. Tähän aikaan käytettiin vielä paljon sarkapurjeita. Tämänkin laivan viiteen suureen purjeeseen meni yhteensä 610 kyynärää sarkaa, mutta vain 218 $^1/_4$ kyynärää palttinaa.

Muut laivansa tarvikkeet Simo Jaakonpoika joutui keräilemään eri suunnilta. Porin johtavalta veistämölaivurilta Simo Pietarinpojalta hän sai suuria määriä rautaa (5$^1/_2$ kippuntaa) ja tervaa (1 lästin 5 tynnyriä), 50 sylen ankkuriköyden (Cordell) sekä vähän ruokatarpeita. Useilta laivureilta hankittiin tervaa: Tuomas Antinpojalta 3 tynnyriä, Erik Gettingiltä 10 tynnyriä ja Hannu Olavinpojalta 3 tynnyriä. Laivuri Perttu Olavinpoika luovutti lästin narvalaista hamppua (8 kippuntaa 10 $^1/_2$ leiviskää), josta kehrättiin köysiä, sekä 37 puuplokia. "Rauman galeian" laivuri Yrjänä Simonpoika antoi 155 kyynärää sarkaa ja kynttilöitä. Eräältä Porin porvarilta ostettiin laivavene eli espinki ja toiselta kompassi. Mitä ei suoraan saatu, ne yritettiin vaihtaa em. tavaroilla, mutta kaikki merkittiin tarkasti muistiin. Tileihin sisältyy mm. tarkka inventaario galeian purjeistosta (fol. 4—4v). Laivassa oli isomasto, fokkamasto ja mesaanimasto nimettyine purjeistoineen ja köysistöineen. Todettakoon kuitenkin, että kuvattua tilitystä ei voi pitää Porin veistämön tileinä, jotka selostaisivat osa osalta galeian rakennusvaiheet, vaan nimenomaan laivurin tileinä hänen vastaanottaessaan ja rikatessaan purjehduskuntoon uutta laivaansa.[166]

V. 1608—1609 Porissa rakennettiin vielä kaksi pinassi-tyyppistä pientä sotalaivaa. Tammikuussa 1609 Kaarle IX lähetti Swen Lakej -nimisen merikapteenin Tukhol-

---

161) Kiuasmaa 1968, s. 152, 154, 177, 182.
162) Ruuth—Jokipii, Porin historia II (1958), s. 286; Zettersten, s. 314.
163) Kiuasmaa, Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet vv. 1560—1600 (1962) s. 331—332. Hänen mukaansa veistämö olisi toiminut Yterissä, siis kaukana maaseudulla. Myös Kiuasmaa 1968, s. 194, 227.
164) Zettersten, s. 314.
165) Kiuasmaa 1968, s. 226.
166) KA, Skeppsgårdshandlingar, Björneborg, Simon Jakobsons skepares Räckenskap 1580.

masta Poriin valvomaan niiden nopeaa viimeistelyä; kirjeen ilmoituksen mukaan ne olivat jo edellisenä vuonna "kokoonlyödyt" (opslagne).

Kun raudanpuute oli tavallisin laivanrakennuksen viivyttäjä (Vrt. seur. Tottin läänityksen ja Porin kreivikunnan tapauksia), kuningas määräsi samalla toisessa kirjeessä heti paikalla annettavaksi hänen mukaansa 10 kippuntaa tankorautaa.[167] "Porin pinanssin" lähdöstä on säilynyt tieto v:n 1609 luotsaustileissä.[168]

Rauman laivanveistämöllä oli v. 1579 työssä 57 henkeä. Laivurina toimi pitkään Henrik Laurinpoika Hast, v. 1578—1587, toisena laivurina Matti Klemetinpoika 1584 ja alirakennusmestarina Jesper Matinpoika v. 1583.[169] Sieltä valmistui aluksi v. 1580 "Rauman galeija" eli "Rauman parkki"[170] ja v. 1582 "Rauman kraveli". Sittemmin toiminta hiljeni: v. 1586—1592 mainitaan tileissä vain 17—18 henkeä. V. 1589 kuitenkin valmistui jälleen galeija.[171] Veistämön huoltoalue ulottui varsin kauaksi. Tämä näkyy Suomen käskynhaltijan Aksel Leijonhufvudin kirjeestä 7. 3. 1587, jossa hän vapautti närpiöläiset ottamasta osaa Raumalla tapahtuvaan laivanrakennukseen, koska he olivat edellisenä vuonna itse rakentaneet kruunulle kaleerin.[172] V. 1604 oli Rauman veistämön uusi nousukausi. Kapteeni Olavi Henrikinpoika ja laivanrakennusmestari Eskil Sigfridinpoika rakennuttivat nyt proomuksi nimitettyä alusta. Näihin aikoihin mainitaan myös "Rauman pinkka" -niminen laiva, joka v. 1609 luotsattiin Jungfrusundista Turkuun 12 päivässä.[173] Rauman veistämön työväkenä oli v. 1604 yhteensä 49 linnaleiriin sijoitettua merisotilasta,[174] joista 4 laskettiin päällysmiehiksi, 44 kirvesmiehiksi ja yksi sepäksi.[175]

Kolmas veistämö sijoitettiin *Luvialle,* nähtävästi Verkholman luo.[176] Luvian veistämön tilit ovat säilyneet mm. vuosilta 1588—1590. Ensin mainittuna vuonna veistämön palveluksessa oli kaksi laivankapteenia (Skips höfvidsman), Sven Pietarinpoika ja Simo Pietarinpoika, rakennusmestari Tuomas Humalainen (ennen Porissa v. 1579—80, Halikossa 1585, Närpiössä 1586, Raumalla 1587, Luvialla 1588 ja Turussa 1593), kirjuri Sipi Martinpoika, laivuri Pietari Matinpoika sekä rummunlyöjä, seppä, kolme laivamiestä, hampunkehrääjä, kahdeksan kirvesmiestä, 35 laivamiestä, kolme pyssynampujaa, tykistömestari ja kaksi renkiä. Seuraavana vuonna henkilökunta oli lisääntynyt suuresti: veistämölle oli saapunut välskäri Hans Stiut, saarnaaja Jakob Georgii ja laivamiesten luku oli noussut 62:een. Tämä oli kuitenkin vain väli-

167) VA, Reg. jäljennökset 3. 1. 1609, fol. 1 ja 2.
168) "Lasse Ericksson haffuer Stürrt HKMttz Skepp b-d Biörn Bårgz Pinasen." RA, Finska kameralia, nide Diverse, Styrmans räkningar 1609 fol. 16v.
169) K i u a s m a a 1968, s. 152, 161, 184, 190, 202, 209.
170) Z e t t e r s t e n , s. 315. Alus mainitaan parkkina K i u a s m a a 1968, s. 153, 180, 216, 244.
171) K a i l a, s. 215.
172) VA 2387: 89; Vrt. myös VA 2384: 19v.
173) RA, Finska kameralia, nide Diverse, Styrmans räkningar 1609, fol. 42v.
174) L ä h t e e n o j a, Rauman historia I, s. 247 ja II, s. 109; Z e t t e r s t e n, s. 315.
175) K a i l a, s. 216.
176) J a a k k o l a, Lounais-Satakunnan muinaisista kulkureiteistä, Satakunta II, s. 47.

aikaista, sillä v. 1590 laivamiesten määrä oli taas 27 henkeä. — V. 1588 siellä rakennettiin galeija-tyyppistä alusta, jonka puutavaraa, lankkuja ja kaaria talonpojat olivat vetäneet maksusta rakennuspaikalle. Purjeisiin oli käytetty mm. 140 kyynärää palttinaa ja kahdeksan leiviskää kolme naulaa hamppua. Niiden 13 kuukauden aikana, jolloin galeijaa rakennettiin, oli palkkoihin ja tarpeisiin kulunut kaikkiaan $1332^1/_2$ talaria.

Seuraavana vuonna näyttää Luvialla valmistuneen kaksi lotjaksi nimitettyä kevyttä purjealusta. "Luvian lotjat" (Lwffio lodia) kuuluvat niihin kymmeneen Ala-Satakunnan veistämöillä valmistuneeseen lotjaan, jotka Kristoffer Antinpoika -niminen laivanpäällikkö on heinäkuun 2. pnä 1589 kuitannut ottaneensa kruunun puolesta vastaan.[177]

Toisista Ala-Satakuntaan luetuista aluksista tuli kolme lotjaa Närpiöstä, kaksi lotjaa Ulvilasta, ja kaksi lotjaa Eurajoen Liinamaasta sekä yksi tuntemattomasta paikasta (Raumalta?). — Luettelon mukaan tällaisiin pikkualuksiin, joita mm. 1600-luvulla käytettiin sotalaivaston miesten vuosittaiseen kuljettamiseen kotiseudulta Tukholmaan sotasatamaan, kuului mastoa sivulta tukevat vantit (Huffwdtåg — 2 par), toinen ohuempi vantti eli taaki, joka kulki keulasta maston huippuun ja sieltä perään (Stagh — 1), purjeen nostin eli falli (Dragrep — 1), purjeen kääntämiseen tarvitut jalukset (Sköther —1 par) sekä purje. "Seili" oli 6 syltä 12 kyynärää "syvä" (Segell — 1 om 6 fm 12 alnar diupt), nähtävästi ns. "latinalaispurje". Joillakin lotjilla oli pienempiäkin purjeita (esim. Liinamaassa 5 sylen 10 kyynärän), mutta useimmilla vähän isompia (esim. Ulvilan lotjalla 7 sylen 10 kyynärän).

Luvian laivanveistämön toiminta jatkui 1600-luvun puolelle asti. V. 1604 sen palveluksessa oli veistämökapteeni (Bankstad Capiten) Hans Bång, laivurit Ambrosius Erkinpoika ja Pentti Eskilinpoika, rakennusmestarit Markus Matinpoika ja Tuomas Humalainen, seppämestari Simo Eurajoen Lavilasta ja 27 kirvesmiestä.[178] Silloin oli rakenteilla proomu-tyyppinen laiva.[179] Kapteeni ja laivurit eivät olleet kovin tunnettuja upseereita, mutta molemmat rakennusmestarit edustivat vuosikymmenien kokemusta ja ammattitaitoa. Markku Matinpoika oli toiminut Turun (1566), Porin (1580), Halikon (1588) ja Luvian veistämöllä; Tuomas Humalaisesta on jo edellä kerrottu.[180] Viimeinen tieto Luvian veistämön toiminnasta on vuodelta 1609, jolloin eräs pinassi-tyyppinen pieni alus rakennettiin siellä. Edeltä tunnettu tukholmalainen merikapteeni Sven Lakej kuittasi samana kesänä Luvian veistämöä varten mm. 56 tynnyriä viljaa, rahaa ja ruokatarpeita.[181]

---

177) Kaikki tiedot KA, Skeppsgårdshandlingar 1584—90, Luvia varf 1588—90.
178) KA, Skeppsgårdshandlingar, Luvia 1604.
179) Zettersten, s. 315 (henkilöluvut siinä erilaiset kuin tekstissä); Kaila, s. 216.
180) Kiuasmaa 1968, s. 182 ja 238.
181) VA 2481: 25v.

Kevyitä lotjia rakennettiin ajoittain myös väliaikaisilla veistämöillä, joista ei ole muita tietoja. Niinpä em. vuoden 1589 kymmenestä Ala-Satakunnan lotjasta kaksi rakennettiin kuten sanottu *Liinamaan* varvilla, siis Eurajoen suussa. V. 1604 mainitaan Kuivalahden veistämö, toisessa Eurajoen kylässä.[182] Näitäkin nähtävästi valvoi juuri mainittu Markus-laivanrakentaja, joka viljelyyn ottamastaan talosta ja omistamastaan nuotta-apajasta (v. 1591) päättäen asui vakinaisesti Eurajoen pitäjässä[183] sekä Matti Pekanpoika, "laivanrakentaja Kuivalahdelta".[184]

Mielenkiintoista on, että lotjatyön kustannukset jaettiin vanhakantaiseen tapaan pitäjien kesken. Niinpä v. 1587 Ulvilan Koiviston latokartanovouti syytti Eurajoen pitäjää, että se oli jättänyt Koivistossa olevan pakaritupansa keskeneräiseksi. Eurajokelaiset puolustautuivat sillä, että he olivat kantaneet enemmän rasituksia ja ajoja "mestari Markuksen laivanrakennuksessa" kuin muut pitäjät.[185] V. 1600 Liinamaan Jaakko Antinpojalle ja Kuivalahden Markus Paavalinpojalle taas "tuomittiin Euran asukkailta kultakin 6 markkaa rahaa laivatyöstä, jonka he ovat tehneet heidän puolestaan."[186] Pitäjät olivat siis laivanrakennuksen varsinainen veroyksikkö.

1500-luvulla suomalaisia käytettiin laivanrakennustöihin myös Ruotsin puolella; jo v. 1526 heitä oli tilattu sinne rakennustöihin.[187] Niinpä Eerik XIV kirjoitti 1562 Juhana-herttualle pyytäen lähettämään herttuakunnasta 80 laivakirvesmiestä Tukholmaan ja taas 1565 Niilo Boijelle, että tämä lähettäisi Turun läänistä suomalaisia laivakirvesmiehiä ja perämiehiä.[188] Juhana III teki samoin ainakin vuosina 1574, 1575 ja 1576.[189] Laivapäällikkö Blasius Niilonpoika muistutti kirjoittaessaan Turusta 4. 4. 1593 Ala-Satakunnan voutia, että hänen oli lähetettävä Ruotsiin 15 kirvesmiestä. Samalla on kaikki saatavissa oleva terva ja purjekangas toimitettava Tukholmaan.[190]

Pientelakat lopetettiin 1600-luvun alulla ja laivojen rakennustyöt keskitettiin suurten kaupunkien, erityisesti Tukholman veistämöille. (Vrt. siellä tehtyä "Vaasa-laivaa", Tukholman tunnettua museoalusta!)

Vuodesta 1680 koko valtakunnan sotalaivarakennuksen keskukseksi tuli Karlskronan Etelä-Ruotsissa sijaitseva uusi laivastotukikohta. Sieltä oli helppo saada tammea, josta sotalaivat tästä lähtien rakennettiin. Karlskronassa työskenteli myös suomalaisia, erityisesti pohjalaisia, laivakirvesmiehiä. Pohjalaisilla veistämöillä jatkui to-

---

182) KA, Skeppsgårdshandlingar 1584–1590; K a i l a, s. 214–216.
183) Euran käräjät 28. 8. 1587, VA nn 62: 117 (autiotalo) ja 164v (syytinki); VA 2414: 45v.
184) VA 207: 15.
185) VA, Eurajoen käräjät 28. 8. 1587, VA nn. 62: 116.
186) VA, Euran käräjät 3. 11. 1600, VA 222a: 31.
187) Gustav Vasas registratur 1. 8. 1526, osa I s. 215.
188) VA, Registratuurajäljennökset 8. 3. 1562 fol. 33 ja 20. 3. 1565 fol. 200; K a i l a, s. 217.
189) VA, Registratuurajäljennökset 27. 8. 1574, fol. 136 (Suomesta edellisvuotiset tai yhtä monta sijalle); 28. 1. 1575, fol. 250 (Suomesta ja Uudeltamaalta); 5. 3. 1576, fol. 45 (= Suomesta); K a i l a , s. 217–218.
190) VA 2423: 214; vrt. K i u a s m a a 1968, s. 126.

sin koko 1600-luvun lastialusten rakentaminen myös kruunulle.[191] Satakunnan rannikko jäi sen sijaan jo Kustaa Adolfin ajoista lähtien syrjään kruunun suurista laivanhankinnoista.

Ainoastaan sotalaivaston laivamiesten pienet lotjat, joilla he keväisin purjehtivat Tukholmaan ja syksyisin kotiin, rakennettiin omissa pitäjissä. Turun ja Porin maaherran keväällä 1664 välittämän käskyn mukaan uuden laivamieslotjan oli oltava 20 kyynärää pitkä ja $6^1/_2$ kyynärää leveä sekä laitalautoja kahdeksan siten että keula ja perä nousivat kauniisti keskiosaa ylemmäs (med en vacker Schamplun uphögd), keula kuitenkin enemmän. Alus oli varustettava kahdeksalla parilla airoja.[192]

Vaikka sota-alusten rakentaminen näin loppui, maakunnan kirvesmiesten kruunun laivanveistämöillä hankkima rakennustaito on kuitenkin varmaan osaltaan vaikuttanut seuraavan ajan rauhanomaiseen kehitykseen.

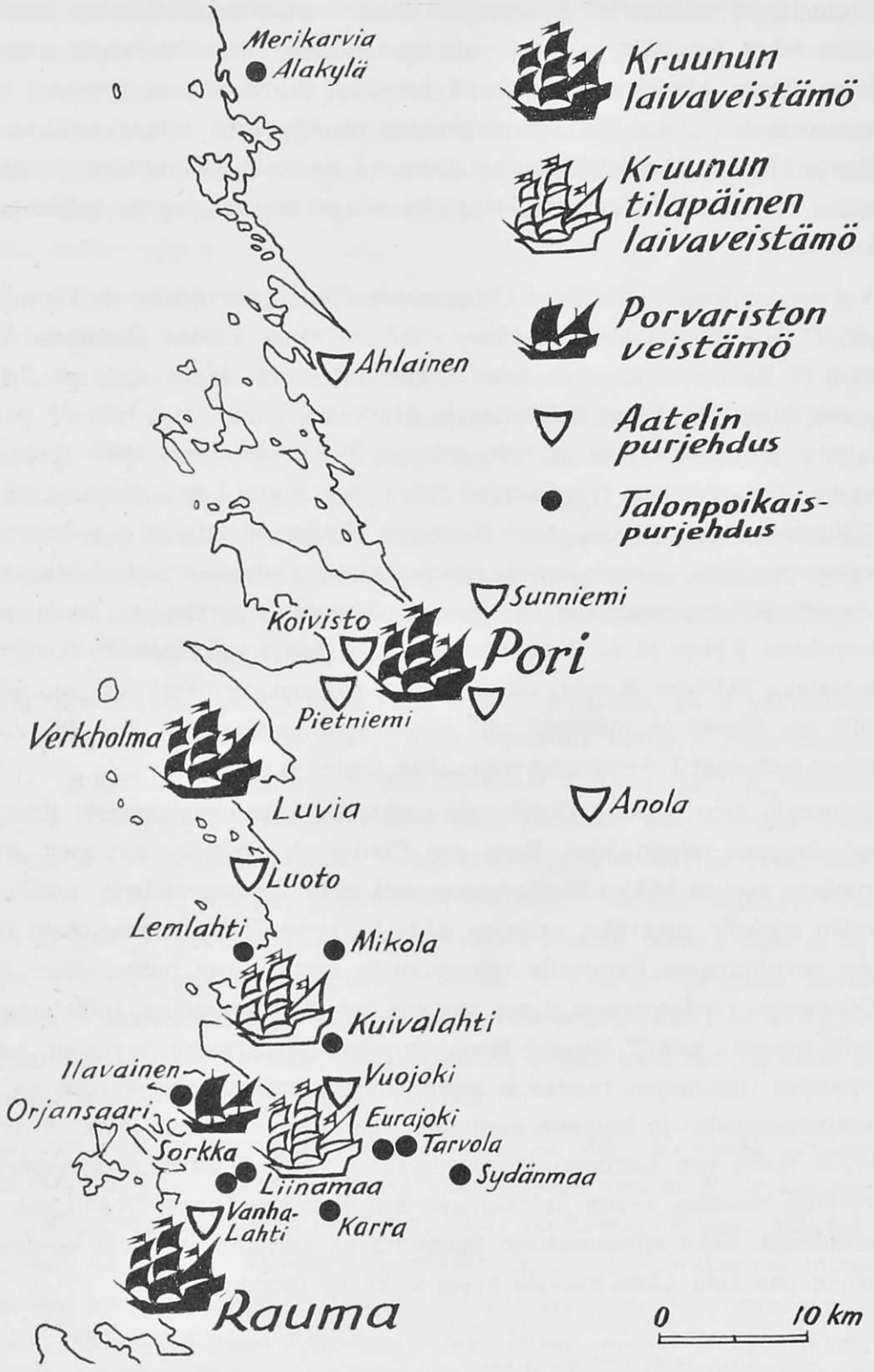
b) Laivanrakennus siviilikäyttöön

Porin ja Rauman porvarit suorittivat tarvitsemansa laivanrakennuksen yleensä itse kaupunkiensa telakoilla, samoin talonpoikaispurjehtijat kotivalkamissaan. Tiedetäänpä kaupunkilaisten osittain hankkineen käyttöönsä maaseudun varveilla valmistuneita aluksia.[193] Niinpä Raumalla v. 1629 vuokrattiin Kortelan talonpoikaisalus kaupunkilaisille ja v. 1672 Sampaanalan vuokraaja ryhtyi porvariksi, jolloin hänen aluksensakin siirtyi kaupungin kirjoihin; v. 1674 Eurajoen Tarvolan Simo ja Sipi Simonpojat myivät puolivalmiin aluksen Rauman Perttu Klaunpojalle.[194] Porin laivuri Eskil Lijnman kertoi v. 1683 oikeudelle, että kun kaupungin kaikki laivat oli "kruunattu" sotaväen kuljetuksiin, hän kiirehti oman laivansa rakentamista, joka tapahtui Preiviikin kylässä, "täältä meritse neljän peninkulman päässä". Myrsky ajoi kuitenkin uuden aluksen matalikolle, ennen kuin se ehti lieventämään kaupungin kuljetushätää.[195] Preiviikin kyläläisiä tavataan myöhemminkin kaupunkilaivojen osakkaina,[196] joten laivanrakennus siellä ilmeisesti jatkui.

Rauman oma veistämö sijaitsi ilmeisesti nyk. sisäsatamassa, jossa *Varvinmäen* nimi osoittaa sen summittaista paikkaa. Ainakin myöhemmin siellä oli ns. kallistuslaituri, jossa mastoihin kiinnitettyjen taljojen avulla laivaa voitiin kallistaa niin paljon, että pohjaan tulleet vuodot voitiin paikata ja tervata vetämättä alusta kuiville.[197] — Myös

---

191) Tegengren, 1935.
192) TMA, Rauman maistraatin saapuneet kirjeet E b: 1, Maaherra Erich von der Linden Turun linnasta 28. 4. 1664 Rauman pormestari Hannu Hannunpojalle.
193) Lähteenoja 1932, s. 109; Ruuth–Jokipii 1958 s. 286; Lehtinen 1967 s. 172–173; Jokipii 1972 s. 62.
194) Papunen 1959 s. 374; VA, Eurajoen käräjät 23.–24. 7. 1674, VA mm 11: 49v.
195) Porin raastupa 21. 11. 1683, VA a4: 614.
196) Porin raastupa 24. 4. 1693, VA a5: 376–377.
197) Lähteenoja 1932 s. 109.

Satakunnan laivaveistämöt 1500—1600-luvuilla. Piirtänyt Pentti Papunen.

Porin laivat rakennettiin kaupungissa tai sen välittömässä läheisyydessä. Niinpä v. 1684 Johan Kruusille, joka tulevana keväänä aikoi rakentaa laivan samalla paikalla, jossa Perttu Matinpoika edellisenä keväänä oli rakentanut omansa, luvattiin sen käyttöoikeus, koska hän aikaisemminkin oli käyttänyt samaa paikkaa. Sen sijaan Perttu Matinpoika käyttäköön nyt kaupungissa muita laivanrakennuspaikkoja taikka omaa rantaansa.[198] Tarkkaan lukien havaitaan, että oli puhetta neljän eri laivan rakennustöistä.

Vuosisadan lopulla *Eurajoen Orjansaaressa* toimi porvariston laskuun laivanveistämö.[199] Sen tilikirja vuosilta 1689—1693 on saatu Luvian Sassilasta Valtionarkistoon.[200] Rakennusmestarina toimi Lorentz Brenner, hänen apunaan Sigfrid Matinpoika, kirjureina Johan Björnman ja Markus Salonius ja työväkenä parikymmentä miestä, joukossa räätäli ja hiilenpolttajia.[201] Nälkävuonna 1697 Rauman seudulla asuva göteborgilainen seppämestari Nils Graan kertoi Lapin pitäjän käräjillä, kuinka "Göteborgin kauppapormestari *Hans von Gerdes* oli ottanut rakennusmestariksi aikaisemmin tällä seudulla omistamaansa laivanveistämöön Sigfrid Matinpoika Langmanin". Rakennusmestarin suosittajina olivat olleet Graan ja edesmennyt läänitysinspehtori Klöwe ja edelliselle Langman oli jäänyt velkaakin.[202] Veistämön apulaisjohtajaksi (Meister Knicht) täten otettu Langman oli nähtävästi ruotsalainen mies, sillä em. tileissä on merkintä, että hän saapui Lavilaan 16. 3. 1691, mutta oli sitä ennen kuitannut Tukholmassa erän rahaa, suolaa ja tupakkaa.

Toinenkin tieto osoittaa Göteborgin mahtavan kauppapormestarin Eurajoen veistämötoiminnan rahoittajaksi. Hans von Gerdes oli nimittäin maksanut erään laivalla kuolleen miehen Mikko Markunpojan palkan (n. 28 hopeatalaria) eräälle Pihlauksen kylän miehelle vietäväksi vainajan isälle Ilavaisiin.[203] Molemmat olivat ilmeisesti olleet purjehtimassa Eurajoella valmistunutta uutta alusta omistajalleen Göteborgiin. Göteborgin raudanviennin ja sen mukana purjehduksen nousu 1600-luvun lopulla on kyllä tunnettu asia.[204] Samoin Hans von Gerdesin, kruunun myllyjen, sahojen ja lohipatojen vuokraajan, raudan ja suolan suurkauppiaan, laivanvarustajan, kunnallisen luottamusmiehen ja kruunun asettaman "linnakreivin" osuus tästä on ollut tiedossa. Myös Hans von Gerdesin laivamenetykset 1680—1690-luvun kaapparisodassa on merkitty muistiin, mutta Satakuntaan asti ei hänen laivanvarustuksesa ole tiedetty ulottuneen. Ehkä kustannustaso Suomessa oli halvempi ja järeän puutavaran saanti helpompaa kuin Länsi-Ruotsin hyvin viljellyllä rannikolla.

---

198) Porin raastupa 26. 11. 1684, VA a4: 683.
199) VA, Skeppfälkslängd pro Anno 1689.
200) J a a k k o l a 1928 s. 34.
201) J a a k k o l a 1928 s. 34: Eurajoen kastekirja v. 1693 sanoo: "Marcus Salonius, Bryggningskrifvare vid Orjansaari skeppbyggeri".
202) Lapin pitäjän käräjät 1.—4. 2. 1697, VA mm 32: 26—28.
203) Eurajoen käräjät 6.—9. 2. 1697, VA mm 32: 29.
204) A l m q v i s t, Göteborgs historia II (1680—1718) s. 560 (henkilöhakemisto, jossa kymmenittäin tietoja hänestä).

Tilikirjoista saa mielenkiintoisia yksityistietoja Orjansaaren veistämön toiminnasta. Työmiehet olivat lähes kaikki nykyiseltä Eurajoelta (Ilavainen 3, Tarvola 3, Hankkila 2, Irjanne 2 sekä Kainu, Lapijoki, Sydänmaa, Taipale, Liinamaa ja Auvi 1 kustakin; 5 tuntematonta). Vain yksi työmiehistä oli Luvian Mikolasta ja eräs Raumalta, astiantekijä Juhana Matinpoika. Heidän lisäkseen käytettiin kuitenkin silloin tällöin raumalaisia seppiä, esim. kesällä 1691 Heikki Simonpoikaa ja saman vuoden joulun tienoissa Mikko-seppää.

Myös hankinnat Orjansaaren veistämölle onnistuttiin pääosiltaan suorittamaan Eurajoelta. Tarkka luettelo vuoden 1690 lankkuhankinnoista osoittaa, että niitä saatiin 21 eurajokelaiselta (Kaukomäki 6 isäntää, Mullila 4, Sydänmaa 2, Kuivalahti 6 ja Huhdankylä), 10 kiukaislaiselta (kaikki Paneliasta) ja ainakin yhdeltä Luvian Korven isännältä. Näin 32 talonpoikaa toi veistämölle yhteensä 404 kirveellä veistettyä lankkua, siis keskimäärin toltin taloa kohti. Niiden hinta jäi vähän alle yhdeksi kuparitalariksi kappaleelta. Vastaavasti vuoden 1690 tervahankinnat suoritettiin Eurajoelta (Sydänmaalta 10 tynnyriä, Mullilasta 8, Huhdasta 5, Tarvolasta 4, Irjanteelta 3 ja muualta 2 tynnyriä, yhteensä 32 tynnyriä). Eurasta saatiin vain 4 tervatynnyriä (Souppaasta, Viinikkalasta ja Kiukaisista).

Takomatöissä, tervan käsittelyssä ym. tarvittiin paljon pajahiiliä. Niitä valmistivat laivanveistämön omat hiilestäjät. Vuonna 1690 hiilenpolttaja Jakob Klemetinpojalle maksettiin 174 tynnyristä ja sotamies Heikki Sipinpojalle Auvin kylästä kahdella kerralla yhteensä 214 tynnyristä hiiliä. V. 1691 hiiliä kuitenkin alettiin ostaa myös pitäjän talonpojilta. Sydänmaan, Mullilan, Kaukomäen ja Kirkonkylän eräät talot möivät niitä 5—10 tynnyriä mieheen, yhteensä 66 tynnyriä. — Lisäksi hankittiin mm. purjekankaita ja touveja (Turusta 25 talarilla), ihraa ja traania porausreikiin ja laivan saumojen tiivistämiseen sekä parkittuja vuotia ja kappale kangasta laivan pumppuja varten. Yhteensä näyttää Orjansaarella v. 1690 olleen vireillä ainakin kahden laivan kunnostus- ja rakennustyö. Niitä sanotaan tileissä toisinaan vanhaksi ja uudeksi laivaksi, toisinaan laivaksi ja pieneksi laivaksi.[205]

Porinkin kauppapiiristä tavataan samanlaisia tietoja. Jo 1683 Kristiinakaupungin porvari *Elias Gavelius* pyysi rakentaa aluksia Merikarvialla, joka oli Porin kaupungin kauppa-aluetta. Porin maistraatti kielsi sen, koska oli havaittu hänen vakuutuksistaan huolimatta harjoittavan Merikarvialla maakauppaa ja laivanrakennus antaisi hänelle tilaisuuden sen jatkamiseen.[206] Tästä huolimatta kerrotaan Kristiinankaupungin porvareiden 1687 rakentaneen Ahlaisissa suuren laivan, oikean "rahahaahden" (kapitalskuta).[207] Myöhemmin saa pohjoisrannikon laivanrakennuksesta vielä

205) VA. Skeppsfolkslängd pro Anno 1689.
206) Porin raastupa 11. 11. 1683, VA a4: 617.
207) Ruuth—Jokipii 1959 s. 361.

paremmat todisteet. Syksyllä 1694 Porin maistraatti nimittäin todisti, että tallinnalainen kauppias *Johan Lantingh* oli Merikarvian neljänneskunnassa edellisenä vuonna rakennuttanut laivan, joka viime keväänä purjehti täältä Tallinnaan ja sai nimen siellä *Die Tinńgzkeidt* (Palvelevaisuus).[208] Jo vuonna 1695 turkulaisen kauppiaan Johan Kockin laivuri Pekka Heikinpoika Kasalasta oli rakentanut aluksen kotipitäjässään Merikarvialla. Porin tullimiehet vaativat siitä kuitenkin maksuja.[209] Samoihin aikoihin tavataan Kauttuan rautaruukin johtaja Merikarvialta laivaa rakentamasta, todennäköisesti tehtaan omistajan, Turun maaherran Lorentz Creutzin laskuun (s. 494).

Kartanopurjehduksen yhteydessä kerrotaan samoin laivanrakennuksesta, joka ylitti paikallisen tarpeen. Kun sotamarsalkka Åke Tott ja hänen poikansa rakennuttivat Eurajoella 1637—1644 neljä alusta toinen toisensa jälkeen[210] tai Kustaa Hornin Porin kreivikunta 1656—1667 Ulvilassa kolme alusta[211] jäi molemmissa tapauksissa muuallekin vietävää. Sama tarkoitus oli varmaan Eurajoen Vuojoen omistajalla, kreivi Wachtmeisterilla, kun hän 1696 otti palvelukseensa em. Orjansaaren veistämöltä vapautuneen laivanrakennusmestarin Sipi Matinpoika Longin (Langmanin) antaen hänen asuttavakseen hyvän torpan.[212] Työväki seurasi ilmeisesti mestariaan, koska se henkikirjoissa mainitaan Vuojoen yhteydessä.[213]

Göteborgin, Tallinnan ja Turun esiintyminen rakennettujen laivojen myöhempinä kotipaikkoina osoittaa kuitenkin parhaiten, että Satakunnassa laivanrakennus oli vähitellen nousemassa jonkinlaiseksi vientielinkeinoksi, hieman Keski-Pohjanmaan tapaan.

4. Salpietariteollisuus

a) Teollisuuden yleiset vaiheet

Valtakunnan käymät laajentumissodat pakottivat Ruotsi-Suomen luomaan säännöllisen sotateollisuuden. Aseteollisuuden raaka-aineita, metalleja, kotimaassa oli tarjolla, mutta nopeasti yleistyvän ruudin tärkeintä raaka-ainetta salpietaria ei mineraalin muodossa ollut. Kun kuitenkin oli teknisesti mahdollista valmistaa keinotekoisesti salpietaria, tähän ryhdyttiin jo Kustaa Vaasan aikana, jottei toisaalta sotatapauksissa oltaisi riippuvaisia Hansakaupungeista tai hollantilaisista, jotka tätä tuotetta välit-

---

208) Porin raastupa 13. 9. 1694, VA a5: 484.
209) Santavuori 1961 s. 282; Ulvilan käräjät 17.—19. 6. 1613, VA mm 23: 169.
210) Jokipii 1972, s. 22—24.
211) Jokipii 1953 H. Ark 54 s. 134—138.
212) Sopimus 1696. Vuojoen kartanon arkistossa. Siteerataan Heino, Gradu 1973 s. 99 ja 101—102 mukaan.
213) SAY, Eurajoki.
214) Tätä ei kuitenkaan sovi liitoitella, koska Tukholman kaupunginarkiston laivanmittaajan kirja, joka sisältää paljon tietoa Pohjanmaan kaupunkien laivojen myynnistä sinne, ei tunne vastaavaa Satakunnan kaupunkien osalta.

tivät, mutta toisaalta myös säästäväisyyssyistä. Näin sai valtiojohtoisena alkunsa maamme ensimmäinen kemian teollisuus.

Kustaa Vaasan aikana salpietaria keitettiin aluksi Ahvenanmaalla v. 1530, mutta sittemmin Viipurissa v. 1539 ja Savonlinnassa v. 1547 alkaen. Itä-Suomen tehtaisiin liittyi Hollolaan samoihin aikoihin perustettu Hämeen alueen tehdas. Ratkaisevasti uudelle tasolle Suomen salpietariteollisuus kuitenkin nousi vasta 25-vuotisen Venäjän-sodan aikana, jolloin myös Länsi-Suomeen alettiin Juhana III:n toimesta perustaa vastaavia laitoksia.[214] V. 1575 perustettiin salpietaritehdas Naantaliin Varsinais-Suomea ja Eurajoen Lapijoelle Satakuntaa varten. Salpietaria keitettiin tällöin karjanlannan alla olleesta maasta, johon mätänemisen seurauksena oli muodostunut typpihapon suoloja. Keitettäessä nämä lopulta kiteytyivät suolannäköiseksi aineeksi. Sekä lantapitoinen maa että keittopuut ja työvoima tehtaille saatiin ympäristön talonpojilta veroina, siksi kullakin tehtaalla oli oltava kylliksi suuri piirinsä.

1570-luvun lopussa ja seuraavan kymmenluvun alussa koko valtakunnan salpietariteollisuus koki huomattavan järjestelyvaiheen. Kun aikaisemmin kukin salpietaritehdas oli ollut paikallisen voudin valvonnan alainen, tehtaat irrotettiin nyt omaan johtoonsa valtakunnan salpietarinvalmistuksen ylijohtajan alaisina. Tässä uudessa virassa esiintyi peräkkäin useitakin ulkomaalaisia, mikä osoittanee, ettei kotimainen ammattitaito vielä ollut kylliksi korkealla. V. 1576 ylijohtajaksi määrättiin Henrik Falkener, v. 1579 Laurentz Coijet, v. 1580 Ture Jörenson, v. 1581 Michel van Hogensteen. Viimeksi mainittu oli tätä ennen johtanut useita vuosia salpietarinvalmistusta Suomessa, joka näin käytännössä alkoi muodostaa oman valmistuspiirin. Virallisestikin tämä piirijako vahvistettiin, kun muutamia kuukausia Hogensteenin saaman valtakirjan jälkeen mestari Peter de Haas 20. 6. 1581 nimitettiin "kaikkien Suomen salpietaritehtaiden ylipäälliköksi". Hogensteen ei näet kunnolla ehtisi hoitaa päällikkyyttä molemmissa osissa maata.[215]

Peter de Haasin nimittäminen Suomen salpietaritehtaiden johtoon oli ilmeisesti onnistunut toimenpide, sillä hän toteutti pääosaltaan sen teollisuuden laajentamissuunnitelman, joka hänelle valtakirjassa saneltiin, ja hoiti rikkeittä toistakymmentä vuotta hankalaa virkaansa.[216] Se edellytti kolmea vuotuista kiertomatkaa tehtaalta tehtaalle, toisin sanoen miltei alituista liikkeelläoloa. Tileissään v. 1580–85 hän laskee täten vuodessa matkustavansa 834 peninkulmaa.[217] Samojen tilien mukaan Suomessa (ilman Ahvenanmaata) oli tällöin viisi käynnissä olevaa tehdasta (todennäköisesti Naantali, Sääksmäki, Hollola, Viipuri ja Savonlinna, joka oli siirretty Rantasalmelle), neljä v. 1581–82 perustettua muuta tehdasta (todennäköisesti Ulvila, Porvoo,

214) Paras yleiskatsaus aiheeseen on T o m m i l a 1937. – Siihen ei joka kerta erikseen viitata.
215) B l o m s t e d t 1939 s. 195–230.
216) B l o m s t e d t 1939 s. 209.
217) Kammararkivet, Finska Cameralia vol. 74, Petter de Haases Räkenskap 1580–85.

Mustasaari ja Moisio Pellosniemellä) sekä kaksi kelvottomaksi käynyttä, seisovaa tehdasta (Helsinki ja Eurajoen Lapijoki).[218] Näistä kaikkiaan yhdestätoista laitoksesta käydään pian seuraamaan niitä kolmea, jotka joko sijaitsivat Satakunnassa tai käyttivät sieltä saatua raaka-ainetta.

Muutama sana Suomen salpietaritehtaiden myöhemmästä hallinnosta on kuitenkin vielä paikallaan.[219] Vaikka yhtenäistä selvitystä asiasta ei olekaan, näyttää Suomen salpietaritehtaille 1600-luvun puolellakin määrätyn yleistarkastajia: v. 1602 Pentti Pentinpoika, v. 1605 Noe Feltman, v. 1614 Eerik Akselinpoika ym.[220] Kun salpietaritehtaiden tarkastajan toimi lakkautettiin vasta v. 1621,[221] täytynee mainittuja ja välivuosien nimeltä tuntemattomia viranhaltijoita pitää Peter de Haasin suoranaisina seuraajina. Sen jälkeen oli aika, jolloin katsottiin arvovaltaisten hallintomiesten silloin tällöin suorittamat tehtaiden tarkastukset riittäviksi; niinpä amiraali Carl Gustav Gyllenhielm tarkasti v. 1623 muun ohessa myös maamme salpietaritehtaat. Mutta pian järjestelmä jo muuttui. 1620-luvulla valtio pyrki vähentämään menojaan vuokraamalla yksityisille rahamiehille aluksi tullinkannon, sittemmin kruununkartanot ja monet kruunun teollisuuslaitokset, lopulta veronkannonkin. Vuokrausjärjestelmä jouduttiin kyllä purkamaan nopeasti muilta paitsi tullinkannon osalta, mutta tämä vaihe ehti vaikuttaa Suomen salpietaritehtaisiin. Ne näet vuokrattiin turkulaiselle suurkauppiaalle Jakob Wollelle vuosiksi 1627—39, ei kuitenkaan yhdellä kertaa, vaan 1—4 vuoden erissä, eri kerroilla hieman erilaisin sopimuksin.[222] Tämän jälkeen tehtaat palasivat kruunun välittömään hallintaan, mutta kun säädyt v. 1634 olivat suostuneet suorittamaan salpietariavun mieluummin rahana kuin luonnontuotteina, alkoi valtiolle olla edullisempaa ostaa salpietari verorahoilla ulkomailta kuin ylläpitää omia laitoksia. 30-vuotisen sodan loppuminen, joka tietenkin jyrkästi laski koko salpietarin tarvetta, oli sitten ratkaiseva sysäys salpietaritehtaiden lakkauttamiseen, mikä näyttää eri paikoissa tapahtuneen hiukan eri vuosina 1650-luvun kuluessa.[223]

b) Eurajoen Lapijoen salpietaritehdas

Vanhin tieto Lapijoen salpietaritehtaasta Lapin pitäjässä (T. l.) — taikka Eurajoella, mihin Lapijoen kylä nykyään luetaan — tavataan eräästä Ruotsin Kamariarkistossa

---

218) Peter de Haasen mainitut tilit verrattuna Blomstedtin 1939 julkaisemaan tehdasluetteloon v. 1585. Hist. Ark. 45 s. 226—228.

219) Tämän esityksen ollessa painatusvaiheessa ilmestyi K i u a s m a a n väitöskirja "Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet vv. 1560—1600", joka luettelee s. 364—367 Haasin seuraajina v. 1590—1600 seitsemän peräkkäistä "Suomen salpietarikirjuria".

220) T o m m i l a 1937 s. 4—5.

221) M e l a n d e r, Suomen ynnä Käkisalmen läänien ja Inkerin veroista vuosilta 1617—1634. Hist. Ark. 14:2 s. 418—419.

222) M e l a n d e r, s. 421 ym.

223) T o m m i l a 1937 s. 4—7.

säilytettävästä valtakunnan 1570-luvun salpietaritehtaita koskevasta luettelosta. Siinä mainitaan, että Lapijoen tehdas on ollut Mikko Markuksenpojan johdolla käynnissä v. 1571, mutta ei ole työskennellyt kahtena seuraavana vuonna. Sama Mikko Markuksenpoika tavataan myös Naantalin tehtaan johdosta. Viimeksi mainittu laitos on toiminut säännöllisesti vuosina 1574—1577.[224]

Kun Mikko Markuksenpoika 10. 10. 1575 määrättiin hoitamaan kahta salpietaritehdasta Turun läänissä, toista Naantalissa ja toista Lapijoella,[225] ei tämä ollut mikään uusi asia. Kuninkaan antama valtakirja vain vahvisti entisen käytännön. Valtakirjassa luvattiin tehtaan johtajalle viidentoista talarin palkkio jokaiselta salpietarikippunnalta, jonka hän kruunulle toimitti. Hänen oli lisäksi opetettava salpietarin valmistamista kuudelle miehelle, jotka kuningas lähetti hänen luokseen. Turun läänin ja Ala-Satakunnan voutien oli huolehdittava, että näiden kihlakuntien talonpojat pitivät keittämöt kunnossa, tekivät tarvittavat päivätyöt ja hankkivat muonavarat, joiden hinta kuitenkin vähennettiin salpietarin hinnasta. — Tawaststjernan mukaan Mikko Markuksenpoika oli virassaan ainakin vielä v. 1583.[226] Tämä tarkoittanee Naantalin tehdasta, sillä Lapijoen tehdas luonnehditaan tähän aikaan jo usein "autioksi".

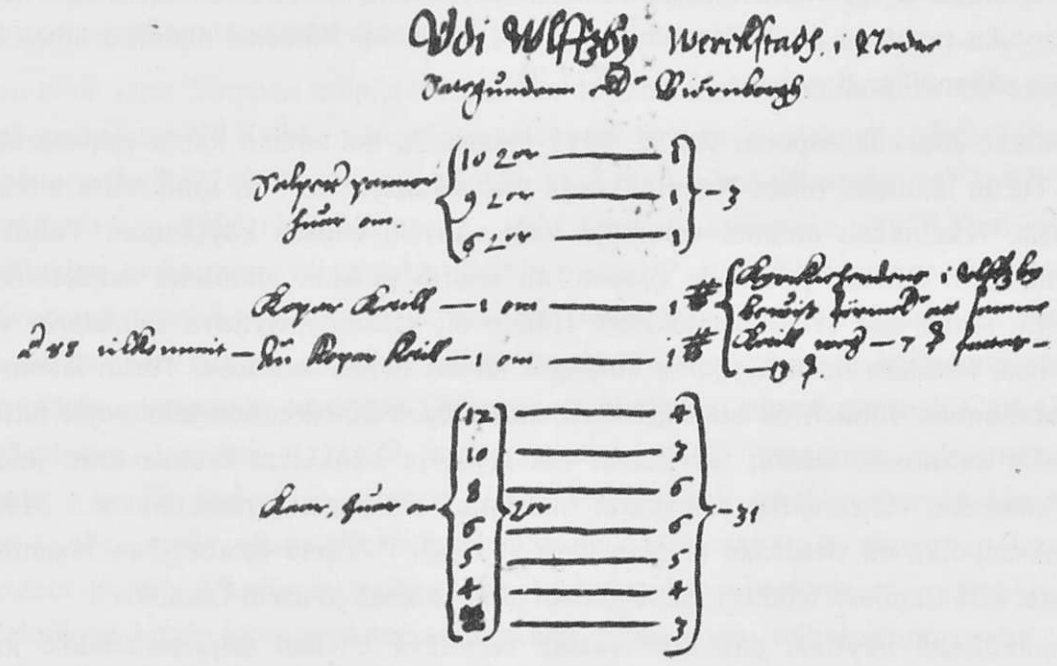
Todennäköiseltä näyttää, että seuraavassa esiteltävä Ulvilan salpietaritehdas, joka pääsi käyntiin v. 1582, lopetti Eurajoen tehtaan toiminnan. Kuningas muutti kirjeellään 17. 6. 1583 salpietaritehtaiden aluejakoa niin, että Ala-Satakunnan lisäksi Varsinais-Suomeen kuuluvan Vehmaan kihlakunnan pohjoisetkin pitäjät, jotka olivat lähempänä Ulvilaa kuin Naantalia, määrättiin suorittamaan salpietariajonsa Ulvilaan.[227] Ainakin Lapin pitäjä on näin myös tehnyt.[228] Kun nyt Ulvila oli Lapista katsoen Eurajoen ja Luvian takana, täytyy ajatella kuninkaan uuden aluejaon vahvistaessaan luopuneen ajatuksestakin, että Lapijoen tehdas vielä kunnostettaisiin.[229]

c) Ulvilan salpietaritehdas

Juhana III teki keväällä 1581 aloitteen uuden salpietaritehtaan perustamisesta Porin lähelle.[230] Ala-Satakunnan ja Varsinais-Suomen pohjoisreunan lisäksi sen alueeseen tuli pari Ylä-Satakunnan länsireunan pitäjää, Tyrvää ja Karkku. Nykyisillä lähteillä

---

224) Kammararkivet, Arkeliräkenskaper, Röda serien vol. 342: irtolehdellä oleva salpietaritehtaiden luettelo.
225) Tawaststjerna 1901 Hist. Ark. 17: 1 s. 60; VA Reg. jälj. 1575 fol. 344.
226) Tawaststjerna 1901 s. 60.
227) Blomstedt 1939 s. 226 alaviitta.
228) Virkkala—Papunen 1959 s. 223.
229) Todisteena Lapijoen tehtaan sijainnista alkuaan Lapin hallintopitäjässä (nyk. Eurajoella) on, että sen eräässä kuninkaan kirjeessä v. 1576 ja salpietaritileissä v. 1581—1582 sanotaan olevan Vehmaan kihlakunnassa (Arkeliräkenskaper vol. 342). Kun sen sijaan kuninkaan kirjeessä 9. 6. 1591 ja vuoden 1592 salpietaritehtaiden tarkassa yleisluettelossa Lapijoen tehtaan sanotaan olevan Halikon kihlakunnassa, on tälle tyhjälle alueelle — joka vielä v. 1583 jaettiin Naantalin ja Porvoon tehtaiden kesken (Blomstedt 1939 s. 226 alav. 1.) — näihin aikoihin perustettu uusi salpietaritehdas. Nimeltään se on ollut hyvin edellisen tapainen (=Loppi). Näennäisesti ristiriitaiset tiedot selittyvät, kun otetaan huomioon tehtaiden eri toiminta-ajat. Kiuasmaan 1962 s. 368—369 yritystä todistaa, ettei Lapissa (=Eurajoella) ole tehdasta ollutkaan, ei em. originaalilähteiden valossa voi pitää onnistuneena.
230) VA Reg. jälj. 24. 5. 1581 s. 155.

Ulvilan salpietaritehtaan inventaario vuodelta 1588 (alku). RA, Kammararkivet.

ei ole ratkaistavissa, merkitsikö tämä siellä salpietaripiirin muutosta, ts. oliko koko Ylä-Satakunnasta tehty salpietariajot aikaisemmin Hollolaan tai Sääksmäelle. Joka tapauksessa on todettava, että 1580-luvulla vakiintunut salpietaritehtaiden aluejako ei noudattanut tarkasti perinteellisiä hallinnollisia rajoja, vaan pyrki ajojen kannalta käytännöllisimpään ratkaisuun.

Talonpojat määrättiin seuraavana kesänä ja talvena hankkimaan "Porin" tehtaille tarvittavat rakennusaineet sekä tehtaan valmistuttua rengit sinne. Kuningas lupasi samaan aikaan lähettää Ruotsista tarvittavat kuparipannut. Asia alkoikin edistyä nopeasti. Kesällä 1582 Suomen salpietaritehtaiden johtaja Peter de Haas sijoitti rakennettavan tehtaan lopullisesti Ulvilan entisen kaupungin paikalle.[231] Hän hankki Ruotsista luvatut kolme kuparipannua, jotka olivat 10, 9 ja 6 tynnyrin vetoiset, ja otti Porin kartanosta neljä 12 tynnyrin lohensuolausammetta tulevan tehtaan käyttöön.[232] Vuodelta 1588 säilyneessä tehtaan inventaariossa mainitaan lisäksi — pienempiä saaveja, ämpäreitä, kiuluja, kuparikattiloita ja olutkuurnaa lukuunottamatta

231) Kattilantekijät sanovat v. 1598 työskennelleensä "udi Salttpetterrs werkstadh wedh Gamble ULLffzby": VA 2430: 102.
232) VA 2344: 39.

– kolme 10 tynnyrin puuastiaa, kuusi 8 tynnyrin ja yhtä monta 6 tynnyrin, 5 viiden tynnyrin, neljä 4 tynnyrin sekä kaksi 3 tynnyrin vetoista puuastiaa, mistä saa hyvän käsityksen tehtaan tarvitsemasta runsaasta puuastiamäärästä.[233] Selvää on, että tehtaan pannut alituisesta keittämisestä kuluivat, niin että niiden pohjia täytyi aika ajoin vahvistaa. Tämän työn suorittivat, Satakunnassa kun oltiin, Karkun seudun kuparisepät, jotka myös useaan otteeseen valmistivat uusia kookkaita pannuja tehtaalle.[234]

Ulvilan tehtaan ensimmäinen nimeltä tunnettu johtaja oli Pertteli Olavinpoika v. 1586.[235] Tehtaan järjestäjänä oli myös Porin entisellä pormestarilla Matti Niilonpojalla joitakin ansioita, koskapa hän kesällä 1591 kuittasi kruunulta salpietarintekijöille tulevat ruokatavarat.[236] Vuosikymmenen lopulla esiintyi tehtaan johtajana säännöllisesti salpietarintekijä *Klemetti Sipinpoika,* jolla oli käskettävänään neljä renkiä.[237] V. 1602–1605 johtajana toimi Korsholman tehtaalta siirtynyt *Matti Simonpoika.*[238]

Taulukko 54. Ulvilan salpietaritehtaan tuotantolukuja 1500-luvulla

Päiväys	Määrä			Lähetyskohde
6. 2. ja 19. 1. 1586	6 kipp.	4 leiv.	6 mk.	Viipuriin
24. 9. 1587	3	15	14	”
1587 toinen lähetys	3	18	12	”
10. 2. 1589	3	6	8	”
14. 1. 1590	2	6	6	”
10. 1. 1597	$2^1/_2$	3	15	Turkuun
27. 6. 1599	3	2	6	Viipuriin
14. 9. 1599	3	7	4	”
18. 8. 1599		$2^3/_4$ tynnyriä		Pohjanmaan voudille

Lähteenä Kammararkivet, Finska Cameralia vol. 74 ja Arkeliräkenskaper, Röda serien vol. 342.

Peter de Haasin vuodelta 1581 peräisin olevan valtakirjan mukaan hänen palkkionsa olisi kahdeksan talaria jokaiselta perilletoimitetulta salpietarikippunnalta (kippunta = 136–170 kg mittajärjestelmästä riippuen). Sen lisäksi hänen alaisilleen, paikallisten tehtaiden salpietarintekijöille, maksettiin 18 talaria jokaiselta hänen toimittamaltaan kippunnalta; palkkion arvoa lisäsi se, että salpietarintekijät saivat sitä vastaan voudeilta ruokatarpeita edullisilla kruununhinnoilla. Kunkin tehtaan oli vuodessa toimitettava vähintään viisi kippuntaa salpietaria. Mitä siitä puuttui, vähennettiin salpietarin-

233) Kammararkivet, Finska Cameralia vol. 74, Peter de Haases räkenskap 1584–89.
234) Jokipii 1952 s. 144–147;
235) Kiuasmaa 1962 s. 378.
236) VA 2414: 110.
237) Kammararkivet, Finska Cameralia vol. 74: Anders Börielssons räkenskap 1594–99; VA 2432: 169, jossa on Klemetin sinetti.
238) Kiuasmaa 1962 s. 378 ja 553.

tekijäin palkasta, mikä taas ylitti normin, siitä maksettiin yllämainitun taksan mukaan lisäkorvausta heille.[239] Taulukosta näkyy, että Ulvilan tehtaan salpietarintekijät suunnilleen yhtä usein joutuivat kumpaankin asemaan.

Koska pitäjien salpietaritehtaan kunnossapito- ja rakentamisvelvollisuuksia tavallisesti käsiteltiin käräjillä, niistä tiedetään melko paljon. Usein valittiin miehiä pitäjän puolesta valvomaan tai hoitamaan tehtaalla tehtäviä rakennustöitä. Siten Karkussa määrättiin v. 1629 kaksi miestä tarkastamaan, mitä pitäjän osuudesta Ulvilan salpietaritehtaan rakentamiseen puuttuu, sekä hankkimaan sinne vanhaan tapaan astioita.[240] Huittisissa sai v. 1630 kaksi miestä tehtäväkseen tarkastaa, olivatko Huittisten osalle tulevat huoneet ja astiat Ulvilan salpietaritehtaalla kunnossa, jotta pitäjä tietäisi korjata, jos jotakin vikaa löytyisi.[241] Heti sen jälkeen lähetti Loimaakin pari isäntää Ulvilaan katsomaan, olivatko Loimaan lato ja astiat ehjät.[242] Esimerkkejä on olemassa useimmista pitäjistä.

Voitiin myös tehdä sopimus jonkun lähellä tehdasta asuvan henkilön, jopa itse tehtaan johtajan kanssa, että hän rahakorvauksesta huolehtisi pitäjän rakennusvelvollisuuksien täyttämisestä. Euran ja Eurajoen asukkaat valittivat v. 1585, että vouti Tapani Erkinpoika oli toimittanut Ulvilan salpietaritehtaalle 80 tukkia, mutta kantanut tästä hyvästä kummaltakin pitäjältä 3 kappaa viljaa, siis 140 talonpojalta yhteensä $17^1/_2$ tynnyriä viljaa.[243] Loimaalaiset taas maksoivat Porin kappalaiselle Laurentiukselle v. 1587 sen tuvan hinnan, jonka hän heidän puolestaan teetti Ulvilan salpietaritehtaalle.[244] Köyliöläiset suorittivat Porin porvarille Lauri Laurinpojalle v. 1592 olutkuurnan arvon, jonka hän heidän sijastaan oli toimittanut Ulvilan tehtaalle.[245] V. 1633 ja jälleen v. 1637 Joachim Schultze, Ulvilan tehtaan silloinen johtaja, kantoi nykyisestä Euran pitäjästä maksun salpietariladosta, jonka hän kummallakin kerralla oli heidän edestään tehtaalle rakentanut.[246] Samana vuonna kokemäkeläiset maksoivat ladon rakentamisesta palkan Ulvilan Telmisaaren Jaakko Olavinpojalle ja v. 1638 toisen ladon rakentamisesta Harjavallan Torttilan Martti Keisarille.[247] Lähellä tehdasta sijaitsevat pitäjät suorittivat sen sijaan työt itse. Siten kehotettiin Ulvilan pitäjäläisiä v. 1631 rakentamaan salpietarilatonsa tehtaalle – niiden, jotka olivat käräjiin mennessä ajaneet tukkinsa paikalle, tulisi jo aloittaa rakennustyöt.[248]

---

239) Blomstedt 1939 s. 223–224.
240) Karkun käräjät 29. 5. 1629, VA nn 2: 282v.
241) Huittisten käräjät 29. 5. 1630, VA mm 3: 44.
242) Loimaan käräjät 7.–9. 10. 1630, VA mm 3: 58.
243) VA 215e: 152.
244) Loimaan käräjät 7. 9. 1587, VA nn 62: 135v.
245) Köyliön käräjät 6. 9. 1592, VA Ruotsista fotostatoidut tuomiokirjat s. 29.
246) Euran käräjät 11.–12. 12. 1633, VA mm 3: 239 ja Euran käräjät 20.–22. 4. 1637, VA mm 4: 195v.
247) Kokemäen käräjät 24.–26. 4. 1637, VA mm 4: 199 ja Kokemäen käräjät 22.–25. 8. 1638, VA mm 4: 267v.
248) Ulvilan käräjät 26. 10. 1631, VA mm 3: 63v.

Salpietari valmistettiin, kuten sanottu, eläinten lannasta ja sen alla olleesta "käyneestä" maasta, jota talonpoikien oli talliensa ja navettojensa lattioilta kuljetettava tehtaille. Puistattavan vaikutuksen nykypäivien ihmiseen tekee, kun kuningas kieltää Peter de Haasia "ottamasta maata kirkoista, luostareista tai kappeleista, niin kuin aikaisemmin on sattunut".[249] Salpietarimullan, koivupuun tuhkan ja polttopuiden säännöllistä toimittamista valvottiin tarkasti. Jo 1500-luvun puolelta on runsaasti tietoja siitä, kuinka salpietarikirjuri kiersi käräjillä saataviaan vaatimassa ja laiminlyöjät saivat sakkoja.[250]

Salpietaritarpeiden tuontivelvollisuudet määriteltiin uudelleen v. 1602 ja v. 1616 annetuilla asetuksilla. Jälkimmäisellä kerralla määriä korotettiin tuntuvasti: jokaiselta talolta vaadittiin siitä lähtien 4 tynnyriä salpietarimultaa ja lampaanlantaa, $^1/_4$ tynnyriä tuhkaa, 2 kuormaa halkoja, puoli lyhdettä olkia ja sen lisäksi yksi päivätyö yhdessä jonkin toisen talon kanssa.[251] Vanhastaan oli kielletty lunastamasta rahalla näitä tarpeita, vaikka salpietarinkeittäjät olisivat sitä halunneetkin. Esimerkiksi v. 1608 tutkittiin tällaista rikkomusta Kokemäellä, jossa salpietarinkeittäjät olivat alkaneet luontaisverojen sijasta kantaa rahaa.[252] Vielä paljon myöhemmin samanlainen järjestelmä näyttää vallinneen kaukana tehtaasta sijaitsevassa Tyrväässä. Sikäläisestä veronkannosta huolehtinut Ekoisten kylän Yrjänä Klemetinpoika oli kolmen vuoden aikana toimittanut "tehtaan parseleiden" korvaukseksi 60 talaria ja neljä tynnyriä viljaa Ulvilaan, mutta tehtaan kirjuri väitti pitäjän tuottavan enemmän.[253]

Salpietariajojen suorituksesta voivat tuomiokirjat kertoa jotakin. V. 1629 käskettiin Panelian Riitta Matintyttären maksaa palkkio Eurajoen Huhdankylän Nuutti Mikonpojalle; viimeksi mainittu oli kolme vuotta aikaisemmin suorittanut hänen puolestaan salpietariajot.[254] V. 1630 salpietaritehtaan kirjuri Juhana Juhananpoika kiersi Ala-Satakunnan pitäjissä ulosmittaamassa salpietariajojen rästejä.[255] Oli tapana ottaa pantteja, jollei ajoja voitu heti suorittaa. V. 1634 annettiin Loimaan syyskäräjillä Ulvilan tehtaan johtajalle Joachim Schultzelle oikeus myydä ne hallussaan olevat salpietariajojen pantit, joita loimaalaiset jouluun mennessä eivät lunastaisi.[256]

V. 1632 – juuri 30-vuotisen sodan suurena voittojen vuotena – näyttää eräänlainen

---

249) T.s. hautauspaikoista. Blomstedt 1939 s. 223.
250) Ulvilan sakkoluettelo 1588, VA 2393: 39v; Loimaan sakkoluettelo 1592, VA 2419: 100; Eurajoen sakkoluettelo 1594, VA 2425: 69v; Tyrvään käräjät 9. 10. 1601 ja Karkun käräjät 12. 10. 1601, VA 222a: 130 ja 130v.
251) Tommila 1937 s. 4–5: V:n 1602 asetuksen alkuteksti J. E. Waaranen, Samling af urkunder rörande Finlands historia I (1874) s. 238; V:n 1616 ohjesääntö annettiin kiertokirjeinä tehtaittain: Melander s. 414–416.
252) Tommila 1937 s. 5: Waaranen II (1878) s. 391 mukaan.
253) Tyrvään käräjät 27. 10. 1631, VA nn 3: 416v.
254) Eurajoen käräjät 22. 8. 1629, VA mm 3: 21v.
255) Loimaan käräjät 15. 3. 1630, Huittisten käräjät 19. 3. 1630 ja Kokemäen käräjät 22. 3. 1630, VA mm 3: 34v, 37v, 41.
256) Loimaan käräjät 4.–5. 11. 1634, VA mm 3: 282v.

vastustusaalto salpietariajoja kohtaan kulkeneen yli Ala-Satakunnan. Loimaalla jouduttiin sakottamaan 110 talonpoikaa, Kokemäellä 80, Eurassa 60 ja Ulvilassa 47 talonpoikaa vastahakoisuudesta ja ajojen laiminlyömisestä.[257]

Talonpoikien yleisellä salpietariparseleiden hankkimista kohtaan tuntemalla vastenmielisyydellä on varmaan ollut huomattava osuus siihen, että valtiopäivät v. 1634 antoivat – edellä jo mainitulla tavalla – oikeuden korvata ajot rahamaksulla, jota kutsuttiin *salpietariavuksi.* Sen suuruus oli 1 talari 17 äyriä manttaalilta. Monin paikoin, vallankin kaukana tehtaista, tosiasiassa vallinnut käytäntö siis lopulta voitti ja tuli yleiseksi laiksi. – Se, etteivät salpietaritehtaat jo samana vuonna lopettaneet toimintaansa raaka-aineen puutteessa johtunee niiden varastoista, sekä siitä, että tehtaitten lähellä asuvilla raaka-aineen vienti sinne yllämainittua veronlyhennystä vastaan oli edullista.

Palatkaamme Satakuntaan. Ulvilan tehdas mainitaan toiminnassa v. 1604,[258] mutta sitten se näyttää joksikin aikaa nukahtaneen, sillä v. 1610 Kaarle IX lähetti osana valtakunnallista ohjelmaansa salpietarintekijä Matti Hannunpojan "perustamaan" Ulvilan tehtaan, ts. panemaan sen jälleen kuntoon.[259] Kruunun kaudella tehdasta johtivat sitten Matti Henrikinpoika 1610–16, Sipi Erkinpoika, joka mainitaan ainakin v. 1623, ja Pietari Erkinpoika, joka mainitaan v. 1627.[260]

Vuokrauskauden johtajista, jotka siis olivat turkulaisen Jakob Wollen alavuokraajia, on mainittava Porissa vaikuttanut Joachim Schultz(e). Hän oli alkuaan lyypekkiläinen mies, joka purjehti Suomeen mm. päämiehensä puolesta velkomaan eräitä turkulaisia.[261] Vielä samana vuonna hänet ilmiannettiin Turussa luvattomasta verkakaupasta, jolloin hän mieluummin ryhtyi kaupungin porvariksi kuin maksoi sakkoa.[262] V. 1633 hänet jo tavataan salpietaritehtaan vuokraajana Porista, josta hän hankki porvarisoikeudetkin.[263] Vuokraussuhteen yksityiskohdat näkyvät oikeusjutuista, joihin Schultze joutui Wollea vastaan. Schultze kertoi osallistuneensa Jakob Wollen ja Anders Merthenin kanssa (Suomen) salpietaritehtaiden vuokraukseen viiden vuoden ajaksi yhdellä neljäsosalla.[264] Päävuokraaja Wolle oli talvella 1633–34 useita kertoja kutsunut Schultzen Turkuun selvittämään hänen kanssaan salpietarivuokrauksen tilejä. Näitä Wolle ei kuitenkaan tehnyt valmiiksi. Schultze vaati korvausta

---

257) Kokemäen käräjät 21. 9. 1632, Ulvilan käräjät 25. 9. 1632, Euran käräjät 28. 9. 1632 ja Loimaan käräjät 2.–3. 10. 1632, VA mm 3: 144, 146, 149 ja 155.
258) Ruuth 1899 s. 54.
259) Waaranen III (1866) s. 108.
260) Lagström, Det gamla salpeterbruket. Björneborgs Tidning 18. 11. 1952.
261) Bonsdorff, Utdrag ur Åbo stads dombok 1626–1632 s. 162–163. Hänen purjehduksistaan seur. s. 576.
262) Granfelt, Utdrag ur Åbo stads dombok 1633–34 (1890), s. 97.
263) Granit-Ilmoniemi 1931 s. 36.
264) Turun raastuvanoikeus 26. 3. 1634, z 4: 17: "Uthi hwilket Arrende han berättar sigh wara på 5 åhrs tijdhen för 1/4 part intresserat . . ."

odotettuaan turhaan viikkokausia Turussa ja tahtoi kokonaan sanoutua irti sopimuksestaan.[265] Nähtävästi sovinto kuitenkin syntyi, koska Schultzen nähdään toimivan eri puolilla Ala-Satakuntaa salpietariasioissa vuosina 1633—1637.[266]

Henkikirjojen mukaan Ulvilan tehtaan teknisenä johtajana oli v. 1635 Jaakko-salpietarintekijä, joka siis toimi Schultzen alaisena. Edellisellä oli tällöin apunaan kaksi vanhempaa ja kaksi nuorempaa renkiä ja palvelustyttö. Tässä asemassa Jaakko mainitaan vielä vuoden 1639 alussa, jonka jälkeen tehdas autioitui.[267]

Uudella kruunun kaudella näyttää Ulvilan salpietaritehtaan toiminta sekä henkikirjojen että muiden lähteiden nojalla aluksi olleen lamassa. V. 1647 hallitus teki vielä yrityksen salpietariteollisuuden kohentamiseksi vanhalta pohjalta. Maaherra Knut Lilliehöökin edelleen välittämä määräys 14. 10. 1647 paikallisten tehtaiden kunnostamisesta luettiin välittömästi sen saavuttua Ala-Satakunnan eri käräjillä.[268] Vaikutukset näkyivät pian. Seuraavana kesänä Ulvilan tehtaan inspehtori Erland Juhananpoika sai todistuksen, että hän oli 60 talarin edestä korjauttanut tehdasta, ostanut uusia suuria astioita, saaveja ja ämpäreitä, antanut tehdä kuusi uutta ränniä jne. Hän oli teettänyt kaikki omilla varoillaan, koska ei ollut voinut saada rahvaalta apua niin nopeasti kuin oli tarpeen.[269] Samana syksynä saivat vanha tuttavamme Harjavallan Torttilan Matti Keisari ja Perttu Tolvi jokaiselta Suur-Huittisten talolta viisi äyriä korvaukseksi paistohuoneesta, jonka he olivat rakentaneet tehtaalle. Paistohuoneen kunnossapito kuului nimittäin vanhan tavan mukaan Huittisten pitäjän velvollisuuksiin.[270] V. 1649 latokartanon vouti Olavi Antinpoika osoitti suorittaneensa maaherran käskystä Ulvilan salpietaritehtaalla korjaustöitä Kokemäen puolesta ja sai korvaukseksi seitsemän äyriä kuparirahaa pitäjän joka talolta.[271] Ulvilan pitäjän puolesta huolehtivat salpietarilatojen rakennuttamisesta lautamies Ravanin kylän Markus Knuutinpoika ja Suosmeren (Svartmark) Matti Markunpoika. Tehtaan uusi henkilökunta, johon inspehtori Erland Juhananpojan lisäksi kuului mestari Jaakko Jaakonpoika, kaksi apumiestä sekä renki ja piika, asettui asumaan Ulvilan Koiviston saareen. Kaikki näyttää siis olleen valmista todella tehokasta työskentelyä varten, kun Westfalenin rauha v. 1648 monivuotisten neuvottelujen jälkeen saatiin aikaan ja koko vaiva osoittautuikin tarpeettomaksi. Porin kreivikunta, jolle Koiviston saari v. 1651 lahjoitettiin, ei jatkanut tehtaan työskentelyä.[272]

---

265) Granfelt 1890 s. 143 ja 162.
266) Vrt. ed. mainintoja Schultzesta.
267) Lagström, Björneborgs Tidning 18. 11. 1952.
268) Ulvilan käräjät 26. — 27. 10. 1647, VA mm 6: 311v; Huittisten käräjät 14. — 16. 3. 1648, VA mm 6: 365.
269) Ulvilan käräjät 1.—2. 6. 1648, VA mm 6: 415.
270) Huittisten käräjät 2. — 4. 11. 1648, VA mm 6: 470.
271) Kokemäen käräjät 19.—21. 11. 1649, VA mm 6: 638.
272) Lagström, Björneborgs Tidning 18. 11. 1952.

d) Sääksmäen salpietaritehdas

Sääksmäen salpietaritehtaan perustamisvuosi ei ole tarkasti tiedossa. Jo v. 1547 Kustaa Vaasa määräsi, että Hämeenlinnan päällikön on annettava Savonlinnassa tavallisesti toimivan salpietarinkeittäjän etsiä salpietarimultaa myös Hämeestä ja Satakunnasta, koska sellainen oli Savonlinnan ympäristössä lopussa.[273] Tämän tapaisten tietojen nojalla on oletettu, että Sääksmäen tehdas on mahdollisesti perustettu jo Kustaa Vaasan aikana.[274] Varmat tiedot siitä alkavat v. 1570, jolloin Sääksmäen salpietaritehdasta johti Bertil Simonpoika -niminen mies. (Sääksmäen vouti v. 1585–1589). Ainakin vuoteen 1577 asti hän tekee säännöllisesti tilit tehtaasta.[275] Vähäistä myöhempien tietojen nojalla voi olettaa, että Sääksmäen tehtaan alueena oli Ylä-Satakunta – jonka rajalta oli linnuntietä kaksi peninkulmaa tehtaalle – sekä Hattulan ja Sääksmäen kihlakunnat Hämeestä.[276] Ala-Satakunta kuului 1570-luvulla Eurajoen ja myöhemmin Ulvilan tehtaan alueeseen, kun taas muut osat Hämettä olivat Hollolan tehtaan aluetta.

Samaan aikaan keväällä v. 1581, kun Ulvilan salpietaritehdas syntyi, sai myös Ylä-Satakunnan vouti Mikael Klaunpoika Juhana III:lta käskyn perustaa sinne salpietaritehtaan.[277] Ei ole tiedossa, mistä syystä tämä suunnitelma raukesi, mutta voidaan ajatella, että melko edulliset kuljetusolot Sääksmäen suuntaan, joita vielä Tyrvään ja Karkun siirtäminen niille läheisemmän Ulvilan tehtaan piiriin paransivat, ovat tehneet Ylä-Satakunnan oman salpietaritehtaan tarpeettomaksi.

Koska Satakunnankin pitäjät osallistuivat Sääksmäen salpietaritehtaan laitteiden kunnossapitoon, sopii tässä yhteydessä esittää joitakin lukuisissa inventaariossa säilyneitä tietoja sen kalustosta. V. 1573 tehtaan tärkeimpiä välineitä oli kaksi kuparipannua, toinen 20 ja toinen 6 tynnyrin vetoinen sekä rautapannu, joka veti 10 tynnyriä.[278] V. 1579 inventaario mainitsee nämä uudelleen, mutta lisäksi 17 "suurta astiaa" ja 8 saavia.[279] V. 1586 on esineistö jo vaihtunut: tehtaalla on kaksi 10 tynnyrin pannua ja 6 tynnyrin rikkinäinen pannu. Puuastiakanta käsitti neljä 12 tynnyrin, kahdeksan 6 tynnyrin ja neljä 3 tynnyrin puuastiaa sekä joukon ämpäreitä ja kiuluja.[280] Kupariastioiden täydennys tapahtui täälläkin siten, että karkkulaiset kuparisepät kävivät niitä paikalla valmistamassa. Niinpä Karkun Vihtiälän Nurkan veljekset tavataan täältä takomassa v. 1582 ja v. 1586 sekä Mouhijärven Matti Turppa v. 1597.[281]

---

273) Tommila 1937 s. 2: Arwidsson II s. 266, 270 mukaan.
274) Jutikkala 1934 s. 538.
275) Kammararkivet, Arkeliräkenskaper, Röda serien vol. 342. Luettelo valtakunnan salpietaritehtaista 1570-luvulla.
276) Ainakin jo v. 1585 on näin. Blomstedt, Hist. Ark. 45 s. 227.
277) VA Registratuurajäljennökset, 24. 5. 1581, lisänide V s. 53.
278) Kammararkivet, Arkeliräkenskaper, Röda serien vol. 342: Inventarium på the saltpeters pannor . . . 1577.
279) Kammararkivet, Finska Cameralia vol. 74, Michel van Hogensteenin tilit v. 1579.
280) Kammarkivet Finska Cameralia vol. 74, Inventarium Opå Pannor . . . etc. tll anno -86.
281) Jokipii 1952 s. 144–147.

Taulukko 55. Sääksmäen salpietaritehtaan tuotantolukuja 1500-luvulla

Päiväys	Määrä			Lähetyskohde
1582	1 kipp.	15 1/2 leiv.	– mk	Viipuriin
1583	1	16 1/2	–	”
8. 3. 1585, 19. 1. 1586	3	6	15	”
1586 tuotosta	3	14	–	”
24. 9. 1587	3	12	12	”
26. 6. 1589	3	9	9	”
14. 1. 1590	3	17 1/2	–	”

Lähteenä Kammararkivet, Finska Cameralia vol. 74 ja Arkeliräkenskaper, Röda serien vol. 342.

Sääksmäen tehdas lienee 1590-luvulla elänyt ylläolevaan verraten nousukautta, koskapa kaksi koko Suomen salpietarikirjuria, Tuomas Posa ja Antti Brynielinpoika, silloin peräkkäin esiintyi sen johtajina.[282]

Annettakoon Satakunnan pitäjien ajo- ja rakennusvelvollisuuksien valvonnasta muutama tieto. Pirkkalassa v. 1600 tuomittiin koko Takahuhdin kylä ja viisi eri puolilta olevaa talonpoikaa sakkoihin ”niskoittelusta, etteivät he vieneet ruutimultaa”. Samana vuonna rangaistiin Vesilahdella neljää Hinsalan ja kuutta Kuralan isäntää, kun he ”eivät olleet tuoneet tuhkaansa ja multaansa Sääksmäen tehtaalle”. Naapurissa sen sijaan ”tuomittiin Lempäälän pitäjä viemään tuhkansa ja multansa tehtaalle”. Joka ei neljäntoista päivän sisään velvollisuuttaan täyttäisi, joutuisi armotta sakkoihin.[283]

Vesilahden talonpojat määrättiin v. 1601 rakentamaan Sääksmäen tehtaalle alkamansa tupa valmiiksi.[284] Lempäälässä valittiin v. 1624 neljä miestä kaikella tarmollaan ajamaan pitäjän velvollisuutena olevien Sääksmäen ruutitehtaan rakennuksien ja astioiden valmistamista.[285] Pirkkalan pitäjä taas teki samana vuonna sopimuksen Sääksmäen tehtaan silloisen johtajan Antti Erkinpojan kanssa, että tämä rahakorvausta vastaan huolehtisi pitäjän rakennusvelvollisuuksien täyttämisestä.[286] Vastaavasti Ruoveden pitäjä toimitti rakennustyönsä tehtaan johtajan välityksellä.[287]

Varsin vilkas aika näyttää Sääksmäen tehtaallekin muodostuneen Jakob Wollen vuokrauskaudesta 1627–39. Sääksmäen Voipaalasta, jossa tehdas sijaitsi, mainitaan 1630-luvulla henkikirjoissa joskus viisikin ruutirenkiä. Jakob Wollen alaiset kantomiehet kävivät talonpoikien kimppuun tiiviimmin kuin kruununmiehet aikaisemmin,

---

282) K i u a s m a a 1962 s. 373.
283) Pirkkalan käräjät 17. 3. 1600, Lempäälän käräjät 4. 11. 1600, Vesilahden käräjät 6. 11. 1600. VA 222a: 98, 111, 112v.
284) Vesilahden käräjät 7. 10. 1601, VA 222a: 127.
285) Lempäälän käräjät 19. 8. 1624, VA nn 1: 70v.
286) Pirkkalan käräjät 11. 8. 1624, VA nn 1: 62v.
287) J o k i p i i 1959 s. 366.

ja lukuiset valitukset väittävät, että he pyrkivät korottamaan luvattomasti kaukaisimpien pitäjien maksuja "lunastamattomista" parseleista.[288]

Vuosisadan puolimaissa Sääksmäenkin tehdas lopetettiin. V. 1667 holhoojahallitus lahjoitti kaksi vanhaa ruutipannua, jotka oli jätetty Sääksmäen kirkolle, kun salpietarin keitto sillä seudulla lopetettiin ("blef ödelagt"), Sääksmäen seurakunnalle kirkonkellojen aineksiksi.[289] Ilmeisesti ne eivät kuitenkaan olleet kelvanneet, vaikka niissä oli melkoinen määrä hyvää kuparia, koska Kaarle XI v. 1674 jälleen lahjoitti samat ruutikattilat, tällä kertaa Kalvolan seurakunnan kirkonkelloja varten.[290] Voisi sanoa, että tässä harvinaisella tavalla toteutui sana siitä, kuinka rauhan tultua "miekat taotaan vantaiksi".

e) Salpietariteollisuuden elvytysyritys 1670-luvulla

Yleiseurooppalainen sota, johon Ruotsi holhoojahallituksen epäonnistuneen politiikan vuoksi "Gallian palkkasoturina" joutui naapureitaan vastaan v. 1675—1678, sai hallituksen jälleen yrittämään salpietariteollisuuden elvyttämistä. Siinä ei kuitenkaan lähdetty samalta pohjalta kuin ennen. Westfalenin rauhan tultua lakkautettuja tehtaita ei kunnostettu, vaan järjestelmä perustui kruunun salpietarinkeittäjien keittomatkoihin pitäjästä toiseen. Aikaisemmin ainekset oli tuotu keittäjän luo, nyt keittäjä kulki pannuineen aineksien luo. V. 1675 Kaarle XI kirjoitti kaikille maaherroille, että heidän tuli edistää salpietarinkeittäjien toimintaa ja vaatia aatelisiltakin, että heidän talonpoikansa oli velvoitettava osallistumaan siihen.[291] V. 1677 kuningas lähetti uuden samansuuntaisen kehotuksen nimenomaan Turun ja Porin läänin maaherralle.[292] Seuraavana vuonna hallitsija vapautti salpietarinkeittäjät ja heidän renkinsä sotaväenotosta[293] ja v. 1680 määräsi heille uudet palkkausnormit.[294] — Missä määrin tätä järjestelmää, joka 1700-luvun puolella toimi hyvin, jo 1600-luvun lopun Satakunnassa käytännössä noudatettiin, ei toistaiseksi ole selvillä.

5. Kalkki- ja tiiliteollisuus

Raaka-aineen saantiin perustuvista teollisuusyrityksistä kannattaa ensiksi muistaa *Vampulan* pitäjässä harjoitettu kalkin louhinta ja poltto. Se on ilmeisesti alkanut jo 1500-luvun puolella, koska tällöin usein Huittisten suurpitäjästä, johon nykyinen

---

288) J u t i k k a l a 1934 s. 539.
289) VA Reg.jälj. 13. 8. 1667, fol. 177.
290) VA Reg.jälj. 10. 12. 1674, fol. 435; (Nykyään Kalvolassa kuitenkin on jo uudemmat kellot vuodelta 1825). R a j a l a, Maamme kirkonkellojen historiaa. Kotiseutu 1959 s. 154.
291) VA Reg.jälj. 24. 4. 1675, fol. 73.
292) VA Reg.jälj. 5. 12. 1677, fol. 429.
293) VA Reg.jälj. 12. 1. 1678, fol. 4.
294) VA Reg.jälj. 23. 3. 1680, fol. 181.

Vampulakin kuului, vaadittiin rakennusapuverona kalkkia. Niinpä v. 1577 jokaiselta mainitun pitäjän neljänneskunnalta kannettiin $13^1/_2$ tynnyriä kalkkia, kun taas v. 1585 kukin savu (talo) joutui maksamaan $1^1/_2$ tynnyriä kalkkia.[295] Kun nämä pikkuapuverot kaikkialla maassa mielellään sovellettiin seudun tuotteiden mukaisiksi, voi tästä jo arvella, että Huittisten alueelta saatiin kalkkia. Vuodelta 1679 tavataan kalkinpoltosta mielenkiintoinen tieto. Silloin Vampulan kappalainen Martinus Hodenius, joka toimi tässä virassa ainakin v. 1678—1686, pyysi, että oikeus kieltäisi hänen naapureitaan tekemästä vahinkoa hänen kalkkitehtaallaan ja sen läheisyydessä. Näin oikeus päättikin.[296]

Löytöjä lienee varhaisimpina vuosisatoina tehty laajahkolta alueelta, koskapa vuorikollegion asessori Daniel Tilas v. 1740 kertoi, että Vampulan kalkki, jota valmistetaan myös myytäväksi, saadaan Loimijokivarressa tavattavista irtonaisista kalkkikivistä, joita on myös metsässä Säkylän puolella pitäjää.[297] Rudenschöld sen sijaan kertoo aivan samoihin aikoihin toisin: "Vampulan kappelissa on kalkkivuori, josta poltetaan valkealle vivahtavaa ja melko hyvää kalkkia. Sillä varustetaan lähipitäjät." Mainittakoon, että v. 1951 suoritetuissa tutkimuksissa löydettiin kalkkikallio Siivikkalan kylästä, noin kilometrin verran itään Loimijoesta. Se sijaitsee tosin noin kolmen metrin savikerroksen alla, mutta on laadultaan hyvää kalkkia.[298] Siten on täysin mahdollisuuksien rajoissa, että tämä Vampulan perinteellinen teollisuus vielä elpyy.

Kaupunkien läheisyydessä, missä sopivaa savea oli tarkoitukseen saatavissa, kannatti tiilenlyönti. Rauman Kortelasta mainitaan tiilitehdas 1680-luvulta.[299] Porissa oli 1500-luvulla toiminut kruunun "tiilisali". Esim. v. 1570 tiilenpolttaja oli käyttänyt tiiliuunia kaksi viikkoa ja polttanut työskennellessään pitkiä halkoja 9 syltä.[300] Tehdas kuitenkin sittemmin nukahti.[301] Porin kreivikunnassa v. 1653 kartoitustöitä suorittanut maanmittari Nils Welaminpoika tosin ehdotti tiilitehtaan perustamista Poriin tai Ulvilan kirkolle, mutta se ei johtanut toimenpiteisiin.[302] Kokemäenkartanossakin mainitaan vuoden 1690 kartassa tiiliuuni, mutta myyntivalmistuksesta ei ole tietoja.[303] Näin *Noormarkkuun* pääsi syntymään kukoistava talonpoikainen tiiliteollisuus. Vuoden 1726 karttaselityksessä sanotaan, että kylän asukkaat saavat veronsa maksetuksi tiilenlyönnillä, ja joka talossa — joita oli kylässä toistakymmentä — voidaan

---

295) VA 2296: 18v ja VA 2367: 26.
296) Huittisten käräjät 22.—23. 5. 1679, VA mm 12: 26v.
297) Riksarkivet, Östermalm, T i l a s, Relationer rörande Finland 1740 s. 35.
298) Sanomalehti Lalli, uutinen 19. 9. 1951. R u d e n s c h ö l d 1899 s. 106.
299) L ä h t e e n o j a 1932 s. 174.
300) VA 2226: 56v ja 77.
301) R u u t h 1897 s. 51.
302) J o k i p i i 1953 s. 133.
303) MHA A 1b: 24.

lyödä (vuosittain) 1.000 tiiltä tai enemmän.[304] Vasta 1700-luvun puolivälissä Porin kaupunkiin syntyi jälleen tiilitehdas.[305] Tehtaiden toiminnan väliin jää Porin seudun talonpoikaisen tiilenlyönnin varsinainen kausi.

6. Rautateollisuus

a) Kansanomainen raudanvalmistus

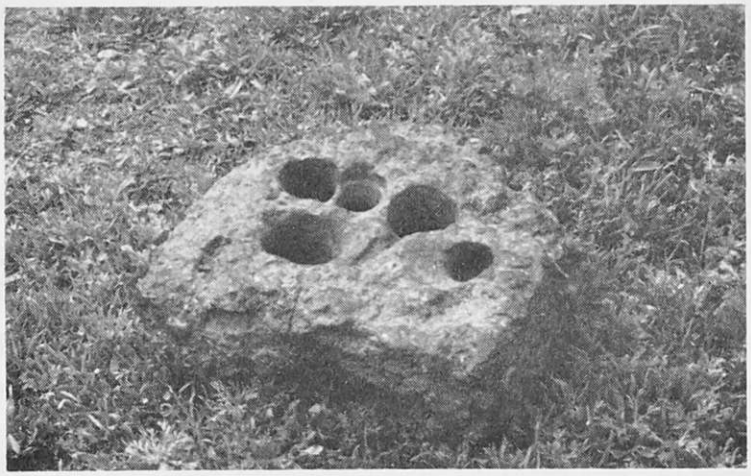
Suomeen 1600-luvulla syntynyt rautateollisuus ei ollut maassamme täydellinen uutuus. Raudan valmistaminen suo- ja järvimalmeista tunnettiin jo vanhastaan kansanomaisena kotiteollisuutena miltei koko Suomen alueella, myös Satakunnassa.

Kauppakollegion asessori Ulrik Rudenschöld kertoi v. 1738, että silloisessa Ikaalisten pitäjässä, kolme peninkulmaa kirkolta koilliseen (p.o. pohjoiseen) Laatu- ja Vuorijärven kylien välillä, olisi laajalla alueella joka paikassa helposti saatavissa suomalmia, jota isonvihan jälkeisinä pulavuosina käytettiinkin hyväksi.[306] Paikka on edellisen kuvauksen mukaan jossakin Parkanon nykyisen kirkonkylän tienoilla. Viime vuosisadan puolivälissä on tästä Parkanon raudanvalmistuksesta merkitty muistitieto, joka vie sen 1600-luvun puolelle. Sanotaan nimittäin Vuorijärven kylän ensimmäisten asukkaiden olleen veljeksiä, jotka asettuivat sinne asumaan paikalta saatavan raudan vuoksi.[307] Verokirjoista tiedetään, että Vuorijärven kylä asutettiin ensi kerran v. 1630.[308] — Rudenschöld mainitsee toisenkin yhtä hyvän malmien löytöpaikan Jokihongon kruununtalon tiluksilla, siis nykyisessä Honkajoen pitäjässä. Jokihonko taas sai vakituiset asukkaansa v. 1675, jolloin sinne asettui Ikaalisten pappilan torppari.

Samoihin aikoihin kuin Rudenschöld liikkui Suomessa tutkimuksia suorittamassa vuorikollegion asessori Daniel Tilas. Hänen mukaansa rautamalmia tavattiin muun muassa Mouhijärven Pajuniemen kylästä, jossa sitä esiintyy eräällä rantaniityllä rakeisessa muodossa. "Seuraavassa kylässä" asui eräs hienotaeseppä, joka aikaisemmin oli tehnyt rautaa suomalmista.[309] Tilas mainitsee myös, että parkanolaiset "vieläkin" tekevät vähän rautaa — ts. hän ajattelee, että tämä elinkeino oli aikaisemmin ollut laajempaa.[310] Erityisesti Tilas kuitenkin muistaa paria pohjoisimman Satakunnan raudanvalmistuspaikkaa. Virtain pitäjän Umpipohjassa, kahdeksasosa peninkulmaa kirkolta pohjoiseen, paikassa, johon kirkkoveneet laskevat maihin, sijaitsi en-

---

304) Maanmittaushallituksen arkisto A 13: 9.
305) Ruuth 1897 s. 189.
306) Ulrik Rudenschöldin kertomus taloudellisista ym. oloista Suomessa 1738—1741 s. 117.
307) Carlsson 1871 s. 51.
308) Suomen Asutuksen Yleisluettelo.
309) Riksarkivet, Österavdelningen, Daniel Tilas, Relationer rörande Finland 1740 s. 58.
310) Tilas s. 62.

Rautamalmimöhkäle Kihniön Hietasesta, jonka viereisestä lahdesta nostettiin käsittelykelpoista järvimalmia. Möhkäleen arvellaan olleen Hietasen tarunomaisten rautaporttien aluskivi. Valok. Niilo Valonen 1945. Museoviraston kuva-arkisto.

simmäinen näistä raudanvalmistuspaikoista. Toinen sijaitsi Ähtärin Savolan kylässä, $^3/_4$ peninkulmaa kirkolta olevassa niittynotkelmassa. Siellä oli ruokamullan alla "tuuman paksulta tai vähän enemmän rautamalmia, jota talonpojat sulattavat pienissä uuneissa savolaiseen tapaan".[311]

Pietari Adrian Gadd lisää näihin ilmoituksiin v. 1751 ilmestyneessä Ylä-Satakunnan kuvauksessaan kaksi paikkaa. Hän kirjoittaa: "Muutamilla soisilla paikoilla Nurmen kylässä Messukylän pitäjässä (nyk. Aitolahdella) ja Honkolassa Ähtärin kappelikunnassa on kokoonjuuttunutta hietaa, josta muinoin on vähäisissä ahjoissa valmistettu rautaa: nyt ne eivät ole enää käynnissä."[312] Ajanmääräys vie siis jälleen meidät 1600-luvulle. — Keuruulta saadaan samansuuntainen tieto Indreniuksen pitäjänkertomuksesta vuodelta 1776. "Vielä miesmuistin aikana ovat jotkut valmistaneet rautaa suomalmista", hän kirjoittaa.[313]

Ylä-Satakunnan puolella tavattiin näin monin paikoin vaatimatonta kansanomaista raudanvalmistusta suo- ja järvimalmeista. 1700-luvun talousmiehet ovat kiinnittäneet siihen huomiota, mutta kaikkien tietojen mukaan se kuului silloin lähinnä menneisyyteen. Ilmeisesti rautateollisuutemme tällöin jo pystyi riittävästi ja tarpeeksi halvalla tyydyttämään maakunnan tarpeen. Edellisellä vuosisadalla lienee talonpoikaisellakin raudanvalmistuksella ollut jotain merkitystä, vaikka se tapahtui kaikessa hiljaisuudessa, vailla viranomaisten huomiota. Näiden harrastus keskittyi vielä kokonaan vuorimalmeja jalostavaan rautateollisuuteen.

b) Rautateollisuuden valtakunnallinen tausta

Ruotsi oli 1600-luvulla Euroopan tärkeimpiä metallintuottajamaita. Vanhastaan se oli tunnetuin kuparintuottajana, ja kun tämä teollisuuden haara kaivoksien ehtyessä

311) Tilass. 100.
312) Gadd 1751 s. 28.
313) Tidningar utgifna af ett sällskap i Åbo 1776 s. 77.

hitaasti menetti merkitystään, nouseva raudantuotanto korvasi vahingon. Vuorityön tuotteet muodostivat yhteensä noin 80 % maan koko viennistä.[314] Vuorityö keskittyi etupäässä ns. Bergslagenin alueelle, joka eräänlaisena leveänä "rautaisena vyönä" kiersi pääkaupunkia, Upplantia ja Mälarin vesistöä.

Metsien loppumisesta tunnettu pelko aiheutti sen, että hallitus ryhtyi suosimaan rautateollisuuden sijoittamista myös kaikkialle Bergslagenin ulkopuolelle, jopa Suomeen asti. Ensimmäinen tätä koskeva säännös annettiin v. 1636,[315] ja uusia seurasi v. 1649, v. 1664 ja v. 1682. Tulos oli, ettei tehtaiden kehittyminen Bergslagenissa suinkaan kokonaan lakannut, mutta että se tämän alueen ulkopuolella tosiaan muodostui hyvin voimakkaaksi. V. 1695 tuli maan kokonaisraudantuotannosta jo 37,7 % Bergslagenin ulkopuolelta, suurin osa uusista teollisuuslaitoksista. Suomesta tuli tällöin 2,5 % valtakunnan koko raudantuotannosta. Mutta tämäkin oli tyypillinen keinotekoisen kehityksen tulos, kun vuorimalmi maamme laitoksiin täytyi tuottaa suurien hankaluuksien uhallakin Ruotsista. "Monopoliaseman edut palvelivat muun muassa teollisuuden sijoittamista seutuihin, jossa sillä oli suurimmat mahdolliset vaikeudet voitettavana", sanoo *Heckscher*. "Tässä voi tosiaan puhua politiikan luonnosta saavuttamasta voitosta."[316]

Alkuperäinen tarkoitus oli kyllä, että maastamme olisi löydetty omia vuorimalmeja tänne perustettavan teollisuuden tarpeisiin. Jo 1500-luvulla tehtiin innokkaita yrityksiä tähän suuntaan. Niinpä Juhana-herttua oli v. 1557 kuullut, että Köyliössä olisi löydettävissä malmia, ja hän käski sen vuoksi lähettää näytteen siitä itselleen.[317] Suurvalta-aikana malminetsintä edelleen tehostui. Se kuului yhtenä osana v. 1638 perustettuun Suomen vuorimestarin virkaan. Tämän apulaisina toimi vakituisesti palkattuja malminetsijöitä. Esimerkiksi v. 1647 sai eräs malminetsijä Matti Laurinpoika maaherralta luvan työnsä korvaukseksi asua kahta autiotaloa Säkylän Löytäneen kylässä.[318] Etsinnän tehostamiseksi hallitus soi myös yksityisille huomattavia etuja malmisuonten löytämisestä; v. 1647 jatkettiin annettua määräaikaa.[319] Toisaalta kansakin toivoi malmien löytymistä kotipuolestaan. Niinpä Ylä-Satakunnan talonpojat pyysivät valtiopäivävalituksessaan v. 1682 lähettämään sinne kokeneen malminetsijän arvellen kolmesta pitäjästä löytyvän malmisuonia. Kuningas käski Suomen vuorimestarin mennä tarkastamaan niitä.[320] Toimenpiteistä ei kuitenkaan Satakunnan alueella tiedetä olleen tulosta, ja tännekin jouduttiin perustamaan toivottu rautaruukki raaka-aineen tuonnin varaan.

---

314) Heckscher 1936 s. 476.
315) Heckscher 1936 s. 477–481.
316) Heckscher 1936 s. 484 ja 488.
317) Hultin 1896 s. 15.
318) Euran käräjät 2.–3. 11. 1647, VA mm 6: 324.
319) VA Reg.jälj. 21. 10. 1649, fol. 225.
320) Vastaus Ylä-Satakunnan talonpoikien valtiopäivävalitukseen 23. 12. 1682. VA Reg.jälj. fol. 905v.

c) Kauttuan rautaruukki

Yleiset vaiheet

Kauttuan rautatehtaan perustaja Lorentz Creutz nuorempi oli tunnettu vuorimies. Samannimisen isänsä tavoin hän alkoi virkamiesuransa Tukholman vuorikollegiossa. Laajoilla ulkomaisilla opintomatkoilla hän tutustui perin pohjin vuoritoimeen ja yleni sittemmin v. 1680 vuorikollegion varapresidentiksi. Siinä virassa Creutz pysyi vuoteen 1686 asti, vaikka hänestä v. 1683 tehtiin Turun ja Porin läänin maaherra. Hän hoiti pitkään maaherranvirkansa ohella myös Suomen vuorimestarin tointa. Hänen tehtävänään oli siis jo viran puolesta edistää tätä asiaa maassamme, mutta Creutz ei tyytynyt vain tähän. Hänestä tuli vuorityön alalla maamme vilkkain yrittäjä, joka omaan laskuunsa perusti useita ja suunnitteli vielä useampia rautatehtaita. Elinkelpoisiksi niistä osoittautuivat Pernajan *Forsby,* perustettu v. 1682, Perniön *Kirjakkala,* perustettu v. 1686, Pohjan pitäjän *Teijo,* perustettu v. 1689 ja Euran *Kauttua,* perustettu samana vuonna. Kauttuan syntysanojen lausuja oli siis maan paras asiantuntija alallaan. Toisaalta Kauttua muodosti vain pienen osan maaherran monista liikeyrityksistä.

Eräänlaisena Kauttuan ruukin esivaiheena voi pitää Creutzin ensimmäistä Satakuntaan suuntautunutta rautatehtaan perustamisyritystä. Hän oli v. 1684 alkanut rakennuttaa masuunia silloisen Ulvilan (nyk. Merikarvian) Köörtilän kylään sekä kahta vasarapajaa, toista Ahlaisiin ja toista Merikarvialle.[321] Kun hän kuitenkin oli omavaltaisesti ryhtynyt yritykseen kysymättä ennakolta lupaa vuorikollegiolta, häntä kiellettiin jatkamasta rakennustyötä, ennen kuin tavanmukainen tarkastus oli suoritettu rakennuspaikalla. Vuorikollegion piti myös ottaa selvää, riittäisikö Tukholman saaristossa sijaitsevan Utön kaivoksen malmi vielä uusien tehdaslaitosten perustamiseen. Vuorimestari Starmanin tarkastus osoitti muun muassa, ettei masuunin paikalla ollut sopivaa hiekkaa sitä varten tarpeeksi saatavissa.[322] Tähän ja muihin vaikeuksiin yritys nopeasti raukesi, huolimatta siitä, että suunnitelma aluksi tuntui edulliselta: masuuni meren rannalla, niin että malmin tuonti sinne olisi ollut helppoa, ja vasarapajat suhteellisen sopivan matkan päässä siitä pohjoiseen ja etelään, paikoilla, missä niille välttämätöntä vesivoimaa oli käytettävissä. — Creutz jatkoi nyt vuoriteollisuusyrityksiään Perniön pitäjässä.

Kolme vuotta myöhemmin Creutz palasi Satakunnan suunnitelmiinsa, nyt Euran Kauttuan koskella, jossa hän ennestään omisti sahan (s. 451). Hän hankki vuosina 1689—91 Kauttuan kylästä haltuunsa kolme tilaa, Tapolan, Myllylän ja Ailin, joista muodostettiin yhdistämällä Tapolan ratsutila (N:o 90).[323] Kylän alkuaan kymmenes-

---

321) Hultin 1896 s. 62. Hultinin arvelut hänelle outojen paikkojen sijainnista on muutettu sekä ortografisten että maantieteellisten todennäköisyyssyiden vuoksi. — Ei pitäne paikkaansa, että Gärdsböle olisi Leineperissä.

322) Ekman 1937 s. 58—61.

323) Suomen kartanot ja suurtilat II s. 512.

tä talosta jäi näin seitsemän jäljelle. Näistäkin Creutz on 1690-luvun kuluessa saanut haltuunsa kolme, Uotilan, Tasasen ja Mikkolan, joista yhdistettiin Uotilan ratsutila (N:o 91). Ainakin jo v. 1701 mainitaan, että Kauttuan ruukki on rakennettu kahden rusthollin maalle, joista molemmista tehtaan omistaja tekee ratsupalvelusta.[324] Vaikka tämä kehitys siis kulki rinnan tehtaan perustamisen ja ensimmäisen rakennuskauden kanssa, voi todeta, että maanhankinnat sananmukaisesti loivat pohjaa Creutzin toiminnalle Kauttualla.

Vuorikollegioonkin päin Creutz noudatti nyt oikeaa järjestystä. Siten Suomen vuoritoimen tarkastaja David Starman suoritti tarkastuksen Euran Kauttuan koskella 27. – 28. 9. 1687.[325] Hän totesi kosken, johon tehdasta suunniteltiin, kuuluvan Kauttuan kymmentaloiselle kylälle. Tulevan vasarapajan paikalla oli mylly, joka oli Vahen talon omaisuutta. Mylly oli reduktiossa joutunut niin kuin mainittu talokin kruunulle, mutta oli vuokrattu paikalliselle myllärille 30 kuparitalarin vuosivuokrasta. Mylly voitiin kuitenkin purkaa aiheuttamatta Kauttuan tai ympäristön talonpojille vahinkoa, koska samoissa koskissa jo oli niin monta myllyä, että ne usein joutuivat jauhatuksen puutteessa seisomaan. Muutenkin paikka oli sopiva vasarapajan pystyttämiseen. Virta oli hyvä ja metsä hiilestämistä varten runsas sekä maaherran omilla rälssiomistuksilla – tarkoitetaan Yläneen kartanoa Pyhäjärven eteläpäässä – että lähiseudun talonpoikaistaloilla. Talonpojat saisivat lisäansioita hiilestämisestä. – Kuultuaan Starmanin suotuisan lausunnon vuorikollegio suositteli kuninkaalle vasarapajan perustamisluvan myöntämistä, "koska aina on pidetty hyödyllisenä maan asioiden edistämiselle (för Landets Cultur), että Suomen eri osiin perustetaan sopiviin paikkoihin tehdaslaitoksia".[326] Viimeksi mainitusta lausunnosta näkyy selvästi tietoinen vuoriteollisuuden desentralisoimispyrkimys, josta edellä mainittiin. Jotta kruunulle ei kuitenkaan aiheutettaisi pienintäkään vahinkoa uuden tehtaan perustamisella, Creutzin oli sitouduttava tästä lähin vuosittain suorittamaan aikaisemmin myllärіltä saatu myllynvuokra, 30 kuparitalaria vuodessa. Summa oli jatkuvasti maksettava, vaikka mylly revittäisiinkin tehdasrakennuksen tieltä.[327]

Kauttuan ruukki oli *vasarapaja,* siis laitos, jossa haurasta harkkorautaa jalostettiin edelleen hyväksi, vientikelpoiseksi kankiraudaksi. Vasarapajassa sai perustamiskirjan mukaan olla yksi kankirautavasara ja yksi ahjo. Tämä merkitsi, että laitos aluksi oli varsin vaatimaton, sillä tavallisesti yhtä vasaraa kohti rakennettiin kaksi ahjoa, jolloin työ nopeutui. Perustamiskirjassa laitos sai kuuden vuoden verovapauden. Sen jälkeen oli ns. vasaraverona maksettava valtiolle kolme ja puoli kippuntaa taottua

---

324) Sama sekä Euran käräjät 27.–28. 3. 1701, VA mm 37: 339–347.
325) A h o 1907 s 162–165 selostaa tarkastusta.
326) Riksarkivet. Östermalm, Bergskollegii registratur 21. 6. 1689 fol. 1032–1036v.
327) Riksarkivet, Östermalm, Bergskollegii registratur 1689 fol. 1037–1038. Vuorikollegio 21. 6. 1689 kamarikollegiolle.

rautaa vuodessa. Näin hyväksytty vasarapaja ilmoitetaan rakennetun jo samana vuonna.[328] Se sijaitsi Kauttuan kosken suurimmasta "myllyrykelmästä" hieman alavirtaan päin joen itäpuolisella äyräällä. Myöhemmät inventaariot kertovat, että 50 kyynärän pituinen ränni johti veden pajan käyttörattaisiin. Pajan viereen rakennettiin suuri sysihuone, joka veti useita satoja lästejä hiiliä.[329]

Tehdaskartanon päärakennus valmistui v. 1698 vasarapajan yläpuolelle Säkylän—Euran maantien varteen, suunnilleen niille tienoille, jossa sen 1800-luvun alussa rakennettu seuraaja edelleen sijaitsee. Päärakennus sijaitsi pihan pohjoisreunassa. Siinä oli porstuan toisella puolella sali ja siellä kaksi kamaria, toisella puolella pari kamaria ja porstuan perällä keittiö.[330] Sikäli kuin rakennusten myöhemmästä järjestelystä voi päätellä alkuperäisiä oloja, ovat ruukin kartanon rauta-aitat ja ulkorakennukset jo silloin olleet pihan itäisellä puolelle, tien varressa. Samassa ylärinteessä sijaitsevat 1700-luvun lopulla rakennetut vasaraseppien tuvat, jotka nykyään reunustavat Kauttuan perinteellisen tyylikästä "ruukinraittia". — Rakennusten sijainti vei siihen, että jo v. 1708 eräässä oikeusjutussa puhuttiin "ruukin puolesta" (Bruukz sijdan) ja "siitä puolesta jokea, jolla Kauttuan kylä sijaitsee".[331] Ruukin puoli on silloin ollut joen itäpuoli, kylän puoli taas joen länsipuoli.

Kun maaherra Creutzin monien tehtaiden liiketoiminta oli varsin suurisuuntaista ja rakennusvaiheessa tietysti kallista eivätkä julkiset pankkilaitokset vielä olleet niin kehittyneet, että niistä olisi voinut saada tarpeeksi teollisuusluottoja, Creutz joutui ottamaan lainoja yksityisiltä vakuutta vastaan, jonka tehtaat muodostivat. Niinpä hän v. 1695 panttasi kapteeni Jakob Finckenbergille, Suoniemen Kauniaisten kartanon omistajalle, Kauttuan ruukin 2 000 hopeatalarin lainasta. Sen korko olisi 6 % vuodessa, mikä käytännössä maksettaisiin rautana siten, että Finckenberg saisi vuosittain 10 kippuntaa hyvin taottua kankirautaa. Panttaus merkittiin Euran kihlakunnanoikeuden tuomiokirjaan.[332] Miten kauan tämä panttaus kesti, ei ole tiedossa; viimeistään perinnönjaon yhteydessä nelisen vuotta myöhemmin laina on selvitetty, koskapa uusi panttaus tämän jälkeen kävi mahdolliseksi.

Suurena nälkävuonna 1697 Creutz ryhtyi suunnittelemaan hieman hajallaan olevien teollisuuslaitostensa parempaa keskittämistä. Tällöin hän muun muassa ajatteli siirtää Kirjakkalassa olevan ahjon Kauttualle, jossa siis tämän jälkeen olisi normaaliin tapaan kaksi ahjoa. Tukholmassa käydessään Creutz henkilökohtaisesti esitti asiansa vuorikollegiolle.[333] Kollegion kannalta tämä sopi, kunhan Creutz ei pyytäisi muuton

328) H u l t i n 1896 s. 65.
329) A h o 1907 s. 164 ja 167.
330) A h o 1907 s. 170.
331) Euran käräjät 12.—14. 2. 1708, VA mm 47: 104v—105v.
332) Euran käräjät 29.—31. 10. 1695, VA mm 27: 357.
333) Riksarkivet, Östermalm, Vuorikollegion kokouspöytäkirja 30. 12. 1697, fol. 1631—1633.

Maaherra Lorenz Creutz nuorempi (1646–1698), Turun läänin esimies ja Euran Kauttuan rautaruukin perustaja. Tuntemattoman tekijän muotokuva Turun linnassa. Valok. Museoviraston kuva-arkisto.

johdosta lisää vapaavuosia laitoksilleen, mitä tämä ei tehnytkään.[334] Näin ollen vuorikollegio suostui 30. 12. 1697 Lorentz Creutzin anomukseen katsoen "Herra Maaherran pyrkimyksien tarkoittavan ennen muuta vetää laitokset yhteen suuremman mukavuuden vuoksi, jotta vähemmällä virkailijamäärällä voitaisiin kuitenkin valvoa niiden käyntiä". Kirjakkalan ja Kauttuan vasaraverot — joista jälkimmäinen oli määritelty vuoden 1695 vasaraverotasoituksessa — oli kuitenkin laskettava yhteen.[335] Kauttuan uusi vero nousisi näin suunnilleen kaksinkertaiseksi, kuuteen ja puoleen kippuntaan taottua rautaa vuodessa. Veroaan vastaan sallittaisiin Kauttuan vasarapajan tämän jälkeen takoa 650 kippuntaa kankirautaa vuodessa.[336] Juuri ennen yllättävää kuolemaansa parhaassa keski-iässä v. 1698 Creutz sai tämän muuton toteutetuksi; läänintilit näyttävät, että Kauttuaa tästä lähin säännöllisesti verotettiin kahdesta ahjosta.[337] Laajennus ei kuitenkaan ehtinyt täysin vaikuttaa ennen isoavi-

334) Sama, fol. 1648–1650.
335) Riksarkivet, Östermalm, Bergskollegii registratur 30. 12. 1697, fol. 2536.
336) H u l t i n 1896 s. 66–67.
337) Vuoden 1699 läänintilikirja VA 7414: 1 736; vuoden 1706 läänintilikirja VA 7434: 1 155; vuoden 1710 läänintilikirja VA 7449: 1 418–1 419.

haa. Suuren pohjan sodan alkuvuodet eivät Kauttualle tosiaan olleet nousukautta, korkeintain hiljaiseloa.

Lorentz Creutzin kuoltua ruukki joutui hänen samannimiselle pojalleen, kapteeni Lorentz Creutz nuorimmalle. Tämä ei kuitenkaan jaksanut toisella alalla toimiessaan paneutua sen asioiden hoitoon, vaan menetti pian tehtaan velkojilleen. Tapahtumien kulku oli seuraava. Lähtiessään kesäkuussa 1700 sotaretkelle hän teki Tukholmassa kaksi Kauttuan kohtaloihin vaikuttavaa sopimusta. Hän lupasi 19. 5. 1700 turkulaiselle kauppiaalle Carl Schäferille tehtaansa kahden vuoden koko raudantuotannon tämän antamaa 10000 kuparitalarin käteistä rahaluottoa vastaan. Sen lisäksi tulisi Schäferin antaa 2000:n kuparitalarin luotto rahassa ja tavarassa tehtaan varustamiseksi kuntoon, mistä hän saisi maksuna 400 kippuntaa rautaa. Lisäksi Lorentz Creutz teki lyhytaikaisemman luottosopimuksen tukholmalaisen porvarin, hatuntekijä Paul Timmen kanssa, jolta hän sai 4000 kuparitalaria osittain rahana osittain harkkorautana, joka oli tarkoitettu Kauttualle jalostettavaksi. Kapteeni Creutzin tarkoituksena oli, että hänen tärkein liiketuttavansa kauppias Carl Schäfer maksaisi tämän velan niistä rahoista, jotka hänen olisi suoritettava Creutzille Kauttualta saamastaan todella suuresta rautamäärästä. Kun nyt Kauttuan tuotanto oli pienempi kuin laskettu, katsoi Schäfer kärsineensä tavattomia taloudellisia tappioita, eikä huolimatta Timmen vaatimuksista, jotka perustuivat kapteeni Lorentz Creutzin kahteen vekseliin (twänne assignationer daterade Stockholm 23. 6. 1700) maksanutkaan tälle mitään. Päin vastoin Carl Schäfer pyysi Euran kihlakunnanoikeutta antamaan hänelle luottojensa vastineeksi kiinnityksen Kauttuan rautaruukkiin. Lorentz Creutzin Kauttualla oleva edustaja, tehtaankirjuri Johan Bryggman, vastusti tätä ankarasti huomauttaen muun muassa, että hänen isäntänsä tosin oli sitoutunut korvaamaan Schäferin vahingot, ellei sopimusta täytetä ja maksamaan muutenkin 6 % koron pääomalle, mutta että hän ei ollut mitenkään asettanut tehtaan omistusoikeutta lainan pantiksi. Kun Schäfer lisäksi ei ollut laskuin ja dokumentein osoittanut, kuinka suuret hänen vahinkonsa olivat olleet, ei kihlakunnanoikeus halunnut antaa Schäferille kiinnitystä Kauttuan tehtaaseen, ennen kuin asiasta oli oltu kirjeenvaihdossa Baltian rintamalla taistelevan kapteeni Creutzin kanssa.[338]

Koska Timme ei saanut Schäferiä maksamaan, kääntyi hänkin Euran kihlakunnanoikeuden puoleen pyytäen kiinnitystä Kauttuan rautaruukkiin. Timmen velkakirja oli tehty paljon tiukemmin muodoin kuin Schäferin raudanhankintaa koskevat sopimukset. Siinä oli nimenomaan asetettu Kauttuan omistusoikeus pantiksi velasta, ellei sitä suoritettaisi toukokuuhun 1701 mennessä. Niinpä Paul Timmen oikeusavustaja Petter Festingh saikin kesäkuussa 1701 Euran kihlakunnanoikeuden – "kapteeni

338) Euran käräjät 27.–28. 3. 1701, VA mm 37: 339–347 ja Euran käräjät 20.–21. 6. 1701, VA mm 37: 649–651. Esitys perustuu näiden tuomiokirjakohtien vertailuun ja yhdistelyyn; itse sopimuksen kopioita ei tunneta.

Lorentz Creutzin selvän 23. 6. 1700 annetun velvoitteen mukaan" – myöntämään Paul Timmelle velkaa vastaavan panttioikeuden Kauttuan ruukkiin.[339] Lopullisesti Paul Timme merkittiin panttioikeutensa perusteella tehtaan osakas-omistajaksi Euran talvi-, kesä- ja-syyskäräjillä v. 1703.[340]

Kun Lorentz Creutz nuorin oli v. 1706 kaatunut Fraustadtin taistelussa, kuului Kauttuan omistusoikeudesta edelleen pääosa hänen kuolinpesälleen. Perinnönjaossa tehtaan koko arvoksi laskettiin nimittäin 10760 hopeatalaria. Koska edellä mainittu 4000 kuparitalaria oli vain 1333 hopeatalaria, jäi Timmelle vielä yli 9000 hopeatalaria maksettava Creutzin perillisille, kun hän tällöin sai tehtaan haltuunsa ja maaherran nimissä oikeutensa vahvistetuksi. Mainittua velkaa Timme ja vielä hänen poikansakin maksoivat vähitellen, eri kerroilla eri perillisille. Pääosa summasta suoritettiin vasta v. 1731–1737, viimeiset erät v. 1760. Näin porvarissuku Timme vähitellen sitkeän työn avulla pääsi aatelissuku Creutzin perustaman tehtaan lopulliseksi haltijaksi.[341] Vain tämän kehityksen alkuvaiheet kuuluvat nyt kuvattavaan aikaan.

Ruukin henkilökunta

Suurvalta-aikana oli tapana, että rautatehtaita johti paikalla asuva tehtaankirjuri, jonka ei tarvinnut olla syvällisemmin perillä raudanvalmistuksen teknisistä yksityiskohdista. Nämä kuuluivat vasaraseppien alaan. Kirjuri sen sijaan hoiti tehtaan harkkoraudan- ja sysienhankinnat, myi valmista kankirautaa talonpojille tai lähetti sen kaupunkeihin, huolehti tehtaan rakennustöistä, maksoi palkat ja piti tilit sekä edusti tehdasta tarvittaessa käräjillä. Lyhyesti sanoen tehtaankirjuri oli usein kaukana asuvan omistajan edustaja paikkakunnalla ja laitoksen vastaava valvoja.

Kauttuan ruukin ensimmäisenä johtajana toimi aluksi "Kauttuan ruukin kirjuri" *Lars Klöfwe* (joskus kirjoitetaan Klöff) v. 1689–1694.[342] Viimeksimainittuna vuonna hän kuoli.[343] Vuosina 1694–1695 mainitaan joitakin kertoja kirjuri *Matts Klöfwe*[344] – nimestä päättäen edeltäjänsä sukulainen – mutta vuoden 1695 panttausjutun yhteydessä tehtaan asiaa ajoi Euran pitäjänkirjuri *Gabriel Juhananpoika.*[345] Näiden niin sanoaksemme väliaikaisten toimenhaltijoiden jälkeen tehdasta hoiti v. 1696–1699 tehtaankirjuri *Niilo Pentinpoika,* joka samalla oli Creutzin haltuun joutuneen

339) Euran käräjät 20.–21. 6. 1701, VA mm 37: 649–651.
340) Euran käräjät 10–12. 3. 1703, VA mm 40: 295, Euran käräjät 15–16. 6. 1703, VA mm 40: 522 ja Euran käräjät 30. 9.–1. 10. 1703, VA mm 41: 89. Sanamuodosta voisi saada sen käsityksen, että koko omistusoikeus siirtyi, mutta niin ei käynyt.
341) Kun A h o 1907 s. 169–170 esittää Creutzien myöhemmät vaatimukset jotenkin epäoikeutettuina, tämä ei siis pidä paikkaansa. Vasta vähitellen Timmet saivat kaiken maksetuksi.
342) Ajoituksista vertaa seuraavassa selostettujen oikeusjuttujen päiväyksiä.
343) Klöfwe sai postuumin lapsen 13. 1. 1695 palvelijattarensa Margareta Yrjänäntyttären kanssa, mutta kun Klöfwe oli antanut tälle kihlauslahjoja ja kustantanut ristiäiset, oikeus julisti Margaretan jälkikäteen Klöfwin vaimoksi. Euran käräjät 31. 5.–3. 6. 1695, VA mm 27: 202–203.
344) Euran käräjät 30. 9. 1696, VA mm 29: 337 ja Euran käräjät 27. 6. 1696, VA mm 33: 134.
345) Euran käräjät 29.–31. 10. 1695, VA mm 27: 357.

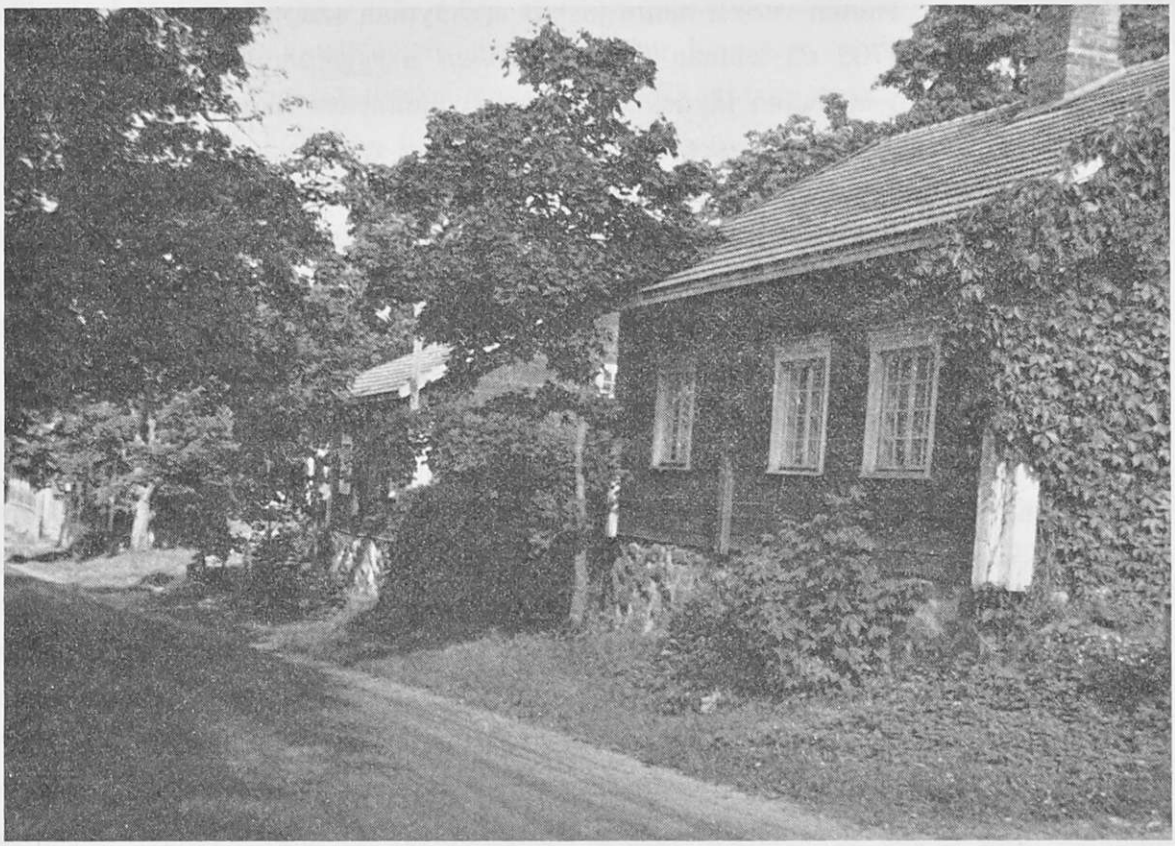
Vahen tilan vouti. Tämän vuoksi häntä joskus erehdytään sanomaan tehtaanvoudiksi. Noin v. 1700—1705 oli tehtaan kirjurina *Johan Bryggman*. Hänen loppuvuosinaan tehdas ei ollut ainakaan täydessä käynnissä; luultavasti se v. 1702—1704 pitkiä aikoja kokonaan seisoi, koska raaka-aineen saanti tuotti vaikeuksia ja tehtaan omistusoikeuden epäselvyys osaltaan vaikeutti yritteliäisyyttä. Kaiken kukkuraksi v. 1703 oli niin paha katovuosi, että Kauttuan kylästäkin kolme ruukin lampuotia, Juhana Tapola, Antti Uotila ja Tuomas Jaakonpoika, kuoli perheineen nälkään.[346] Ehkäpä juuri tehtaan toiminnan lamautumisen vuoksi Johan Bryggman siirtyi v. 1705 Pirkkalaan nimismieheksi.[347] V. 1706 Vahen asioita hoiti Kauttuan kyläläisiä vastaan "vouti ja talonpoika *Kustaa Sipinpoika* Vahen kylästä".[348] Sen jälkeen kun tehtaan omistussuhteet olivat Lorentz Creutz nuorimman perinnönjaossa selvinneet, alkoi toiminta siellä jälleen tukholmalaiselle kauppias Timmelle vastuunalaisen kirjanpitäjän *Lars Lidegreenin* (kirjoitetaan myös Lijdegreen, Lidgreen tai Lydegreen) johdolla. Tämä vakuuttaa v. 1707, että tehdas on sinä ja edellisenä vuonna ollut täydessä käynnissä.[349] Lidegreen näyttää olleen erittäin tarmokas kirjanpitäjä, mutta ei aina yhtä hyvä talonpoikien käsittelijä, niin kuin monet hänen ruukin puolesta käymänsä oikeusjutut osoittavat. Niihin palataan tuonnempana. Lidegreen oli virassa miehitykseen asti, niin kuin muuan kotimaista sotaväkeä vastaan nostettu oikeusjuttu v. 1712 ja vuoden 1713 henkikirja osoittavat.[350]

Työväestö vasarapajoissa oli suppea, korkeintaan kymmenkunta miestä vasaraa kohti. Joka vasarassa työskenteli tavallisesti mestari eli vasaraseppä, kisälli ja oppipoika sekä renkejä. Ura vasarasepäksi oli samanlainen kuin muillakin sen ajan ammattilaisilla oppipoika- ja kisälliaikoineen sekä mestarinäytteineen, joka suoritettiin vuorimestarin nimittämälle "vasarapiirin" oldermannille. Ensin mainitut kolme miestä muodostivat työryhmän, jonka palkka maksettiin mestarille, mutta jaettiin asetuksen mukaisesti hänen, kisällin ja oppipojan kesken. Viikottainen työurakka oli säädöksellä määrätty kahdeksaksi kippunnaksi (1,2 tonniksi) kankirautaa. Jos he sen takomisessa pystyivät tarkasti työskentelemällä säästämään harkkorautaa tai sysiä normaaliksi katsotusta määrästä, heille maksettiin tästä säännönmukaista lisäpalkkaa. Edelleen tehdas yleensä antoi sepilleen asuinhuoneet ja niittypalstan.[351]

Kauttuan ensimmäisistä vasarasepistä mainitaan *Petter* eli *Pierre Bruun* v. 1690—1697 ja *Jakob Goffen* 1693—1697. Henkikirjat kertovat, että jälkimmäisen vaimo on nimeltään Margareta; ilmeisesti sama vasarasepän leski *Margeta Maltzusdotter*

---

346) Vuoden 1703 autioluettelo (Suomen Asutuksen Yleisluettelon mukaan); Vahen talokin anoi kadon vuoksi verovapautta. Euran käräjät 27.—28. 2. 1704, VA mm 42: 418—419.
347) Euran käräjät 10.—11. 7. 1705, VA mm 44: 341—346v.
348) Euran käräjät 12.—15. 10. 1706, VA mm 45: 605v.
349) Euran käräjät 27.—28. 9. 1707, VA mm 46: 404v.
350) Euran käräjät 30.—31. 10. 1712, VA mm 49: 265 sekä Suomen Asutuksen Yleisluettelo.
351) Nikander 1935 s. 27—29.

Vasaraseppien vanhoja asuintaloja Euran Kauttuan ruukinkujalla. Valok. Mauno Jokipii 1965.

Chieuveu, joka esiintyi todistajana Eurassa v. 1701.[352] Näiden lisäksi henkikirjat kertovat muutamasta muustakin 1690-luvun vasarasepästä: Matista (1691), Hannusta (1692) ja Erkistä (1692—1698). Ilmeisesti henkikirja ei erittele tarpeeksi tarkasti, kuka heistä oli päämestari — nähtävästi alussa mainitut — ketkä apulaisia, koska Kauttuan yhdellä vasaralla ei tietenkään tarvittu näin monta varsinaista mestaria. Nimet Bruun, Goffen ja Chieuveu viittaavat vasaraseppien ulkomaalaiseen syntyperään. Nähtävästi heitä on pidettävä vallooneina (belgialaisina), jollaisia Ruotsin rautaruukeilla tähän aikaan mielellään käytettiin eräänlaisina oppimestareina, koska arveltiin "valloonitaonnan" olevan korkeammalla tasolla kuin kotimaisen vasarasepän taidon.[353] Mainittakoon, että myös Creutzille kuuluvalla Perniön Forsbyn ruukilla käytettiin ulkolaista työväkeä, joukossa muuan mies, jonka sukunimeksi merkittiin Fransos.[354]

Vuosisadan vaihteessa Kauttualle saatiin Ruotsista työväkeä. Vasaraseppä *Nils Månsson Fornberg* esitti Euran käräjillä v. 1701 Tukholman ylikäskynhaltijan, krei-

352) Euran käräjät 27.—28. 3. 1701, VA mm 37: 296.
353) Heckscher 1936 s. 465—469.
354) Antell 1956 s. 376.

vi Gyllenstiernan, 30. 10. 1699 antaman passin, jolla hän kisällinsä *Anders Thoressonin* kanssa oli matkustanut Suomeen. Kävi ilmi, että kisälli oli syntynyt Arbogan lähellä Fälsbron pitäjässä, mutta asunut Bergin pitäjässä ennen Kauttualle tuloaan. Hänen palvelijattarensa oli aikaisemmin ollut palveluksessa pienessä Köpingin kaupungissa.[355] Vasaraseppä Nils Månssinpojan vaimo Kirstin Thorentytär oli myös ruotsalainen eikä edes osannut suomea, niin että talonpojat eivät ymmärtäneet mitään, kun hän kerran joutui sanaharkkaan tehtaankirjuri Johan Bryggmanin kanssa.[356] Nils Fornberg oli Kauttualla ainakin vuoteen 1704 asti. V. 1709 tavataan vasaraseppänä Anders, joka mahdollisesti on edeltä mainitun kisälli ja v. 1713 Juhana Antinpoika.[357]

Vasaraseppien ja heidän kisälliensä lisäksi Kauttuan tehtaalla oli säännöllisesti palveluksessaan kaksi hiilenpolttajaa (1690-luvulla Anund ja Yrjänä Matinpoika, 1700-luvun alussa Perttu ja Simo). Edelleen tavataan ajomies (v. 1694 Heikki, v. 1713 Matti), kolme tai neljä renkiä ja saman verran piikoja. Renkien ja piikojen pestauksesta syntyi usein oikeudellisia selvittelyjä,[358] etenkin kauden lopulla, jolloin nälkävuodet, sotaväenotot ja rutto pahensivat työvoimapulaa. Mylläreitä[359] ja sahureita ei tässä käydä luettelemaan, koska he olivat paremmin Vahen tilan kuin Kauttuan tehtaan väkeä.

Mielenkiintoinen piirre, joka osoittaa tehtaan parhaiden vuosien toiminnan vilkkautta, on, etteivät Kauttuan sepät suhteellisesta lukuisuudestaan huolimatta ehtineet suorittaa taontaa pitäjän talonpojille. Niinpä kun tyrvääläinen Heikki Martinpoika, joka oli aikaisemmin toiminut seppänä Vesilahdella, v. 1698 halusi päästä Euran pitäjänsepäksi, käräjäkansa kannatti hänen pyyntöään. Kaarle Soupas huomautti, että emäkirkolla ei ole yhtään seppää, "ja niillä, jotka ovat Kauttuan tehtaalla, ei ole ollenkaan tai aika harvoin tilaisuutta palvella pitäjänmiehiä".[360]

Kauttuan ruukin toimintaa

Rautaruukin toiminnan eri puolet näkyvät selvästi edellä jo luetelluista tehtävistä, joista sen kirjurin oli tehtaan johtajana huolehdittava.

Kauttuan tapauksessa on ensinnä mainittava Ruotsista tai Teijolta raaka-aineeksi tuotavan harkkoraudan kuljetus Raumalta Euraan ja valmiin tankoraudan vedätys,

---

355) Euran käräjät 27.–28. 3. 1701. VA mm 37: 354–358. Juttu jatkuu VA mm 38: 281–283 ja VA mm 38: 442–442v.
356) Euran käräjät 27.–28. 3. 1701. VA mm 37: 296–297.
357) Suomen Asutuksen Yleisluettelo.
358) Euran käräjät 24.–25. 9. 1700. VA mm 36: 839; Euran käräjät 26.–27. 2. 1702. VA mm 38: 282v–283v; Euran käräjät 10.–12. 3. 1703. VA mm 40: 303; Euran käräjät 20.–21. 10. 1705. VA mm 44: 454–455.
359) Esimerkkinä tämän ajan muuttoliikkeestä mainittakoon, että Kauttuan mylläri Simo Yrjänänpoika, joka palveli täällä v. 1700–1704, muutti Vehmaan Kosken kartanon mylläriksi. Euran käräjät 16.–17. 3. 1706. VA mm 45: 179v–180v.
360) Euran käräjät 6.–8. 10. 1698. VA mm 34: 118v–119.

sikäli kun maakunnan talonpojat eivät ostaneet sitä suoraa paikalta, takaisin Raumalle laivattavaksi. Kun kunnollinen "kesätie" – siis maantie – tältä väliltä puuttui, nämä raskaat kuljetukset oli kokonaan suoritettava talvisin. Kesällä laivoilla Raumalle saapunut harkkorauta kulki vasta rekikelillä Kauttualle. Vain osa siitä ehdittiin samana talvena käsitellä; osa vasta seuraavana kesänä. Jälkimmäiset erät taas voitiin vasta lumen tultua kuljettaa takaisin Raumalle. Näin saattoi kulua pari vuotta, ennen kuin Ruotsista lähtenyt harkkorauta jalostettuna palasi markkinoille. – Erityisesti näihin vaikeuksiin vetoamalla vuorimestari sai v. 1713 Kauttualle myönnetyksi huomattavat verovapaudet, jottei Timme kokonaan väsyisi toivottomalta tuntuvaan toimintaan. Venäläismiehitys vielä samana vuonna katkaisi kuitenkin tehtaan toipumisen.[361]

Hiilien hankkijana ruukinkirjuri oli yksi seutunsa suurimmista liikemiehistä. Näyttää siltä, että Kauttuan tehdas on antanut hiiliä vastaan melkoisia luottoja ympäristön talonpojille. Kysymyksessä lienee ollut vuodesta toiseen jatkuviin toimituksiin perustuva luottamussuhde, samantapainen kuin porvarien ja talonpoikien "majamiessuhde". Vasta kuolemantapauksissa tai muissa juridisesti velkojen pätevyyteen vaikuttavissa asioissa velkoja käytiin irtisanomaan. Niinpä Säkylän Pyhäjoen Matti Jaakonpoika Loisi oli v. 1695 saanut kaksi tynnyriä viljaa ennakoksi hiilistä, jotka hän lupasi toimittaa Kauttualle. Matti Jaakonpojan kuoltua hänen sisarensa mies Matti Simonpoika – joka nähtävästi isännyyden saatuaan oli omaksunut saman sukunimen Loisi – sopi tehtaankirjuri Niilo Pentinpojan kanssa, että hän kolmessa vuodessa maksaa talon velan. Tehdas ei vaatinut velasta mitään korkoja.[362] V. 1711 tehtaankirjuri nosti neljä velkomisjuttua ympäristön talonpoikia vastaan – selvästikin hiilenhankkijoita, sillä mitäpä muuta syytä ruukilla olisi ollut ryhtyä ympäristönsä luotonantajaksi. Honkilahden (Lachtisby) Erkki Tuomaala oli velkaa ruukille noin 23 kuparitalaria, Köyliön Erkki Maikola noin 19 kuparitalaria, Mikko Kaaki samansuuruisen summan ja Säkylän Heikki Pruni noin 14 kuparitalaria. Tämä merkitsi jo toistakymmentä tynnyriä tai enemmän hiiliä velallistaloa kohti.[363] Talot määrättiinkin maksamaan velkansa.[364] Ainoastaan Prunin kohdalla asiasta syntyi kiistaa. Sen isäntä Heikki Pruni oli koko perheväkensä kanssa kuollut syksyllä 1710 maassamme liikkuneeseen ruttoon, josta Säkylän osalta on tuomiokirjoissa muitakin mainintoja.[365] Pruni oli Säkylän Heikkilän rusthollin augmentti. Tehtaankirjuri vaati nyt augmentin velkaa rustholari Matti Heikkilältä, jonka hallussa omaisuus oli. Kun velkojia kuitenkin oli useampia,

---

361) Hultin 1896 s. 66–67. Tehdas sai kahdeksan vuoden verovapauden (1707–1714) vakinaisesta vasaraverosta ja kuuden vuoden verovapauden (1707–1712) kontribuutiosta.
362) Euran käräjät 23.–26. 9. 1699, VA mm 35: 1047.
363) V. 1738 lästi hiiliä maksoi kolme hopeatalaria eli $10^1/_2$ kuparitalaria: Koivisto 1960 s. 63. Kun lästi oli 12 tynnyriä, jää hiilitynnyrin hinta alle yhden kuparitalarin.
364) Euran käräjät 25.–26. 10. 1711, VA mm 48: 100–100v.
365) Euran käräjät 9. 5. 1712, VA mm 49: 104 sekä Euran käräjät 25.–26. 10. 1711, VA mm 48: 99.

joukossa verorästejä vaativa kruununvouti, määrättiin omaisuus jaettavaksi kaikille velkojille suhteessa heidän saataviinsa antamatta päältä tehtaan osuutta.[366] Pitkämielisyys aiheutti tässä tapauksessa tehtaalle taloudellista tappiota.

Seuraavassa luvussa kuvattavat tehtaan yritykset hiilenpolton pakolliseksi laajentamiseksi eivät saa himmentää sitä yleiskuvaa, että hiilenpoltto normaalisti oli vapaaehtoista kaupallista toimintaa molempien osapuolten tyytyväisyydeksi.

Työväestön palkoista tehtaankirjuri piti tilikirjaa, jota kutsuttiin *tehtaankirjaksi* (*Cauchtua Bruukz book*, Euran käräjät 10.–12. 3. 1703, VA mm 40: 270–272: *Bruukz Boken*, Euran käräjät 10.–11. 7. 1705, VA mm 44: 345v.). Se on verrattavissa esimerkiksi kaupunkien porvareiden usein mainittuihin velalliskirjoihin (Gieldbook), johon maalaisten saatavat ja velat merkittiin. Koska tehtaankirja oli oikeudessa sinänsä pätevä osoittamaan maksettujen ja velkana olevien palkkojen määrät,[367] siihen on täytynyt sisältyä myös työntekijöiden kuittaukset, kenties puumerkit, heidän nostamistaan palkkaeristä.

Pari palkanmaksun piirrettä on erityisesti ruukkialueelle ominaisia. V. 1705 Niilo Pentinpoika osoitti, että hän oli myynyt omistajalle kuuluvaa viljaa tehtaan työväestölle;[368] ruukkien kauppatoimintahan oli yleisesti kaupunkien porvareiden silmätikkuna. V. 1694 taas muuan seudun sotilas, jota epäiltiin raudan varastamisesta, koska hänen hallussaan oli sitä epätavallisen paljon, esitti oikeudelle luettelon siitä, keneltä hän tekemästään työstä oli sen palkaksi saanut.[369] Toisin sanoen Kauttuan ympäristössäkin rauta kävi maksuvälineestä, "arvoäyristä", jolla saatettiin maksaa muun muassa palkkoja.

Raudan myynti talonpojille suoraan tehtaan vaa'asta oli eräs kirjurin tavanomaisia toimia. Syynä tähän aikaan yleisiin punnituksessa syntyneisiin riitoihin oli suurelta osalta se, ettei valtakunnassa vielä ollut yhtenäistä painojärjestelmää käytännössä, vaan useita erilaisia järjestelmiä (Viktualievikt, Stapelstadsvikt, Uppstadsvikt, Bergsvikt), joilla vielä saattoi olla paikkakunnallisia eroja. Kahdesti sattui Kauttuallakin, että asiakas oli jälkeen päin punnitukseen niin tyytymätön, että vei asian oikeuteen. V. 1696 pari Harjavallan miestä valitti maaherra Creutzille, että tehtaan vaa'alla punnittu leiviskä rautaa oli muualla vain viidentoista naulan eikä vaaditun kahdenkymmenen naulan painoinen. Paikkakuntalaiset kuitenkin todistivat oikeudelle, että kirjuri oli punninnut rehellisesti.[370] V. 1712 taas muuan silloisen Pirkkalan mies oli vaakinnut Euran kirkonkylän sepän luona saamansa leiviskän rautaa, jolloin se pai-

366) Euran käräjät 25.–26. 10. 1711, VA mm 48: 99–99v.
367) Euran käräjät 10.–12. 3. 1703, VA mm 40: 270–272; Euran käräjät 10.–11. 7. 1705, VA mm 44: 341–346v.
368) Euran käräjät 10.–11. 7. 1705, VA mm 44: 341–346v.
369) Euran käräjät 20.–21. 3. 1694, VA mm 25: 63v–64 ja 126–127.
370) Euran käräjät 26.–27. 5. 1696, VA mm 29: 163–164.

noi vain viisitoista naulaa. Kun ostaja palasi takaisin valittamaan, tehtaankirjuri Lars Lidegreen osoitti Tukholmassa leimatuin punnuksin (viktualievikt), että hänen vaakansa toimi oikein, sepän taas väärin.[371] Aines on liian pieni päätelmien tekoon, mutta tuntuisi kuin Satakunnan painoyksiköt olisivat olleet raskaampia kuin Tukholman. Joka tapauksessa voi panna merkille, että molemmilla kerroilla tehtaan vaakalaitteet siis osoittautuivat omalla alallaan oikeiksi.

Tehtaan vaikutusalue. Kauttua kauppapaikkana.

Satakuntaan oli aikaisemmin hankittu rauta Uudeltamaalta asti: niinpä Porin kreivikunnan laivaa varten v. 1656 se saatiin Mustiosta.[372] Selvää on, että ruukin perustaminen nyt helpotti paikallista raudanhankintaa etenkin matkoja lyhentämällä.

Tuomiokirjoista ei saa tehtaan tuotteiden leivämisalueesta kovinkaan täyteläistä kuvaa, koska vain harvinaiset riitajutut joutuivat sinne. Jotakin kuitenkin. Niinpä tehtaankirjuri Lars Klöfwen mainitaan kevättalvella 1694 olevan "*Merikarvialla* laivanrakennuksessa", jolloin hän luonnollisesti oli vienyt tarvittavan raudan mukanaan Kauttualta.[373] V. 1693 oli muuan *Huittisten* talonpoika ollut Kauttuan ruukilla rautaa ostamassa.[374] V. 1690 eräs *Säkylän* isäntä[375] ja v. 1696 pari nykyisen *Harjavallan* Hiirijärven kyläläistä[376] oli tehnyt kauppoja tehtaalla. Kun tehtaankirjuri v. 1691 osti suolaa *Raumalta*[377] tai v. 1698 tupakkaa *Uudestakaupungista,*[378] se osoittaa samalla muunkinlaisia kauppasuhteita näihin kaupunkeihin.

Vuoden 1695 panttauksen johdosta Kauttuan rautaa vietiin Ylä-Satakunnan *Suoniemelle.* Toisessa punnitusjutussa vuodelta 1712 taas oli Tampereen seudun — tarkkaan sanoen *Ylöjärven* Mäkkylän — mies Kauttualla rautaa ostamassa. Asiakkaita oli näin koko maakunnasta.

Luvallinen kaupanteko raudalla antoi Kauttualle nopeasti eräänlaista kauppapaikan sävyä. V. 1694, kun kuningas valtiopäivävalituksen johdosta antoi oikeuden uusien markkinapaikkojen anomiseen, euralaiset pyysivät Kauttuaa markkinapaikaksi. "Se sijaitsisi maantien vieressä ja lähellä monien maanteiden haaroja. Sinne he, samoin kuin läheisten pitäjien asukkaat voisivat syksyisin tuoda karjansa."[379]

Ehdotus ei tosin toteutunut,[380] mutta epävirallista kaupantekoa Kauttualla arvattavasti tapahtui, koska kylä jo v. 1694 oli vetänyt puoleensa joukon salakapakointia

371) Euran käräjät 9. 5. 1712, VA mm 49: 107v–108v.
372) Jokipii 1953 s. 134.
373) Euran käräjät 20.–21. 3. 1694, VA mm 25: 77.
374) Euran käräjät 8.–9. 6. 1694, VA mm 25: 127.
375) Euran käräjät 24.–27. 5. 1690, VA mm 20: 256–257.
376) Vrt. äskeistä punnitusjuttua!
377) Euran käräjät 13.–14. 3. 1691, VA mm 21: 194–195.
378) Euran käräjät 13.–14. 1. 1698, VA mm 33: 4v.
379) Euran käräjät 20.–21. 3. 1694, VA mm 25: 62v–63.
380) Quist 1909 s. 49.

Euran Kauttuan rautatehdas oli Säkylästä Euraan johtavan maantien ja jonkin matkaa Eurajoen niskalta olevan Kauttuan kosken välissä. A. Päärakennus. B. Vasarapaja, jossa on kaksi vasaraa. C. Hiilivarasto. D. Sahamylly, joka käy syksyin keväin. Jonkin matkaa tehtaalta ylöspäin oli kylä heti maantiesillan länsipäässä peltoaukean keskellä (10 taloa). Olof Mörtin kartta vuodelta 1696 Maanmittaushallituksen arkistossa.

harrastavia nuoria itsellisiä, jotka eivät sen vuoksi välittäneet ottaa vakinaista palveluspaikkaa. Tehtaankirjurin aloitteesta kihlakunnanoikeus määräsi kruununvouti Anders Heedmanin purattamaan itsellisten torpat ja mäkituvat sekä karkottamaan kylästä ne, jotka voisivat ottaa palveluspaikan.[381] — Vaikka suurien nälkävuosien ja Pohjan sodan väenottojen olisi luullut vievän irtaimen väen kylistä, kirjanpitäjä Lars Lidegreen valitti jälleen v. 1707 "niistä itsellisistä, jotka ovat asettuneet asumaan Kauttuan kylään".[382] Ytimenä oli tälläkin kertaa luvaton krouvinpito, joka voi auttaa matkustavia asiakkaita, mutta josta oli haittaa tehtaan toiminnalle, koska työväki oppi liian ahkerasti käymään oluella. Kun oikeus ei ryhtynyt antamaan yleisiä kieltoja, vaan vaati ensin nimeämään salakapakointiin syylliset, Lidegreen haastoi v. 1708 käräjille Yrjänä Yrjänänpoika -nimisen Kauttuan kylän talonpojan. Tämä "harjoittaa oluen- ja viinanmyyntiä, josta Lidegreen väittää ruukin kärsivän suurta vahinkoa sen kautta, että tehtaan palvelusväki oleskelee hänen luonaan ja hävittää siellä tehtaalta saamansa tulot". Syyllisen luvattua heti lopettaa kapakoinnin häntä ei rangaistu, mutta varottava esimerkki oli näin saatu aikaan.[383] — V. 1712 oli jälleen "joukko itsellisväkeä asettunut Kauttuan kylään, missä he harjoittavat kaikenlaista omavaltaisuutta, krouvinpitoa ja muuta sellaista". Elleivät he suostuisi ottamaan palveluspaikkaa, oikeus määräsi nyt heidät kuljetettavaksi Turun linnaan työhön.[384]

Tällaiset jutut ovat osaltaan esimerkkinä siitä, kuinka ruukki antoi Kauttualle tehdas- ja kauppapaikan leimaa.

Hiilenpoltto kilpailemassa Säkylän seudun tervanpolton kanssa

Ensimmäinen tieto hiilien hankinnasta Kauttuan rautatehtaalle on jo vuoden vaihteesta 1689—1690. Ison-Säkylän Olavi Simonpoika Mulli kertoi nimittäin seuraavana keväänä oikeudelle, että maaherra — siis Lorentz Creutz nuorempi itse — oli "talvella matkustanut Säkylän läpi ja luvannut heille rautaa tehtaalta, jos he sitä vastaan haluaisivat hakata hiilipuita".[385] Tehtaan omistaja siis houkutteli talonpoikia työhön täysin vapaaehtoiselta kaupalliselta pohjalta.

Muutamia vuosia myöhemmin sävy jo jyrkentyy. Kauttuan ruukin kirjuri haastoi v. 1693 Säkylän Korvenkylän (Mustakorven) Simo Antin[386] ja Yrjänä Sepän sekä Löytäneen kylän Yrjänä Matinpojan oikeuteen metsänhaaskauksesta. Kruununvouti Anders Heedman suoritti tämän vuoksi virallisen tarkastuksen Säkylän eteläosan metsissä. Hän havaitsi Antin talon polttaneen sinä vuonna tervaa 18 tynnyriä, Se-

---

381) Euran käräjät 20.—21. 3. 1694, VA mm 25: 75v—76.
382) Euran käräjät 27.—28. 9. 1707, VA mm 46: 406v—407.
383) Euran käräjät 12.—13. 2. 1708, VA mm 47:104—104v.
384) Euran käräjät 9. 5. 1712, VA mm 49: 110—110v.
385) Euran käräjät 24.—27. 5. 1690, VA mm 20: 256—257.
386) Siis sen talon isännän, jonka myöhemmät rakennukset nykyään muodostavat Seurasaaren Antintalon.

pän 19 tynnyriä ja Löytäneen 14 tynnyriä; useiden muiden Säkylän talojen tervamäärät liikkuivat 2 ja 8 tynnyrin välillä. Tehtaankirjuri Klöfwen mielestä he siten eivät hävitä metsäänsä ainoastaan jälkeläistensä vahingoksi siten, että pitäjän kirkon korjauskin käy mahdottomaksi, vaan myös ruukin vahingoksi, vaikka tämä laitos on koko maalle hyödyllinen. Ajan ankaran metsälainsäädännön vuoksi — vuosien 1647 ja 1664 metsäasetuksethan oli säädetty juuri rautateollisuuden etujen suojelemiseksi[386] — päätös lankesi ruukin hyväksi: kukin syytetty sai metsänhaaskauksesta 40 hopeamarkkaa sakkoa, kuitenkin niin, että sen maksamiseen oli osallistuttava muidenkin näiden kylien metsänosakkaiden. Veroluvultaan näin pienet talot saisivat tästä lähtien polttaa tervaa vain 3—4 tynnyriä vuodessa omaa tarvettaan varten.[387]

Kihlakunnanoikeus asettui toisin sanoen nyt hiilenpolton hyväksi vastustamaan seudun talonpoikien tähän asti parasta sivuelinkeinoa. Ajateltiin ehkä, että kun talonpojat olivat vaarassa saada sakkoja "liikatervasta", mutta sydentekoa ei sen sijaan vastustettu, talonpojat siirtyisivät toivottuun hiilenpolttoon. Näin varmaan jossain määrin kävikin (s. 492),[388] mutta nähtävästi ruukki ei halunnut tai voinut maksaa hiilestä niin korkeaa hintaa, että hiilenpoltto luonnostaan olisi syrjäyttänyt tervanpolton. Seudun metsävarat sekä lyhyytensä ja tasaisuutensa vuoksi edulliset tieyhteydet rannikkokaupunkeihin vaikuttivat voimakkaammin tervanpolton puolesta kuin määräykset sitä vastaan. Pitemmällä sisämaassahan tervanpoltto ei kannattanut, koska terva oli halpa massatavara, jonka kuljetuskustannukset sieltä nousivat liian suuriksi. Rannikon lähimetsät taas oli käytetty vähiin. Näin Köyliön—Säkylän seudun erillinen tervanpolttoalue — josta myös 1700-luvun talouskirjailijat kertovat — säilyi meidän vuosisadallemme asti.[389]

Tehtaan hyökkäykset metsäasetusten nojalla tervanpolttoa vastaan jatkuivat sittemmin säännöllisenä sarjana: tämän johdosta onkin säilynyt Säkylän seudun tervanpoltosta jo 1600-luvulta verraten yksityiskohtainen kuva (s. 376). Niinpä suurena nälkävuonna v. 1697 Kauttuan ruukin uusi kirjuri Niilo Pentinpoika ilmoitti oikeudelle, että useat tämän seudun talonpojat uskaltautuivat vastoin kuninkaallisia asetuksia *kolomaan*[390] kasvavia mäntyjä sekä polttamaan tervaa. Syytetyt, joita oli neljästä nykyisestä pitäjästä — Eurasta Souppaan rusthollari, Honkilahdelta Mannilan kyläläiset, Säkylästä Pyhäjoen, Korven, Löytäneen ja Vähä-Säkylän asukkaat sekä Köyliöstä Kankaanpään, Puolimatkan ja Kepolan talolliset — myönsivät kyllä kolonneensa puita, mutta väittivät, etteivät he olleet tehneet sitä sen jälkeen, kun heille

386) Luukko 1945 s. 171.
387) Euran käräjät 26.—28. 9. 1694, VA mm 25: 193—194.
388) Siten maanmittari Olof Mört lausuu Euran Sorkkisten ja Lähteenojan karttaselityksessä v. 1699 muun muassa: "Hiilenpoltolla, johon asukkaat ovat tottuneet, voitaisiin myös jotain ansaita, sillä nämä kylät sijaitsevat lähellä Kauttuan rautaruukkia." Satakunta V s. 244.
389) Rudenschöld 1899 s. 105; Kaila 1931 s. 110—112 (koskee 1700-lukua).
390) Tafsa = koloa, s.o. loveta ja kuoria rungon alaosasta, jotta kasvava puu kuivuisi ja samalla tervottuisi.

tänä vuonna oli käräjillä ilmoitettu mainittu kielto. "Ne männyt, joista kuluvan vuoden terva oli poltettu, on jo kolottu kuusi, seitsemän tai kahdeksan vuotta sitten", he lausuivat. Huomataan, kuinka pitkäjänteistä työtä tervanpoltto vaati. Talolla, joka säännöllisesti poltti tervaa, oli siis 6—8 paikassa valmiiksi käsiteltyjä, kasvavia tervaspuita tervottumassa aivan tietyn vuoden tulevaa tervanpolttoa varten! — Tällä kertaa oikeus ei rangaissut ketään, asetti vain 40 markan uhkasakon liiallista tervanpolttoa vastaan.[391]

Vuonna 1698 tehtaankirjuri Niilo Pentinpoika oli jälleen asialla lähettäen Euran kihlakunnanoikeudelle valituskirjelmän. Asetuksista ja uhkasakosta huolimatta talonpojat "kolovat mäntyjä ja polttavat tervaa, jonka takia metsä lähellä Kauttuan rautatehdasta, jolle Kuninkaallinen Majestetti on vahvistanut priviligiot, aivan hävitetään".[392] Kirjelmän muotoilu herätti talonpojissa katkeruutta, jonka tulkiksi ryhtyi Säkylän Pyhäjoenkylän Erkki Kristerinpoika Ketola. Hän protestoi ankarasti sanottua Kauttuan tehdasta vastaan (toivoen), että se lopetettaisiin, ja lausui olevan epäselvää, kummasta kruunulla oli enemmän tuloja, Kauttuan ruukistako vai niistä veroista, joita talonpojat metsistään ja tervanpoltostaan suorittivat. Tämä loukkaus sai puolestaan tehtaan edustajan vaatimaan metsänhaaskausasian käsittelyä ns. *vuorioikeudessa* vuorimestarin johdolla asetuksen 24. 10. 1694 mukaan. Pulmallisessa tilanteessaan kihlakunnanoikeus päätti tiedustella maaherralta, lähettääkö hän tämän asian vuorimestarille.[393] Siihen asia tällä kertaa jäi.

Kauttuan ruukin omistajanvaihdos (v. 1703—1706) vaikutti hiilikysymykseen suuresti, sillä Timmellä ja hänen alaisillaan ei enää ollut mahdollisuutta polttaa hiiliä Creutzeille jäävän Yläneen kartanon metsissä. Kun tehdas jälleen v. 1706 alkoi toimintansa täydellä teholla (s. 489), elpyi hiiliriitakin suorastaan olosuhteiden pakosta. Kauttuan kirjanpitäjä Lars Lidegreen vetosi syyskäräjissä v. 1707 metsäasetuksiin ja edellä selostettuihin Euran kihlakunnanoikeuden uhkasakkopäätöksiin vaatien niitä sovellettaviksi käytäntöön. Hän sanoi, että puiden kolominen tervanpolttoa varten on yleisesti jatkunut, "niin että puolen neljänneksen päästä tehtaasta aina Virtsanojalle saakka on tuskin korttelin paksuista kolomatonta puuta 10—20 kolotun puun joukossa"(!) Näin oli siitä huolimatta, että Lidegreen oli hankkinut varamaaherra Bromenstedtille vuorikollegion 27. 2. 1707 päivätyn kirjeen, jossa käskettiin tämän kehottaa rahvasta luopumaan metsänhaaskauksesta "ja sen sijasta palvelemaan tehdasta hiilestämällä". Lidegreenin mielestä muuten ei mitään ruukkia voi pitää käynnissä, "mikä taas on Kuninkaallisen Majesteetin intressissä".[394] Näin ollen hän pyysi

391) Euran käräjät 19.—22. 6. 1697, VA mm 31: 117—120; Euran käräjät 11.—13. 2. 1697, VA mm 32: 57.
392) "... understå sig att tafsa tallar samt brännä Tiera, hwar med skogen när intill Cauchtua Jernbruuk, hwilket Kongl. Majestett confirmerat, alldeles blifwer uthödd ...", Euran käräjät 6.—8. 10. 1698, VA mm 34: 121.
393) Euran käräjät 6.—8. 10. 1698, VA mm 34: 121.
394) "... eij något Bruuk, hwar under Kongel. Maij:ttz intresse werserar, drifwas kan." Euran käräjät 27.—28. 9. 1707, VA mm 46: 405—406v.

kaikkia, jotka vuoden 1697 jälkeen olivat polttaneet tervaa, sakotettaviksi, uusitusta teosta kaksinkertaista sakkoa, talonpojilla olevan tämänvuotisen tervan takavarikkoa ja uhkasakkoa, jonka nojalla heidän olisi poltettava kolotut puunsa hiiliksi ja myytävä tehtaalle, sekä kehotusta, että he tästä lähin tekisivät sen vapaaehtoisesti.[395]

Mainitut asetukset, päätökset ja kirjeet luettiin nyt julki ja tulkittiin suomeksi Ison- ja Vähän-Säkylän, Pyhäjoen ja Mustakorven asukkaille. Nämä vastasivat asuvansa kaukana tehtaasta ja tervasmetsien sijaitsevan sitäkin kauempana. Aikaisemmin heitä ei koskaan ollut, vaikka tehdas oli ollutkin käynnissä, velvoitettu tuomaan sinne hiiliä. He olivat käyttäneet metsää niin paljon, kuin kruununverojen maksuun tarvitsivat eikä liiallisesti. "Erityisesti perintötalonpojat olettivat, ettei heiltä voi ottaa oikeutta käyttää maitaan hyödyksi tai velvoittaa heitä hiilestämään, jonka lisäksi he väittivät metsän, josta he erityisesti olivat verollepannut, autioituvan enemmän hiilenpoltosta kuin tervanpoltosta." — Päätös lykkäytyi tällä kertaa, koska Lidegreenillä ei ollut näyttää tehtaan privilegioita.[396] Kirjurin unohtamisen taas ymmärtää siitä, ettei privilegioissa ollut mitään pakkomääräyksiä talonpoikien hiilenpoltosta.

Edellä oleva vastaus oli mainio esimerkki perintötalonpoikien itsetunnosta, jota useinkaan ei lausuttu julki. Vastaus ilmeisesti kuitenkin viitoitti Lidegreenille tien seuraaviin toimenpiteisiin. Perintötalonpoikia oli tähän aikaan enää sangen vähän; valtava enemmistö kaikista oli menettänyt verorästeistään perintöoikeutensa ja muuttunut kruununtalollisiksi. Heti isonvihan jälkeen koko Ala-Satakunnan kihlakunnassa oli vain 75 perintötilaa, mutta 832 kruununtilaa.[397] Euran seurakunnassa oli v. 1705 vastaavasti 13 perintötilaa ja 103 kruununtilaa. Säkylän kappelissa taas kruununtiloja oli 22, mutta perintötilojakin kokonaista 17,[398] mikä tekee säkyläläisten muita suuremman jäykkyyden aivan ymmärrettäväksi. Nyt maaherra, joka oli lääninsä kruununtilojen ylin valvoja, saattoi kyllä antaa käskyjä näille — jopa häädöllä uhaten. Siihen tehtaankirjuri turvautui. Hän sai varamaaherra, laamanni Bromenstedtilta 3. 1. 1708 ja varsinaiselta maaherralta — siis Justus von Palmenbergiltä — 2. 5. 1710 päivätyt päätökset, joissa Euran kruununtalonpojat velvoitettiin maksua vastaan tuomaan hiiliä Kauttuan tehtaalle.[399] Varmaankin sota-ajan väistämättömillä tarpeilla oli oma osansa maaherran pakkopäätöksen syntymiseen. Juuri sota-aika teki myös tämänsuuntaisen päätöksen mielekkääksi.

Nyt talonpoikien oli pakko mukautua. Pyhäjärven itärannalla sijaitsevan Säkylän

---

395) Euran käräjät 27.–28. 9. 1707, VA mm 46: 404–406v.
396) Euran käräjät 27.–28. 9. 1707, VA mm 46: 404–406v.
397) Jutikkala 1942 s. 398.
398) VA 7430: 680–695.
399) Päätösten originaaleja ei tunneta (näiden vuosien tuomiokirjatkin ovat hukassa), mutta niihin vedotaan ensi kerran seuraavassa selostettavassa vuoden 1712 oikeusjutussa (Euran käräjät 9. 5. 1712, VA mm 49: 106–107 ja usein myöhemmin, mm. v. 1726, Koivisto 1960 s. 62). Kun maaherran valtuudet koskivat vain kruununtalojen valvontaa, ei päätös voine koskea muita.

seudun lisäksi joutuivat tämän jälkeen Pyhäjärven länsirannankin kylät samojen vaatimusten kohteeksi. Jo kesällä 1711 Lidegreen sakotutti eräitä Euran Mestilän ja Honkilahden Mannilan kyläläisiä hiilenpolton laiminlyömisestä ja keväällä 1712 heitä vastaan nostettiin uusi juttu. Varsin nöyrästi talonpojat selittivät "etteivät he väenpuutteen vuoksi millään ole onnistuneet suorittamaan hiilestystä. Tiekin (sieltä tehtaalle) on kovin vaivalloinen, niin etteivät he voi käyttää mitään ajopelejä (drojte) hiilien perille ajamiseen." He pyysivät tämän vuoksi vapautusta rangaistuksesta ja lupasivat myöhemmin polttaa 10 lästiä hiiliä vuodessa taloa kohti. Kun lautakunta todisti heidän puheensa oikeiksi, heidät vapautettiin rangaistuksesta. Vaikka 10 lästiä oli vähän vähemmän, kuin tehdas oikeastaan heiltä olisi maaherran päätöksen mukaan voinut vaatia, tyytyi tehtaankirjuri siihen. Oikeus vain kehotti heitä vastaisuudessa suorittamaan "sen, mitä Korkea Esivalta yllämainitussa asiassa on heidän velvollisuudekseen pannut ja he itse nyt hyväntahtoisesti tehtäväkseen ottaneet."[400]

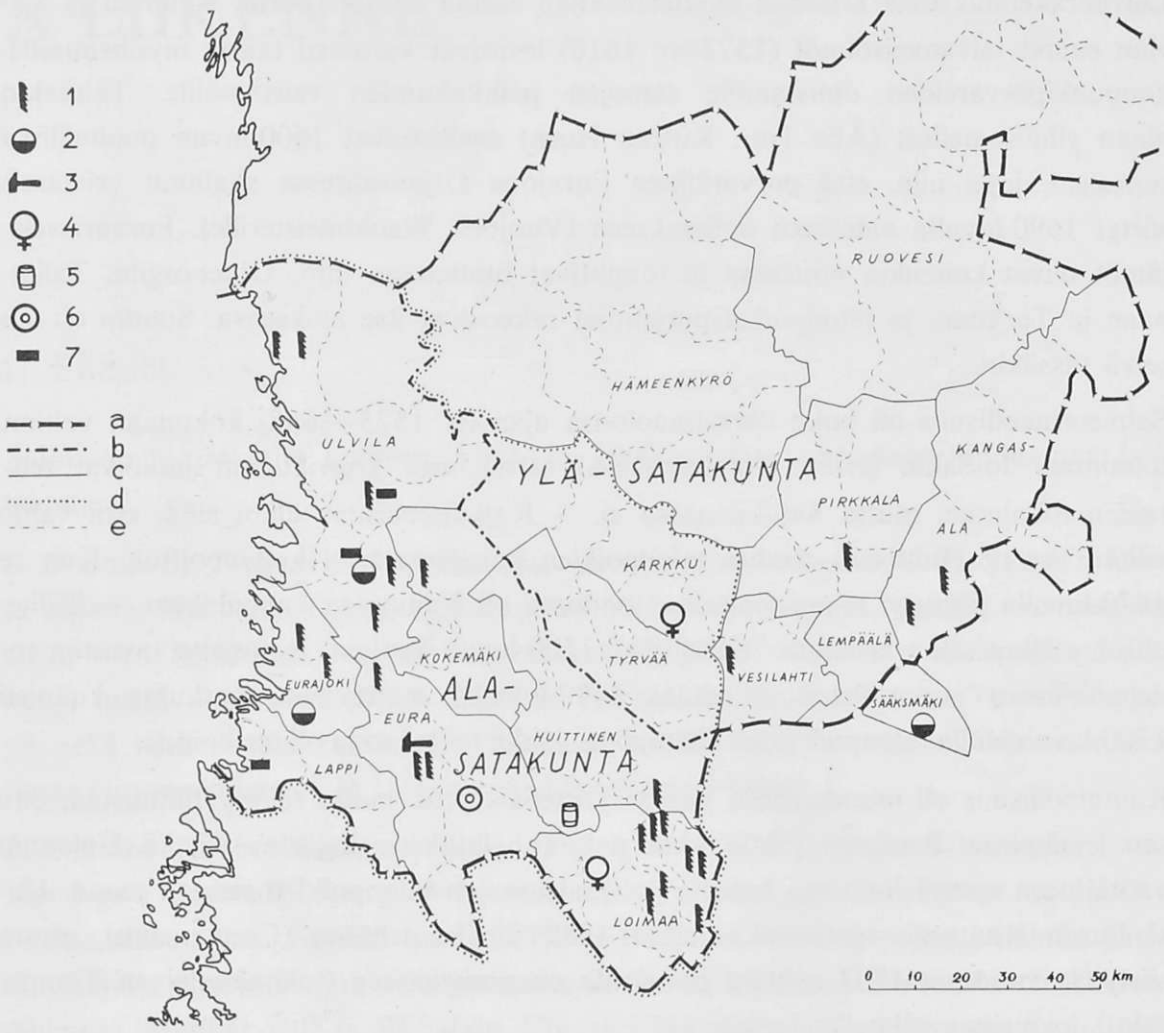
Ratkaiseva käänne talonpoikien velvoittamisessa hiilenpolttoon Kauttuan ruukille on näin tapahtunut jo ennen isoavihaa. Vaikka määräys koski vain kruununtiloja, se sulki silloisessa tilanteessa piiriinsä valtaosan taloista. Taistelu tästä asiasta jatkui koko 1700-luvun ja pitkälle 1800-luvulle niin kuin *Olavi Koiviston*[401] ja *Eevert Laineen*[402] tutkimukset osoittavat. Talojen yleinen perinnöksiosto Ruotsin vallan lopulla ja autonomian ajan alulla, ts. niiden muuttuminen jälleen perintötiloiksi, vaikutti luonnollisesti aikojen kuluessa riitojen kiristymiseen ja oli syynä määräysten lopulliseen kumoamiseen v. 1862. Kauttuan hiiliriidassa tavataan esimerkki siitä, kuinka alkuaan pelkkiä kruununtiloja koskeva määräys perinteen voimasta alettiin käsittää kaikkia tiloja koskevaksi. Näin tapahtui vielä kauan senkin jälkeen, kun tilanne oli täysin muuttunut. Ruukinomistajien tarmokkaasti vaalima traditio uhmasi aikaa lähes vuosisadan sen yli, kuin sen oikeudellinen perusta oli perinnöksiostojen kautta vähitellen sortunut.

7. Teollisuuden luonteen muuttuminen

Yhteenvedoksi on syytä tarkastella Satakunnan varhaista, kokonaisuudessaan yllättävän monimuotoista teollisuutta lähinnä sosiaalisesta näkökulmasta. Siinä on nimittäin nähtävissä eräänlainen kehityslinja eli trendi: kruunun teollisuudesta aatelin teollisuuteen ja siitä porvariston ja alempien säätyjen hoitamaan teollisuuteen, normaaliin "varhaiskapitalistiseen" yrittäjätoimintaan.[403]

---

400) Euran käräjät 9. 5. 1712, VA mm 49: 105v–107v.
401) Koivisto 1960.
402) Laine 1940 Hist. Ark. XLVII.
403) Vrt. Jokipii 1956 s. 352.

Satakunnan varhaisin teollisuus. 1. Sahat. 2. Salpietaritehtaat. 3. Rautaruukki. 4. Kansanomainen kupariteollisuus. 5. Kalkkitehdas. 6. Kansanomainen myllynkiviteollisuus. 7. Tiiliteollisuus. a. Maakuntaraja. b. Kihlakuntaraja. c. Hallintopitäjien rajat 1600-luvulla sekä pitäjien nimet. d. Salpietaritehtaiden piiriraja. e. Nykyiset pitäjänrajat. – Piirtänyt Pentti Papunen.

Niinpä myllyteollisuudessa suurten vuokraa vastaan toimivien ns. tullimyllyjen leviäminen oli (alettuaan piispan lampuotien keskiaikaisesta tullimyllystä Köyliössä) kruunun toimintaa. Noin sadan vuoden aikana (1550-luvulta 1650-luvulle) kruunulla oli myös Satakunnassa lukuisia tullimyllyjä ja niitä yritettiin keinotekoisestikin levittää. Myöhemmin useimmat kruununmyllyt joutuivat kartanoille. Aateli omaksui muutenkin ajatuksen suurten myllyjen edullisuudesta ja rakensi itse sellaisia: ns. ratasmyllytyypin leviäminen tapahtui lopulta kartanomyllyistä talonpoikaisiin lahkonmyllyihin. – Vastaavasti sahoissa valtio omisti ensimmäisen Satakunnan sahan Nakkilan Ruhadessa 1558–1578. Sittemmin syntyi joukko ylhäisaatelin kartanosahoja eri puolille maakuntaa, mutta talonpojat alkoivat sahaustoiminnan ensiksi 1640-luvulla Loimaalla, missä hyvä tieyhteys Turkuun takasi tavaran menekin.

Laivanrakennuksessa kruunun aloitteentekijän asema näkyy: Porin, Rauman ja Luvian suuret laivanveistämöt (1572—n. 1610) levittivät varmasti taitoa myöhemmille kaupunkiporvareiden omistamille samojen paikkakuntien veistämöille. Tähänkin alaan ylhäisaateliset (Åke Tott, Kustaa Horn) osallistuivat 1600-luvun puolivälissä runsaasti, jopa niin, että porvarillinen Eurajoen Orjansaaressa sijainnut veistämö siirtyi 1690-luvulla aatelisten omistukseen (Vuojoen Wachtmeisterille). Porvarisveistämöt olivat kuitenkin nousussa ja toimittivat tuotteitaan mm. Göteborgiin, Tallinnaan ja Turkuun, ja talonpoikaispurjehtijat rakensivat itse aluksensa. Suunta oli siis selvä tässäkin.

Salpietariteollisuus oli koko olemassaolonsa ajan (n. 1575—1648) kokonaan valtion toimintaa. Jossakin (esim. Korsholmassa) sattui, että kreivikunnat jatkoivat tehtaiden toimintaa, mutta Satakunnassa ei. — Kalkkiteollisuus alkoi siitä, että valtio vähän verotti Huittisten seudun talonpoikien kansanomaista kalkinpolttoa. Kun se 1670-luvulla järjestyi tehdasmaiseksi, johdossa oli Vampulan kappalainen. — Tiiliteollisuus alkoi sekin kruunun "tiilisalista" 1500-luvun Porissa. Raumalta tavattiin todennäköisesti porvarillinen tiilitehdas 1680-luvulla, mutta Noormarkussa kukoisti 1700-luvun alulla talonpoikainen tiilenlyönti, jonka mittakaava oli melkoinen.

Rautateollisuus oli muodollisesti yksityisyritteliäisyyttä, mutta täytyy tunnustaa, että sen leviäminen Suomeen johtui yhtä paljon hallituksen halusta säästää Uplannin vuorialueen metsiä kuin sen halusta poistaa Suomen talonpoikien raudan puute. Uusi Euran Kauttuan rautaruukki alkoi 1689 ylhäisaatelisena (Creutz-suku), mutta siirtyi jo vuodesta 1703 osittain porvarilliseen omistukseen (tukholmalainen Timmesuku), joka sitten vähitellen laajeni.

Kaikilla Satakunnan vanhan teollisuuden aloilla on siis enemmän tai vähemmän selvästi havaittavissa edellä kuvattu portaattaisuus: valtion laitoksista säätyläisyrityksiksi, mutta niistä edelleen nykyaikaisen tyyppisiksi porvarien tai talonpoikien yrityksiksi.

X LIIKENNE

1. Päätiet

Satakunnan runkotiet kulkivat 1500- ja 1600-luvuilla vanhastaan muutamaa pääsuuntaa:[1]

1. Sisämaatie Turusta Ylä-Satakuntaan ja Hämeeseen: Loimaan Virtsanojan kautta päästiin Huittisten Loimankylään, jossa oli Loimijoen ylitys, sieltä Kokemäenjoen eteläpuolta Tyrväälle, jossa oli Vammaskosken ylitys, vesistön pohjoispuolta Karkkuun, missä oli Siuronkosken ylitys, ja Pirkkalaan, jossa kuljettiin Tammerkosken yli, sekä edelleen Kangasalan ja Pälkäneen kautta Hämeenlinnaan. Kaikissa mainituissa ylityspaikoissa oli jo 1600-luvulla käytettävissä sillat.

2. Rantatie Turusta Satakunnan kautta Pohjanmaalle: Tie kulki Satakunnan osalta läpi Lapin Raumalle, Eurajoen Irjanteelle ja Nakkilan Leistilään, jossa ne yhdistyi Porista sisämaahan vievään tiehen. Ulvilan Haistilan nimismiestalon kohdalla ylitettiin lautalla Kokemäenjoki. Pohjanmaan tie jatkui Ulvilan kirkolta Noormarkkuun, Ahlaisiin, Merikarvialle ja Närpiöön. Ulvilasta Närpiöön kulkeva osa tiestä oli 1600-luvun alussa heikohkossa kunnossa, minkä takia liikenne kulki pääasiassa Kyrönkankaan tietä pitkin. 1600-luvun lopulla rantatietä kuitenkin tarmokkaasti korjattiin, ja se tuli postitieksi 1670-luvulla.

3. Tie Porista Ylä-Satakuntaan: Tie kulki Kokemäenjoen eteläpuolta Kokemäelle ja Huittisten Lauttakylään, jossa ylitettiin Loimijoki lautalla. Huittisten kirkolla tie yhtyi 1. tiehen ja jatkui sen mukana Tyrväälle. Tien kunnostuksesta on tieto Huittisista jo vuodelta 1550, jolloin "tuomittiin joka mies tässä pitäjässä rakentamaan siltoja ja raivaamaan tietä Kokemäen pitäjän ja Huittisten nimismiestalon sekä (sen ja) Tyrvään pitäjän väliltä."[2]

4. Tie Porista sisämaitse Turkuun: Tie kulki edellisen tien kanssa yhdessä Porista Kokemäelle, josta se kääntyi eteläänpäin. Tie meni Köyliönjärven itärantaa Loimaan Virttaalle. Siellä tie yhtyi Turun — Hämeenlinnan tiehen.

---

1) Yleisesitys asiasta: V ä i n ö W a l l i n (Ks. Voionmaa, 1893); Satakunnan teistä keskiajalla S u v a n t o 1973 s. 149—161.
2) Huittisten käräjät 2. 11. 1550, VA 216a: 29v.

Satakunnan päämaantiet, kestikievarit ja postitalonpojat v. 1685. Piirtänyt Pentti Papunen.

5. Kyrönkankaan tie Pohjanmaalle: Tie lähti 1. tiestä Mouhijärven Häijäältä Kyröskoskelle ja sieltä Hämeenkankaan – Pohjankankaan hiekkaharjuja pitkin Niinisalon ja Karvian kautta Pohjanmaalle. Talvisin kulki suorempi *talvitie* Kyrösjärven yli Parkanoon ja Jalasjärvelle.[3] Kun Kyrönkankaan kesätie 1600-luvun alkupuolella pantiin kuntoon, se oli vuosikymmeniä tärkein Etelä-Suomen ja Pohjanmaan välinen valtatie, mm. postitie.

Tämän lisäksi oli käytännössä eräitä paikallisteitä, kuten Säkylästä Euran eikä Köyliön kautta Kokemäelle, Huittisista Punkalaitumelle, Tyrväältä joen pohjoispuolta Kiikkaan (ns. vaunutie, 1680-luvulta), Karkusta Mouhijärvelle, Kangasalta Orivedelle ja 1620-luvulta alkaen Ruovedelle ym.

---

3) A l a n e n, Satakunta XIII, 1946.

Eräin paikoin, kuten Pomarkussa ja Noormarkun Lassilassa sen sijaan valitetaan katkerasti paikallisteiden suurta huonoutta.[4] Sama tilanne vallitsi laajalti maakunnan pohjoisilla uudisasutusalueilla.

2. Uudet tierakennukset

a) Paikalliset tienoikaisut

Elinkeinoelämän vilkastuessa jouduttiin 1600-luvulla useasti harkitsemaan kulkuyhteyksien parantamista. Se kuinka helposti sisämaan tuotteet saatiin merenrannikolle vaikutti ratkaisevasti monien elinkeinojen, kuten kaskenviljelyn, tervanpolton ja puutavaran veiston kannattavuuteen ja siten koko väestön toimeentuloon. Sattuvasti on puhuttu sisämaan *liikennehädästä,* jonka johdosta kaikkia luonnon suomia mahdollisuuksia ei voitu käyttää hyväksi. Näin jouduttiin keskellä suurvaltasotienkin painetta ja pulaa panemaan kotimaassa toimeen rahvaan päivätöitä nieleviä tienrakennuksia ja -oikaisuja. Ilman niitä ei enää voitu tulla toimeen, harkitsivat viranomaiset. Tierakennuksia vaatimalla hallintomiehet osoittivat kaukonäköisyyttä: teiden raivaamiseen pantu työ palkitsi kyllä ajan mittaan itsensä tekijöilleen.

V. 1628 usean pitäjän yhteistyöllä aukaistiin suora tieyhteys, ns. *Narvanmatkan tie* Tyrvään Vammaskoskelta suhteellisen suoraan metsien halki Vesilahden itäosassa sijaitsevaan Narvan kylään. Vesilahtelaiset ja tyrvääläiset voivat itse helposti käydä paikalla tässä työssä,[5] mutta myös Lempäälän ja Karkun hallintopitäjissä määrättiin jokainen talollinen verolukunsa mukaan osallistumaan siihen. Kun kyseessä oli tavallista laajempi yritys, annettiin vakituisille siltavoudeille molemmille kaksi apulaista mittaamaan eli tangottamaan kullekin talolle osuus, jonka sen oli raivattava ja rakennettava.[6] Tietä käytettiin jo seuraavina vuosina yleisesti ja se sai pian omat kestikievarinsa.

V. 1637 alettiin tuomiokirjatiedon mukaan hovioikeuden presidentti Jöns Kurjen aloitteesta, jolle asia Laukon omistajana oli tärkeä, oikaista perinnäistä Ylä-Satakunnan tietä kulkemaan suoraan *Vesilahdelta Loimaalle,* niin ettei Turkuun matkustavien tarvitsisi lainkaan poiketa Tyrväällä ja Huittisissa. Loimaalaisia kehotettiin syyskäräjillä valmistamaan tämä tie Alastaron Hennijoen kylään asti. Heti syksyllä tutkisi seitsemän miehen lautakunta sopivimman tien suunnan, talvella ajettaisiin rakennusaineet ja keväällä suoritettaisiin itse rakennustyö.[7] Samalla tavoin Suur-Huit-

---

4) Ulvilan käräjät 9.–11. 11. 1646, VA mm 6: 181 ja Hannu Goden kirje asiasta Sigrid Bielkelle. RA Bielkesamlingen.
5) Vesilahden käräjät 27. 8. 1628, VA nn 2: 136.
6) Lempäälän käräjät 17. 4. 1628, VA nn 2: 71, Lempäälän käräjät 25. 8. 1628, VA nn 2: 129 ja Karkun käräjät 3 8. 1628, VA nn 2: 156.
7) Loimaan käräjät 24.26. 10. 1637, VA mm 4: 224v.

tisten asukkaita kehotettiin raivaamaan tie Alastaron Hennijoelta Punkalaitumen pohjoisosassa sijaitsevaan Oriniemen kylään.[8] Näin "syntyi" nykyinen Alastaron — Punkalaitumen — Vesilahden tie, sillä vanhasta talvitiestä tuli aikaa myöten myös kesätie.[9] V. 1674 Punkalaitumen Sarkkilan ja Talalan kyläläiset joutuivat Urjalan Nuutajärven herran Kustaa Bockin toimesta vielä korjaamaan täkäläistä tieosuuttaan.[10] — Hannu Hannunpojan kihlakuntakarttaan 1650-luvulta on merkitty myös toinen talvitie Loimaan kirkolta Metsämaan Korvenkylän kautta Hämeeseen.[11]

V. 1627 Alastarolla sovittiin pienemmästä tienoikaisusta. Mälläisten ja Männistön kylien välillä oleva maantie, ns. *Alatie,* jota tulvat keväin syksyin vaivasivat, päätettiin jättää kokonaan pois käytöstä ja sen rakennusosakkaat lupasivat pitää kunnossa siitä lähtien ylempänä sijaitsevan ns. *Keskitien.*[12]

1660-luvulla olivat käynnissä *Eurasta* Honkilahden ja Laitilan kautta *Uuteenkaupunkiin* vievän tien rakennustyöt. Aloitteen tekijänä oli Uusikaupunki, joka oli ehdottanut tien rakennusta valtiopäivävalituksissaan v. 1660.[13] Työ on pantu koko Ala-Satakunnan kihlakunnan velvollisuudeksi, koska Loimaan pitäjän valtiopäivävalituksessa v. 1668 väitetään Kokemäen ja Eurajoen vetäytyvän kokonaan pois jo aloitetuilta työosuuksiltaan. Viranomaiset määrättiin sovittelemaan rahvaan kesken.[14] Saman vuoden valtiopäivillä raumalaiset ehdottivat *vaunutien* rakentamista *Euran Vaanista Irjanteelle,* jotta Eurasta päästäisiin helpommin Raumalle. V. 1669 Rauman edustaja matkusti Turkuun panemaan vauhtia tälle asialle.[15] 1600-luvun lopun kartoista tämä tie jo tavataan. — Kolmaskin tie Eurasta rannikolle näyttää silloin olleen olemassa. V. 1641 niitä euralaisia, joilla oli osuutta T.l:n Lapin ja Euran välisessä tiessä, käskettiin ensi tilassa korjaamaan se.[16] Eurasta meni Köyliön kautta Huittisiin jokin pienehkö tie.[17] Huittisista Euran kautta Raumalle nykyisin kulkevan valtatien ensimmäiset juuret johtavat siis 1600-luvulle, ioskin heikkoina (s. 492).

Luvian tiet alkoivat tällä vuosisadalla vasta hahmottua. V. 1645 koko kappelin voimalla sovittiin tehtäväksi tie "Leppäkarista jalkapolkuja myöten Peränkylään".[18] Se on mahdollisesti sama kuin v. 1652 valmiina oleva uusi, entistä paljon suorempi Mikolan ja Peränkylän välinen tie.[19] V. 1645 kehotettiin edelleen Luvian (tätä nykyä kuivuneen) lahden rannalla asuvia raivaamaan tie Hanninkylästä Sassilaan ja pitä-

8) Huittisten käräjät 30. 10.—3. 11. 1637, VA mm 4:235v.
9) V o i o n m a a: Suomen tiet, liite 2, s. 58.
10) Huittisten käräjät 30. 9.—2. 10. 1674, VA mm 11:47v.
11) MHA 9/56 M 25/1.
12) Loimaan käräjät 17.—18. 9. 1726, VA mm 2:367.
13) L ä h t e e n o j a 1932 s. 5.
14) Vastaukset Loimaan valtiopäivävalituksiin 29. 8. 1668, VA Reg jälj, fol. 379, 7 §.
15) L ä h t e e n o j a 1932 s. 5.
16) Euran käräjät 5.—7. 4. 1641, VA mm 5:121.
17) "Sijhan matka wägh". Huittisten käräjät 29.—31. 10. 1651, VA mm 7:257.
18) Eurajoen käräjät 22.—23. 8. 1645, VA mm 6:84.
19) Eurajoen käräjät 29.—30. 10. 1652, VA mm 7:483.

mään kunnossa Pohjoissalmen yli Sassilaan johtava silta. Tämä Pohjoissalmi on nykyään kokonaan kuivunut, niin että siitä on muistona vain vähäinen Sassilan juopa. – Samaan yhteyteen voinee asettaa sen uuden tien, jonka Ulvilan Rauman kyläläiset olivat v. 1651 raivanneet.[20] Porin–Rauman rannikkotie alkoi osa osalta muodostua. V. 1694 se mainitaan jo postitienä.[21]

Irjanteelta Masiaan kulkeva tie pysyi kuitenkin vielä 1700-luvullakin päätienä. V. 1696–97 Eurajoen ja Luvian asukkaat joutuivat raivaamaan "uuden vaunutien" Luvialta metsän läpi Leistilään, 6 3/4 silloista peninkulmaa.[22] Sen sijaan luvialaisten ei tarvinnut osallistua Sassilan everstinpuustellin omaa käyttöään varten 1690-luvun alussa rakentamaan "Luvian lahden" yli vievän lauttasillan kunnossapitoon, koska se sijaitsi vain 1/4 peninkulman päässä entisestä Sassilan sillasta, josta pitäjä huolehti.[23]

b) Läpikulkutiet Pohjanmaalle ja Keski-Suomeen

Jo v. 1589 Merikarvian Köörtilän asukkaat väittivät, tosin tendenssimäisesti, asuvansa suuren yleisen talvi- ja kesätien varrella.[24] V. 1640 ulvilalaisia kehotettiin rakentamaan tämän Pohjanmaan tien alkupäätä, joka silloin kulki hieman lännempää kuin nykyinen tie: Ruosniemen, Hyvelän ja Söörmarkun kautta Noormarkkuun.[25] 1670-luvun alussa oli Pohjanmaan tien kunnostus täydessä käynnissä. Sen johdosta merikarvialaiset valittivat 1672 valtiopäivillä, että heidän oli raivattava teiden raskaat ylämäet. Kuten mainittu rantatie avattiin postiliikenteelle v. 1671.[26] Suuren tien parantamisesta oli etua myös paikallisliikenteelle. Koska Noormarkusta Pomarkkuun johti v. 1680 vain "polkuja, jotka olivat vanhastaan ja ylimuistoisista ajoista olleet olemassa", näiden kylien asukkaat määrättiin siltavoudin aloitteesta rakentamaan niistä kyliensä välille "jalankulkutie".[27]

Pohjanmaan puolella pantiin Kyrönkankaan tietä tarmokkaasti kuntoon 1600-luvun puolivälissä ja sittemmin tekivät lähempänä asuvat sen kunnossapidosta sopimuksia kaukana sijaitsevien pitäjien kanssa.[28] Vastaavasta ei ole tietoa tältä puolen maakuntarajaa, jossa Suur-Hämeenkyrö yksin joutui vastaamaan tien kunnosta. Kyröläiset eivät valittaneet valtiopäivillä usein niinkään tienteosta kuin raskaasta kyytivelvollisuudestaan, kuten tuonnempana nähdään. Tämän johdosta heidät v. 1628

---

20) Ulvilan käräjät 14.–15. 10. 1651, VA mm 7:253.
21) Lehtinen, 1967 s. 251–255.
22) Euran käräjät 14.–15. 10. 1697, VA mm 31: 283–284, 444–446.
23) Eurajoen käräjät 14.–15. 10. 1697, VA mm 31:444–446.
24) VA 2401b:8.
25) Ulvilan käräjät 7.–8. 9. 1640, VA mm 5:67.
26) "Nysatte" v. 1676, Jutikkala 1938 s. 156; Vastaukset Ala-Satakunnan valtiopäivävalituksiin 28. 11. 1672, VA Reg jälj fol. 459.
27) Ulvilan käräjät 25.–26. 6. 1680, VA mm 12:44v.
28) Luukko 1945 s. 513–517.

vapautettiin mm. Vammaskosken sillan rakennustöistä. 1660-luvulla tälle tielle syntyivät Jämijärven, Niinisalon ja Karvian Kantin kestikievarit kyyditysmatkoja lyhentämään.

Sen sijaan Ylä-Satakunnassa muodostettiin vuosisadan lopulla Ruoveden kesätiestä todellinen uusi *läpikulkutie Ylä-Satakunnasta Pohjanmaalle,* Tampereen seudulta Uuteenkaarlepyyhyn. Jo syksyllä 1681 Ruoveden siltavoudin käskettiin huolehtia siitä, että talonpojat seuraavan talven kuluessa rakentaisivat Oriveden ja Ruoveden välillä sijaitsevat tieosuutensa "niin, että kesällä voisi päästä purilailla ja kärryillä kunnolla perille". Vanha mutkainen Pohjanlahden Vaasaan johtava rantatie aiottiin siis hylätä ja rakentaa uusi suorempi tie sisämaan kautta. Sellaisillekin kylille, jotka sijaitsivat peninkulmien päässä Ähtärin, Multian ja Keuruun tiettömillä salomailla, oli jaettu kunnostettavaksi oma osuutensa tästä pitäjän liikenteen tulevasta valtasuonesta. Syrjäkylät käyttivät mielellään tietyöhönsä keskipitäjältä saatua palkkaväkeä. Niinpä talvella 1694 pantiin jäävittömät miehet arvioimaan, oliko Yrjänä Hakopää jo rakentanut Oriveden tietä sen edestä, mihin hänen Keuruulta keräämänsä vilja hänet velvoitti.[29]

Saman päätien Lapualta Uuteenkaarlepyyhyn johtavan osuuden kunnostus oli käynnissä vuodesta 1685 alkaen, ja v. 1688 lapualaiset määrättiin rakentamaan tie omalta kirkoltaan Kuortaneelle ja sieltä Ruovedelle. Viimeksi mainittua osuutta eivät useimmat lapualaisista itse tarvinneet niin kuin Uudenkaarlepyyn tietä, ja niin erämaatien aikaansaaminen kävi hitaammin Kuortaneen kappelin seudulla kuin Ruovedellä, jossa koko pitäjä siitä hyötyi. V. 1691 kolme ruoveteläistä, lautamies Heikki Hanho, ratsutalollinen Kaarle Pajulahti sekä Erkki Visusaari saapui Lapuan käräjille kertomaan, että ruoveteläiset olivat jo kunnostaneet tien Maanselkään asti. He vaativat, että tientekoa Alavudella ja Töysässä olisi kiirehdittävä. Vaikka vastaväitteitä kuului — tyytymättömät eivät olisi halunneet rakentaa kaupunkitietä toisen läänin asukkaille — määrättiin Lapuan siltavouti huolehtimaan, että tie Pohjanmaankin puolella ensi tilassa valmistuisi.[30] Myös tien etelänpuoleisessa osassa Orivedellä olivat suurisuuntaiset raivaus- ja parannustyöt v. 1692 käynnissä. Koko Oriveden pitäjä joutui osallistumaan työhön. Kun tie kuitenkin valmistuttuaan pantiin Juupajoen asukkaiden kunnossa pidettäväksi, voidaan päätellä, että se kulki vähän idempää kuin nykyisin, Korkeakosken ja Kopsamon kylien kautta Orivedelle ja Kangasalle.[31] Näin syntynyt kauttavuotinen pitkämatkainen yhteys on arvaamattomalla tavalla edistänyt esim. Ruoveden kaupankäynnin suuntautumista kahtaalle, myös pohjoista kohti. Vielä nykypäivinäkin Tampereen—Oriveden—Ruoveden—Virtain—Alavuden tie

---

29) Jokipii 1959 s. 360.
30) Luukko 1945 s. 520.
31) Jutikkala, Längelmävesi 1949 s. 395—396.

Suomen suurvaltakaudella raivatut päämaantiet olivat suunnilleen sellaisia kuin sivutiet tämän vuosisadan alulla. Kuvassa Mouhijärven Pukaran vanhaa kangastietä Vesajärven kautta Hämeenkyröön. Valok. Tiera Hasanen 1939. Museoviraston kuva-arkisto.

muodostaa Oriveden ja Ruoveden alueen tärkeimmän liikenneakselin, johon pienemmät tiet liittyvät.

Toinen uusi kaukoliikenteeseen käytetty tie oli Jyväskylästä Keuruun kautta Alavudelle johtava heikko kesätie, paremminkin ratsupolku. Sen osana oli Keuruun Lapinsalmen silta, joka johti Jyväskylästä päin tulevan tien salmen yli kirkolle. V. 1665 sakotettiin 19:ää Keuruun isäntää sen huonosta kunnosta, joten sillan täytynee olla melkoisesti tätä aikamäärää vanhempi. V. 1700 kirkkoherra Herpman sai aikaan käräjäpäätöksen, että tämä kirkkosilta oli korjattava; v. 1709 sama päätös uusittiin.

V. 1665 ja uudelleen v. 1667 Turun lääniin kuuluvat keuruulaiset määrättiin rakentamaan silta Äijänsalmeen, jossa sitä tarvittiin, koska sen kautta kulkevaa tietä "pidettiin nyt maantienä". Äijänsalmen nimeä ei enää paikkakunnalla tunneta. On arveltu, että se olisi Suolahden kylän Pekkalansalmen silta, joka helpotti Suolahdessa asuvien pappien matkaa kirkolle. Koko tämä Multialle johtava tie on kuitenkin nuori; se puuttuu vielä Suolahden jakokunnan isojakokartasta v. 1802. Näin ollen lienee Äijänsalmi nykyinen Kaivannonsalmi, jonka yli johti mainittu Keski-Suomesta Keu-

ruun ja Ähtärin kautta Pohjanmaalle kulkeva tämän kulmakunnan tärkein kesätie. Tämän tien parantamisesta on puhetta samoissa yhteyksissä kuin Alavuden—Ruoveden tien. Kun lapualaiset v. 1691 velvoitettiin kiirehtimään tien tekoa myös Töysässä, osoittaa se, että toinen haara tiestä kulki Ähtäriä kohti. V. 1706 Pihlajaveden Lasse Kömi sai saman pitäjän Matti Reinikalta maksun siitä, että oli rakentanut tämänkin osuuden Kaakkokosken siltaan, joka lienee sijainnut Keuruulta Liesjärven kautta Ähtäriin kulkevalla tieosuudella. Keski-Suomen tie helpotti huomattavasti suurpitäjän itäosien liikennepulmia, vaikkei se kuntonsa ja matkustajamääränsä puolesta mitenkään vetänyt vertoja Ruoveden kautta kulkevalle Pohjanmaan päätielle.[32]

Längelmäveden seudun vanhin tie Keski-Suomeen kulki tämän suuren järven itäpuolta Pälkäneeltä Kuhmalahden ja Eräjärven kautta Länkipohjaan. Jämsään ja Laukaaseen. Monet kierrettävät järvenlahdet tekivät sen tavattoman mutkaiseksi. Tämän vuoksi syntyi jo 1600-luvulla suorempi tie Längelmäveden länsipuolitse: Kangasalta Oriveden kirkolle ja Juupajoelle asti se oli juuri äsken kuvattu Pohjanmaan tie. V. 1678 Oriveden käräjillä käytiin periaatekeskustelua, kumpaa näistä teistä pitäisi kunnostaa. Längelmäkeläiset ja eräjärveläiset kannattivat itäpuolen tietä, muut länsipuolista, jota kolme vuotta myöhemmin ryhdyttiinkin parantamaan. Ensinmainituilla kylillä oli pääsy länsipuolen tielle Oriveden Koppalan salmen yli kulkevaa yhdystietä pitkin.[33]

Varma tieto itäisenkin tien käytöstä Keski-Suomeen suuntautuvassa liikenteessä on vuodelta 1708. Tällöin Oriveden siltavouti vaati Eräjärven kylän talonpoikia kunnostamaan toisaalta Sahrajoen sillan Kuorevedelle menevällä tiellä, toisaalta Länkipohjan maantien. Uusi maantie yhtyi siis jo Länkipohjassa "Vanhaan Laukaan tiehen". Pari vuotta myöhemmin Oriveden ja Längelmäen asukkaita syytettiin tällä tiellä olevan Haavistonjoen Leppähampaan sillan huonosta kunnosta. — Isonvihan jälkeen nämä pitäjät saivat koko Keski-Suomen avukseen tämän sillan teossa. Se siis tavallaan nousi kihlakunnansiltojen joukkoon, mutta vasta tutkimuskauden jälkeen.[34]

3. Teiden kunnossapito

Teiden kunnossapito kuului talonpoikien velvollisuuksiin. Aatelin säterit olivat siitä vapaat kuninkaan 13. 12. 1672 antamalla päätöksellä.[35] Kun pelkkä kollektiivinen säädös olisi ollut tällaisessa asiassa tehoton, jaettiin kullekin talolle aivan määrätty

32) Jokipii 1959 s. 361—362.
33) Jutikkala, Längelmävesi 1949 s. 395—396.
34) Jutikkala 1949 s. 413—414.
35) Eurajoen käräjät 16.—18. 1. 1675. VA mm 11: 12.

tienosa kunnossapidettäväksi. Niinpä Loimaan käräjillä v. 1630 sovittiin, että Oripään ja Tanskilan kylien talonpojat pitävät tien kunnossa kyliensä alueella Kirkonmäeltä alkaen Ruskiasantaan asti. Näin he vapautuivat osallistumasta tien kunnossapitoon muualla silloisen Loimaan alueella ja vastaavasti loimaalaiset Oripäässä. Säkylässä 1654 jopa jyvitettiin osuuksia niin, että se jolle annettiin "ilkeä ja paha paikka" rakennettavaksi sai lyhyemmän matkan tietä osalleen.[36]

Ulvilan käräjillä v. 1634 lueteltiin kylät, joilla oli tien kunnossapitovelvollisuus Söörmarkun järven tienoilla. Ruosniemellä, Kellahdella, Merikarvian Köörtilällä, Pomarkulla ja Noormarkun Lassilalla oli siellä neljä osuutta ja Ulvilan Harjunpään kylällä samoin neljä.[37] V. 1654 Ulvilassa tehtiin koko pitäjän keskeinen sopimus teiden kunnossapidosta. Porin kaupunki hoiti tien erääseen puroon asti sen ja Koiviston välillä. Varsinaisen Ulvilan tiet oli jaettu kahteen kunnostuslahkoon Ylä- ja Alapitäjän kesken: joenrantatiehen ja siihen kuuluvaan Eurajoen tiehen sekä Pohjanmaan tiehen, joka alkoi Harjunpäästä.[38] Entistä tarkempi jako suoritettiin v. 1693. Päätien osuudet Lammaisista Poriin jaettiin silloin yläpitäjän kylien ja talojen kesken. Kun 130 talolle tuli yhteensä 14 540 syltä kunnossapidettävää päätietä, sitä tuli keskimäärin 112 syltä taloa kohti. Lisäksi kunkin talon piti hoitaa 90 syltä Kukonharjan—Tattaran sivutietä, 182 syltä Eurajoen tietä ja 125 syltä Luvian tietä.[39] Yhteensä 509 sylen eli noin 900 metrin vuotuinen maantien kunnostus keskimäärin taloa kohti oli melkoinen urakka. Ulvilassa sitä helpotti kuitenkin se, että kaikki tiet sijaitsivat melko lähellä. Kokemäellä v. 1654 siltavouti ja lautakunta pantiin "sovittamaan ja jakamaan maantietä", selvästikin kunnossapitoa varten.[40] Ruovedellä määrättiin v. 1681 siltavouti nimismiehen ja lautamiesten kanssa "sovittelemaan ja jakamaan teitä ja siltoja rahvaan kesken, niin että jokainen saa määrätyn osansa". Sen, joka jaon tapahduttua laiminlöisi tieosuutensa korjaamisen, merkitsisi siltavouti luetteloonsa sakotettavaksi.[41] Samanlainen tieosuuksien jako yksityisille taloille suoritettiin vielä samana vuonna Vesilahdella, seuraavana vuonna Karkun hallintopitäjän "Lavian kulmalla", jne.[42]

Teiden jaossa olisivat kaikki halunneet hoitaa kotikyliensä läheisyydessä sijaitsevia tieosuuksia, mutta sitä oli käytännössä mahdoton järjestää. Jonkunhan piti huolehtia asumattomallakin alueella sijaitsevista osuuksista, eikä toisen talon osuutta voitu kohtuudella sijoittaa kovin paljon kauemmaksi kuin toisenkaan. Sovittelujen ja kompromissien tulos oli joskus, että kun pitäjän rajasta lähtien kullekin talolle vuoronpe-

---

36) Loimaan käräjät 15. 3. 1630, VA mm 3: 34v; Nurminen 1970 s. 157.
37) Ulvilan käräjät 28.—30. 11. 1634, VA mm 3: 321v.
38) Ulvilan käräjät 10.—11. 3. 1654, VA mm 8: 277v.
39) Lehtinen 1967 s. 256—257.
40) Kokemäen käräjät 3.—4. 2. 1654, VA mm 8: 204.
41) Ruoveden käräjät 4.—7. 6. 1681, VA nn 6: 210.
42) Vesilahden käräjät 28.—30. 6. 1681, VA nn 6: 263. Karkun käräjät 6.—8. 2. 1682, VA nn 6: 482.

rään tangotettiin sen veroluvun mukainen korjausosuus, tämä sijaitsi toisen kylän, jopa toisen pitäjän alueella. Niinpä vampulalaiset (jotka siihen aikaan kuuluivat Huittisten pitäjään) valittivat v. 1682 vaivaa, jota heille tuotti maantien kunnossapito Loimaan pitäjän puolella.[43] V. 1665 Juhana Paavalinpoika Kolho ilmoitti Keuruun käräjillä, että hänellä on pitkän aikaa ollut kunnossapidettävänä maantieosuus Längelmäen pitäjästä. Hän pyysi saada kunnostaa maittensa läpi kulkevaa maantietä, mihin keuruulaiset puolestaan suostuivat, jos vain Längelmäellä se sallittaisiin.[44]

Kun talon korjausosuus sijaitsi tällä tavalla kaukana talosta, voivat talonpojat turvautua yhteistyöhön: palkkasivat lähempänä asuvia suorittamaan korjaustyönsä. V. 1665 Kurun Pohjankapeen kylän Mikko Soininpoika kertoi, että hän oli pitänyt voimassa aurejärveläisten maantieosuutta.[45] Erityisen selvästi talonpoikien yhteistyö tulee esille tuonnempana siltojen rakentamisen yhteydessä.

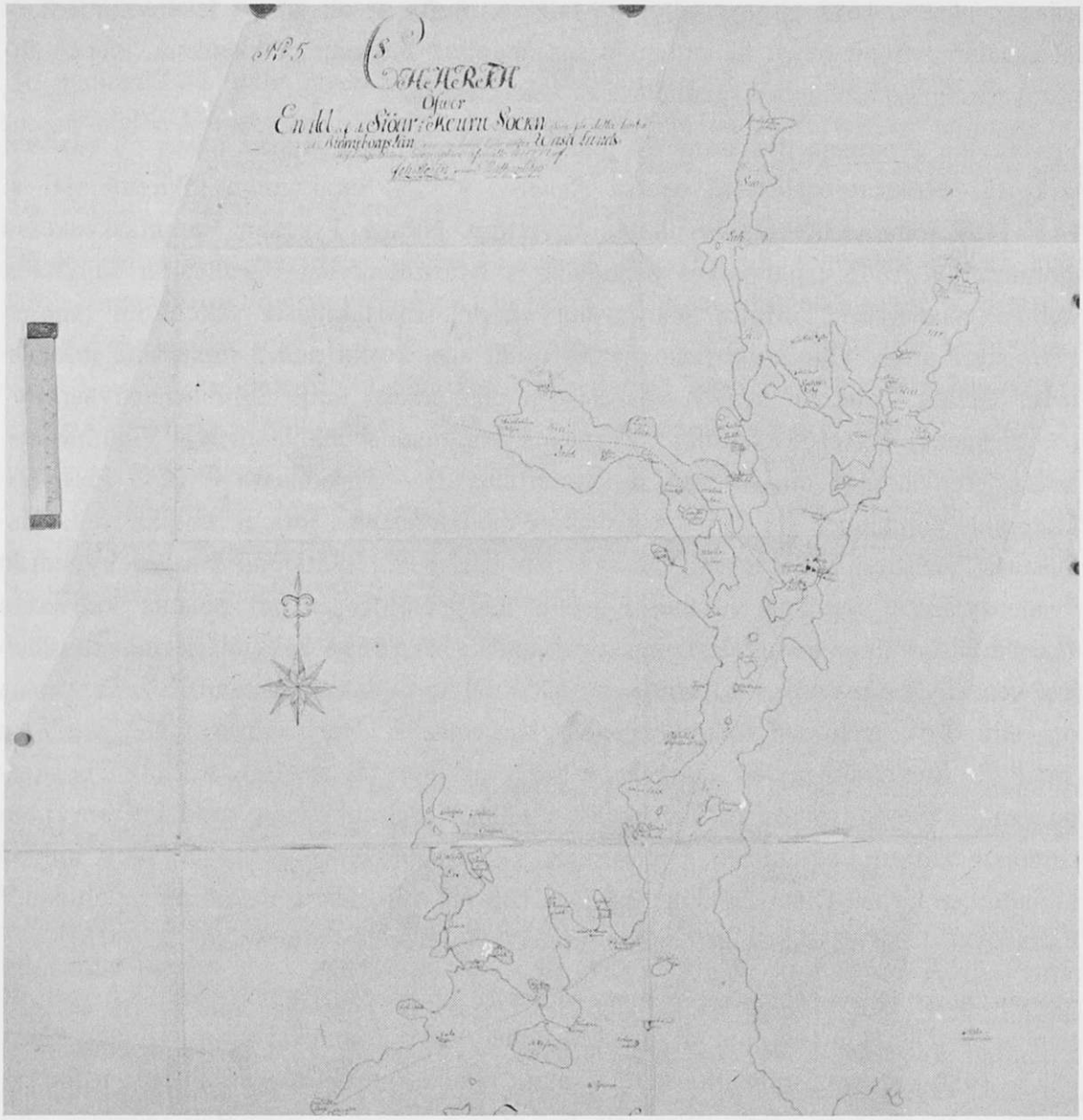
Maantien korjaukseen kuului ennen kaikkea soran ajaminen tielle. "Pantiin rahvaan velvollisuudeksi kuljettaa santaa yleisille teille niin kauan kuin keliä kestää, 40 markan sakon uhalla",[46] oli kehotus, joka usein toistui talvikäräjien ohjelmissa. Jotta sannanajoa voitaisiin suorittaa kesälläkin, määräsi maaherra keväällä v. 1663, että tien lähellä asuvien on seuraaviin käräjiin mennessä valmistettava sitä varten kärryjä, joita halvasta vuokrasta antaisivat kaukana asuvienkin käyttöön.[47] Pienempiä oikaisujakin suoritettiin teillä korjaustöiden yhteydessä.[48] Viranomaiset huolehtivat myös teiden leveydestä. Ulvilassa pantiin v. 1637 kirkon kuudennusmiehet tarkastamaan, että Ulvilan—Suosmeren—Porin tie on joka kohdastaan 10 kyynärän levyinen. Jos joku olisi kaventanut tietä pellonaidoillaan, tarkastajat saisivat valtuudet hakata ne pois.[49]

Keskushallinnon toimesta on 1600-luvun puolessavälissä suoritettu myös *teiden mittausta,* joka oli mm. kyydityksistä vaadittavan maksun perusteena.[50]

Talviteiden ja vesiväylien hoitaminen

Oman kysymyksensä muodostaa *talviteiden viitoitus,* jotka ainakin pääteillä suoritettiin. Niinpä Parkanon Soini Martinpoika sai v. 1630 palkaksi siitä, että oli edellisenä talvena merkinnyt "Pohjanmaan tien Kyrön metsän läpi", siis tunnetun Kyrösjärven

43) Loimaan käräjät 28. 2.—2. 3. 1682, VA mm 13:120.
44) Keuruun käräjät 12.—13. 7. 1655, VA nn 62:793.
45) Ruoveden käräjät 21—23. 10. 1665, VA nn 62:830.
46) Pirkkalan käräjät 14.—15. 2. 1659, VA nn 62:324; Huittisten käräjät 4.—5. 7. 1653, VA nn 8:113v; Eurajoen käräjät 30. 1. 1654, VA mm 8:191; Kokemäen käräjät 4.—5. 3. 1659, VA mm 10:200v; Euran käräjät 10.—11. 3. 1659, VA mm 10:209v.
47) Kyrön käräjät 9.—10. 3. 1663, VA nn 62:716v.
48) Esim. Kokemäen käräjät 5.—6. 10. 1652, VA mm 7:489v; Vastaukset Ala-Satakunnan valt.val. 2. 10. 1675, VA Reg jälj fol. 337.
49) Ulvilan käräjät 20.—22. 3. 1637, VA mm 4:178.
50) Loimaan käräjät 15.—17. 11. 1652, VA mm 7:501v; Ulvilan käräjät 5.—6. 6. 1654, VA mm 8:306v.

Talvitien kulkusuuntaa Keuruun keskipitäjällä erään 1700-luvun tiedustelukartan mukaan. Tie kulki läheltä Keurusselän länsirantaa Sikosaaren ja Pöyhölän (kappalaispappilan) kautta kirkolle ja jatkui Kivilahden kautta Pihlajavettä kohti. Ruotsin Sota-arkisto.

talvitien, jokaiselta pitäjäläiseltä yhden äyrin tai sen arvon.[51] Karkussa syytettiin v. 1681 siltavoutia, ettei talvitie järven jäällä (=Rautavedellä) ollut merkitty kuten pitäisi, ja Pirkkalassa vaadittiin seuraavana vuonna siltavoudilta korvausta hevosesta, joka samasta syystä oli suistunut Näsijärvellä railoon.[52] Eurassa kolmen Sorkkisen

51) Kyrön käräjät 8. 2. 1630, VA nn 3:19.
52) Karkun käräjät 3.–7. 1. 1681, VA nn 6: 8; Pirkkalan käräjät 20.–21. 2. 1682, VA nn 6: 525; Ruoveden käräjät 23–25. 2. 1682, VA nn 6: 530.

isännän olisi v. 1682 pitänyt viitoittaa talvitie, mutta se oli jäänyt tekemättä.[53] Tällaiset laiminlyönnit olivat lähteittenkin sanamuodon mukaan poikkeuksia, jotka vahvistavat sääntöä talviteiden säännöllisestä hoitamisesta.

Veneväylän avoimena pysyttäminen jokiliikenteelle etenkin muissa joissa oli edelleen tärkeätä. Teoksen edellisessä osassa *Suvanto* kuvaa Satakunnan jokireitit (III s. 144–149), joita vielä 1600-luvullakin käytettiin. Niinpä Tyrvään Vammaskoskessa tuomittiin v. 1645 lananpaikat pappilalle ja Marttilankylälle "kuitenkin säilyttäen yleinen veneväylä".[54] Mutta seuraavana vuonna marttilalaisia sakotettiin lanojen lyömisestä aivan Vammaskosken maantiesillan alle, koska niiden takia siitä matkustavat vieraat "joutuvat sangen vaaralliseen tilanteeseen jopa usein hengenvaaraan" (=veneineen).[55] V. 1681 pantiin taas miehiä avaamaan kuninkaanväylä Vammaskoskessa "etenkin siitä, mistä veneet lasketaan alas".[56] – Pirkkalassa v. 1649 Jussi Mikonpoika Viinikainen sai panna katiskansa Viinikanjokeen, jota ei sentään voitu laskea ns. "yleiseksi kulkutieksi", kunhan hän jättää lain säätämän kuuden kyynärän "veneväylän".[57] Samana vuonna Karkun Kärppälänjoesta piti poistaa katiskoita "koska siitä kulkee joidenkin kylien veneväylä".[58] V. 1634 keikyäläiset olivat riidelleet veneväylän aukipidosta Kiviniemen Mikko Laurinpoikaa vastaan.[59] – Tunnettua on, että Kokemäenjoen lohipatoalueella Kokemäellä, Harjavallassa ja Nakkilassa vaadittiin kuninkaanväylän aukipitoa myös venekulun tähden (vrt. s. 283). Todisteena veneliikenteestä myös koskialueella on esim. Ylä-Satakunnan voudin Frans Laurinpojan veneen kaatuminen Harjavallan Vinnarenkoskessa v. 1566. Siinä hukkui kihlakunnankirjuri Olavi Eskilinpoika ja 4 125 mk verorahoja painui joen pohjaan.[60] Vammaskoskeen oli vastaavasti pudonnut tavaroita eräällä Turun matkalla 1601.[61]

Merenrannikolla oli probleema toinen, tärkeintä oli oikean l a i v a v ä y l ä n merkitseminen.[62] Tämäkin työ pantiin maanomistajien velvollisuudeksi. Esim. Ulvilan käräjillä v. 1680 maanomistajien käskettiin sakon uhalla kutakin omalle alueelleen Santanenän ja Reposaaren välillä vuosittain heti jäitten lähdettyä pystyttää *reimarit*, niin ettei kenelläkään olisi asiallista valittamista.[63]

---

53) Euran käräjät 6.–7. 2. 1682, VA mm 13: 69.
54) Tyrvään käräjät 14. 10. 1645, VA nn 4: 202.
55) "Moste stort äwentyr Uthstå och åfta i lijfsfara stadde ähre". Tyrvään käräjät 17. 11. 1646, VA nn 4: 291v.
56) Tyrvään käräjät 15.–19. 9. 1681, VA nn 62: 300.
57) Pirkkalan käräjät 23. 8. 1647, VA nn 4: 366.
58) Karkun käräjät 11. 9. 1647, VA nn 4: 368v.
59) Huittisten käräjät 10.–14. 11. 1634, VA mm 3: 292v.
60) VA 2187: 6, 30 ja 70.
61) Karkun käräjät 12. 10. 1601, VA 222: 131v.
62) L ä h t e e n o j a 1947 s. 105–106.
63) Ulvilan käräjät 25.–26. 6. 1680, VA mm 12: 43.

4. Siltavoudit

Jo maanlaki oli määrännyt lautamiehet pitämään maanteiden tarkastuksia ja valvomaan niiden korjaamista. Tähän tehtävään voitiin myös valita erityisiä siltojen tarkastusmiehiä (bromen).[64] 1620-luvulla, hallintolaitoksen suurena organisoimisaikana, perustettiin tieasioita varten erityinen *siltavoudin* toimi.

Aluksi siltavoudit näyttävät olleen suuren alueen yhteisiä, toimineen välistä koko kihlakunnankin puitteissa. Niinpä ensimmäinen Ala-Satakunnasta tunnettu siltavouti *Antti Pentinpoika* toimitti v. 1625 virkatoimiaan Loimaalla, Huittisissa ja Eurajoella.[65] V. 1631 kotipaikastaan päättäen kiukaislainen siltavouti *Sipi Pertunpoika* Harolasta toimi myös Kokemäellä, Huittisissa ja Loimaalla, sekä v. 1637 *Sakarias Yrjänänpoika* -niminen siltavouti Kokemäellä ja Huittisissa.[66] V. 1638 siltavouti *Paavali Haakoninpoika* luetutti valtakirjansa kaikilla Ala-Satakunnan käräjillä.[67] Vuosina 1653—55 siltavouti *Mauno Erkinpoika* Kokemäen Paistilasta tavataan tientarkastuksilla Kokemäellä, Eurassa ja Eurajoella.[68]

Suurilla läänitysalueilla oli tähän aikaan omat tieviranomaisensa: Porin kreivikunnassa siltavouti *Ambrosius Erkinpoika* ja Loimaan vapaaherrakunnassa ratsuri *Matti Hannunpoika.*[69]

Samantapainen tilanne vallitsi Ylä-Satakunnassa, missä siltavouti *Matti Erkinpoika Jauhoparta* Kiikasta toimi 1650-luvulla ja hänen seuraajansa *Matti Antinpoika* 1660- ja 70-luvuilla sekä Tyrvään että ainakin Vesilahden pitäjän puolella.[70]

Osoittautui kuitenkin, ettei yksi mies ehtinyt pitää silmällä koko kihlakunnan teitä, ja niinpä hänelle pian järjestettiin apulaisia joka pitäjään. Jo v. 1633 Antti Pentinpojalle määrättiin apulaiseksi Euraan Tuomas Tasainen Kauttualta.[71] Kun Paavali Haakoninpojan valtakirja julkaistiin v. 1638 Ala-Satakunnan eri käräjillä, nimitettiin samalla kuhunkin pitäjään *alisiltavouti,* Eurassa vielä toinenkin Köyliön rälssitalonpoikia varten.[72] Yhden pitäjän puitteissa vaikuttaneet siltavoudit, joista näiltä vuosi-

---

64) Ruoveden käräjät 28. 1. 1623, VA nn 1:29.
65) Loimaan käräjät 2. 11. 1625, VA mm 2:186, Huittisten käräjät 7. 11. 1625, VA mm 2:191v, Eurajoen käräjät 18. 11. 1625, VA mm 2:233.
66) Kokemäen käräjät 28.—29. 10. 1631, VA mm 3:68, Huittisten käräjät 2.—3. 11. 1631, VA mm 3:69v, Loimaan käräjät 5. 11. 1631, VA mm 3:72v, Huittisten käräjät 30. 10. 1637, VA mm 4:232, Kokemäen käräjät 13.—15. 11. 1637, VA mm 4:243.
67) Syyskäräjät 1638, VA mm 4:296v, 303, 308, 313 ja 320. Onko hän sama kuin Tyrvään sillanrakentaja v. 1624?
68) Kokemäen käräjät 27.—28. 9. 1653, VA mm 8:174v, Euran käräjät 30. 9. 1653, VA mm 8:181v, Eurajoen käräjät 9.—10. 11. 1655, VA mm 9:100.
69) Huittisten käräjät 31. 3. 1656, VA mm 9:304, Loimaan käräjät 3.—4. 9. 1655, VA mm 9:230v.
70) Vesilahden käräjät 27. 10. 1658, VA nn 62: 205 ja Tyrvään laamanninkäräjät 2.—3. 11. 1658, VA nn 62:209 – Vesilahden käräjät 12.—13. 6. 1665, VA nn 62:895v, Tyrvään käräjät 26.—28. 2. 1667, VA nn 62:1042 ja Tyrvään käräjät 4.—5. 7. 1678, VA nn 5:336, Vesilahden käräjät 8.—10. 11. 1675, VA nn 6:179v – kuoli v. 1679, Tyrvään käräjät 10.—11. 2. 1679, VA nn 5:555.
71) Euran käräjät 11.—12. 12. 1633, VA mm 3:239v.
72) Euran käräjät 29. 11.—1. 12. 1638, VA mm 4:296v.

kymmeniltä on muitakin tietoja, lienevät kaikki virallisesti olleet vain kihlakunnan siltavoudin apulaisia. Heistä mainittakoon Matti Yrjänänpoika Eurajoella v. 1626,[73] Erich Åke Ulvilassa v. 1633,[74] Mårten Peccatur Ulvilassa v. 1648,[75] Tuomas Sipinpoika Loimaalla v. 1641[76] ja Henrik Skalle Ruovedellä v. 1660.[77]

Näin syntynyt laitos oli kuitenkin niin tarpeellinen, että se vakiinnuttuaan kokonaan syrjäytti kihlakunnansiltavoutijärjestelmän. Muutos lienee tapahtunut noin 1670-luvulla. Eurajoen käräjillä joulukuussa 1680 luettiin Erkki Sipinpojan 30. 8. 1680 annettu siltavoudin valtakirja, jossa hänet nimitetään nimenomaan *pitäjän siltavoudiksi.*[78] Ulvilan siltavoutina oli v. 1674 toiminut Tuomas Antinpoika, Euran taas Antti Kustaanpoika.[79] Huittisten siltavouti Mommolan Erkki Tuomaanpoika oli heinäkuussa 1682 luovuttanut viran seuraajalleen Lauttakylän Heikki Heikinpojalle ja Kokemäen siltavoutina toimi silloin Kaarle Juhananpoika.[80]

Henkilöhistorialliseen kysymykseen, kuka kulloinkin hoiti eri pitäjissä siltavoudin tointa, ei ole tässä mahdollista enempää puuttua.[81]

5. Pitäjänlautat ja kihlakunnansillat

Alussa selostettu valtatieverkko joutui, kuten mainittiin, eräissä kohdissa ylittämään suuria jokilinjoja. Kun niitä varten tarvittavat lautat tai sillat olivat liian suuria muutaman lähikylän hoidettavaksi, valtio pani suuremmat alueet niistä vastaamaan. Vanhinta tilannetta, että kukin osallistui vain lähiseudun siltatöihin ei voitu jatkaa — se olisi vienyt rasitusten epätasaiseen jakautumiseen. Niinpä Ulvilassa 1551 "tuomittiin siltojen tasoitus koko pitäjässä, niin että ne, jolla ei aikaisemmin ole ollut mitään siltaa, auttakoot niitä, jotka aikaisemminkin ovat rakentaneet siltoja."[82] — Pitäjää pidettiin sopivana alueena suuren lautan kunnossapitäjäksi. Koska iso silta vaati vielä paljon enemmän työtä, sitä joutuivat rakentamaan kaikki pikkusiltojen teon ja pitäjänlauttojen kunnossapidon lisäksi. Koska monet pitäjät yhdessä, jopa koko kihlakunta, rakensivat suurimpia siltoja, niitä sanottiin kihlakunnansilloiksi. Seuraavassa esitellään pitäjänlautat ja kihlakunnansillat rannikolta alkaen.

---

73) Eurajoen käräjät 17. 11. 1626, VA mm 2:292v.
74) Ulvilan käräjät 21. 5. 1633, VA mm 3:192.
75) Ulvilan käräjät 30.–31. 10. 1648, VA mm 6:462.
76) Loimaan käräjät 4.–6. 9. 1641, VA mm 5:147v.
77) Ruoveden käräjät 19.–21. 6. 1660, VA nn 62:498.
78) Eurajoen käräjät 17.–20. 12. 1680, VA mm 12:92.
79) Ulvilan käräjät 4.–6. 7. 1674, VA mm 11:31, Euran käräjät 26.–28. 9. 1674, VA mm 11:57v.
80) Huittisten käräjät 2.–5. 12. 1682, VA mm 13:215 ja 219v.
81) Sitä käsitellään mm. Lehtinen 1967 s. 252–253; Koivisto 1966 s. 248–249; Papunen 1959 s. 304; Arajärvi 1959 s. 213; Jutikkala, Längelmävesi 1949 s. 657–658; Jokipii 1959 s. 342.
82) Ulvilan käräjät 2. 12. 1551, VA 216a: 10.

Ulvilan Haistilan lautta

Ulvilan (nyk. Nakkilan) Haistilaan "jossa suuri valtatie kulkee",[83] ts. Turusta Pohjanmaalle menevä maantie ylittää Kokemäenjoen, ulvilalaiset olivat velvolliset rakentamaan lautan. Lautan rakentamisen suoritti pitäjän puolesta mahdollisesti ensi kertaa Ruskilan Juhana Laurinpoika.[84] V. 1651 ja uudelleen v. 1656 työn suoritti Kukonharjan Tuomas Simonpoika,[85] v. 1682 taas yhtiö, johon kuuluivat Vanhankartanon Antti Knuutinpoika, Friitalan Simo Hannunpoika ja siltavouti Simo Juhananpoika.[86] Tälle lautalle pitäjä oli edelleen velvollinen palkkaamaan lautturin, jollainen siellä säännöllisesti olikin.[87]

Ilmeisesti sen vuoksi, ettei olisi tarpeettomasti jalankulkijoiden vuoksi tarvinnut liikutella suurta lauttaa, Nakkilan Haistilan lauttapaikalle oli vielä järjestetty pitäjän puolesta veneet.[88]

Ulvilan Haistilan lauttapaikka, jossa Kokemäenjoen etelärantaa seuraava maantie jatkui joen pohjoispuolella Pohjanmaalle. Vanha postikortti vuodelta 1871. Näkymä etelärannalta itää kohti. Huomaa lautturin malkakattoinen asunto ja kauempana joessa näkyvä toe. Satakunnan museon kokoelmat.

---

83) Ulvilan käräjät 29.–31. 5. 1656, VA mm 9:323v.
84) Ulvilan käräjät 5.–6. 5. 1641, VA mm 5:108, Ulvilan käräjät 22.–23. 9. 1641, VA mm 5:169.
85) Ulvilan käräjät 25.–26. 6. 1651, VA mm 7:199v, Ulvilan käräjät 29.–31. 5. 1656, VA mm 9:323v.
86) Ulvilan käräjät 14.–16. 2. 1682, VA mm 13:82.
87) Ulvilan käräjät 5.–6. 5. 1641, VA mm 5:108, Ulvilan käräjät 14.–15. 10. 1651, VA mm 7:253, Ulvilan käräjät 10.–11. 3. 1654, VA mm 8:285, Ulvilan käräjät 11.–13. 6. 1681, VA mm 12:289 sekä henkikirjat, esim. 1675 Jaakko-lautturi, VA 7332:1490.
88) Ulvilan käräjät 17.–18. 4. 1645, VA mm 6:59v, Ulvilan käräjät 26.–27. 10. 1647, VA mm 6:316, Ulvilan käräjät 11.–13. 6. 1681, VA mm 12:289.

Vuosisadan vaihteessa v. 1702 Haistilan ratsutilan omistaja Henrik Tocklin alkoi vaatia vuokraa talonsa alueella olevasta lauttapaikasta ja onnistuikin siinä.[89]

Ulvilan nimismies Tuomas Matinpoika Haistilasta valitti v. 1657 vaivaa, jota hänelle aiheutuu matkustavien edestakaisin kuljettamisesta lautalla ja veneillä. Kokemäkeläiset myönsivät hänelle tämän vuoksi kapan viljaa joka talolta, mikä osoittaa, että hekin myönsivät hyötyvänsä naapuripitäjän lautasta.[90] Erikoisesti näin kävi joen pohjoispuolisten kylien asukkaiden Porin matkoilla.

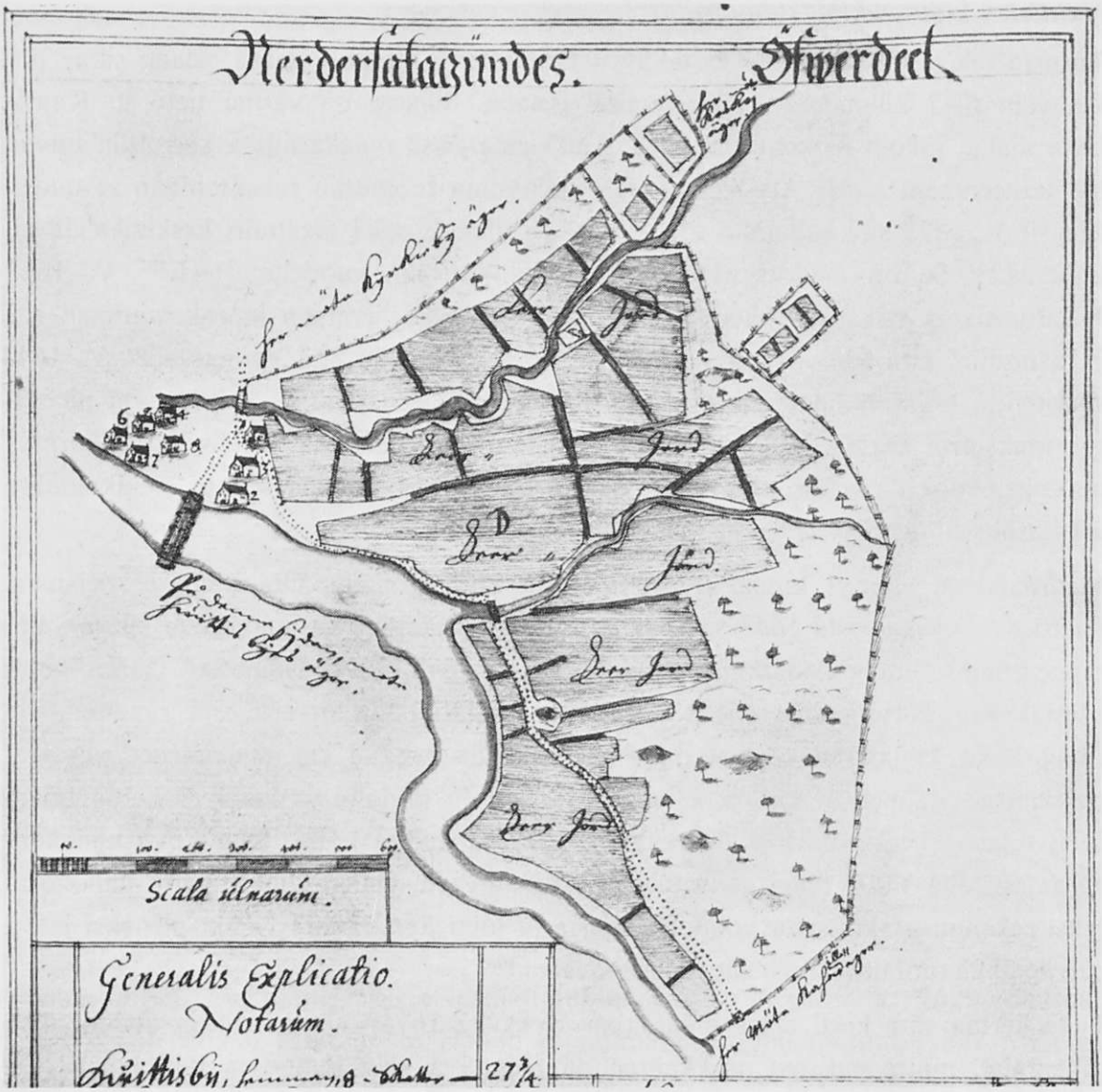
Huittisten Lauttakylän lauttasilta

Porista Kokemäenjoen eteläpuolitse sisämaahan kulkeva maantie kohtasi ensimmäisen suuren vesistöesteen, Loimijoen, vasta Huittisten Lauttakylässä. Kylännimi osoittaa, että lauttayhteys on vanha, varmaan jo keskiaikainen. "Lauttakylässä on vanhoista ajoista saakka menty yli lauttasiltaa myöten", kirjoittaa *Voionmaa*.[91] Huolenpito lautasta kuului Huittisten pitäjälle. V. 1629 päätettiin, että "ne neljä talonpoikaa, jotka tänä vuonna pitävät voimassa Huittisten kylän lauttaa, saakoot yhden kapan viljaa jokaiselta Huittisten pitäjän talonpojalta".[92] V. 1634 lautta näyttää rakennetun kokonaan uudestaan; rakennusmiesten palkkoja keräsi Sammun kylän Antti Norri.[93] V. 1641 mainitaan eräitten miesten ottaneen kirkolle kuuluneen köyden Huittisten lauttasillalle[94] nähtävästi sillan kaideköydeksi, koska silta itse oli liikkumaton: ainakin jo 1640-luvulla se oli koko joen yli johtava, kelluva silta (ponttoonisilta) eikä vedettävä lautta (lossi) niinkuin Haistilassa. Lautan päätesiltojen (luiskien) kunnossapito oli v. 1648 vuokrattuna Kirkonkylän Erkki Matinpojalle.[95]

Kun huittislaiset v. 1650 määrättiin rakentamaan uusi lautta, koska vanha vettyneenä oli alkanut upota, veronkantomies, myöhempi kruununvouti Henrik Callia otti sen valmistaakseen. Vanha lautta luvattiin pappilan navetan sillaksi.[96] V. 1658 Henrik Callia ilmoitti, ettei hän enää halunnut jatkaa lautan kunnossapitoa. Se annettiin "Huittisten kyläläisille joen eteläpuolella"; nämä asettivat kuitenkin ehdon, että pitäjän oli tuotava lauttaan tarvittavat puut paikalle.[97] Talvella v. 1659 joka talon käskettiinkin tuoda sakon uhalla yksi tukki lautan korjaukseen ja alkukesästä työ oli valmis.[98] V. 1682 lautta rakennettiin taas kerran uudelleen ja silloin sai urakan e.m. miehen veli, entinen kreivikunnan vouti Paavali Paavalinpoika Callia. Tällöin kerrot-

---

89) Kokemäen käräjät 2.–3. 3. 1657, VA mm 9:376.
90) Lehtinen 1967 s. 260–261, jossa hyvä esitys koko lautta-asiasta.
91) Wallin (Voionmaa) 1893 s. 65; Viikki 1973 s. 398–400.
92) Huittisten käräjät 12.–13. 8. 1629, VA mm 3:17.
93) Huittisten käräjät 10.–14. 11. 1634, VA mm 3:293v.
94) Huittisten käräjät 22.–24. 11. 1641, VA mm 5:178.
95) Huittisten käräjät 2.–4. 11. 1648, VA mm 6:470v.
96) Huittisten käräjät 13.–14. 11. 1650, VA mm 7:102 ja Huittisten käräjät 18.–19. 4. 1651, VA mm 7:179.
97) Huittisten käräjät 12.–15. 11. 1658, VA mm 10:138.
98) Huittisten käräjät 28. 2.–2. 3. 1659, VA mm 10:264 ja Huittisten käräjät 4.–6. 7. 1659, VA mm 10:276.

Lauttakylän lautta (vasemmalla) Huittisten kahdeksantaloisen kylän peltokartassa v. 1644. Ylhäältä Kirkonkylän läpi tuleva suuri Turun tie jatkuu Loimijoen itärantaa Kaharilan kylän läpi etelään. Siitä kääntyy haara Poriin ylittäen joen kelluvaa lauttasiltaa myöten, josta kylä on saanut toisintonimensä. Jonas Strengin kartta Maanmittaushallituksen arkistossa.

tiin, että hän oli jo aikaisemminkin rakentanut kaksi kertaa lautan ja hän oli tehnyt sen paljon vahvemmaksi ja paremman malliseksi kuin entiset rakentajat.[99] Tämä uusi malli näkynee Rudenschöldin tunnetussa piirustuksessa 1730-luvulta ja on ollut esikuvana seudun myöhemmille silloille (mm. Kokemäen Säpilän ja Hintikkalan "flutat").

---

99) "På betre manér". Huittisten käräjät 22.–25. 2. 1682, VA mm 13:112.

Huittisten Loiman kihlakunnansilta

Turusta tuleva Ylä-Satakunnan tie ylitti Loimijoen Loiman kylässä olevaa siltaa pitkin vain 6—7 kilometriä Lauttakylästä etelään. Sillasta on varma tieto jo Kaarle IX:n ajalta, jolloin Kokemäellä 23. 3. 1607 pidetyissä maakäräjissä kerrottiin tulvan hävittäneen sen. Koko Ala-Satakunnan kihlakunta tuomittiin rakentamaan se uudelleen.[100] V. 1675 sitä sanotaan edelleen *maansillaksi,* mikä osoittaisi keskiaikaista alkuperää.[101] Se on merkitty Huittisten pitäjänkarttaan vuodelta 1641.[102] V. 1643 huittislaisia ja erikseen kokemäkeläisiä kehotettiin korjaamaan ja rakentamaan sitä ja sanottiin, että koko kihlakunta oli tottunut pitämään sitä voimassa.[103] V. 1644 suoritettiin Loiman sillan rakennustyö. Rakentajain edustajat kantoivat työn päätyttyä maksunsa käräjäteitse mm. Loimaalta, Luvialta, Eurasta ja Ulvilasta. Eurassa maksun ehdoksi pantiin, että sillan tuli kestää seitsemäntoista vuotta — aikamäärä joka osoittautuu näissä asioissa tavanomaiseksi.[104]

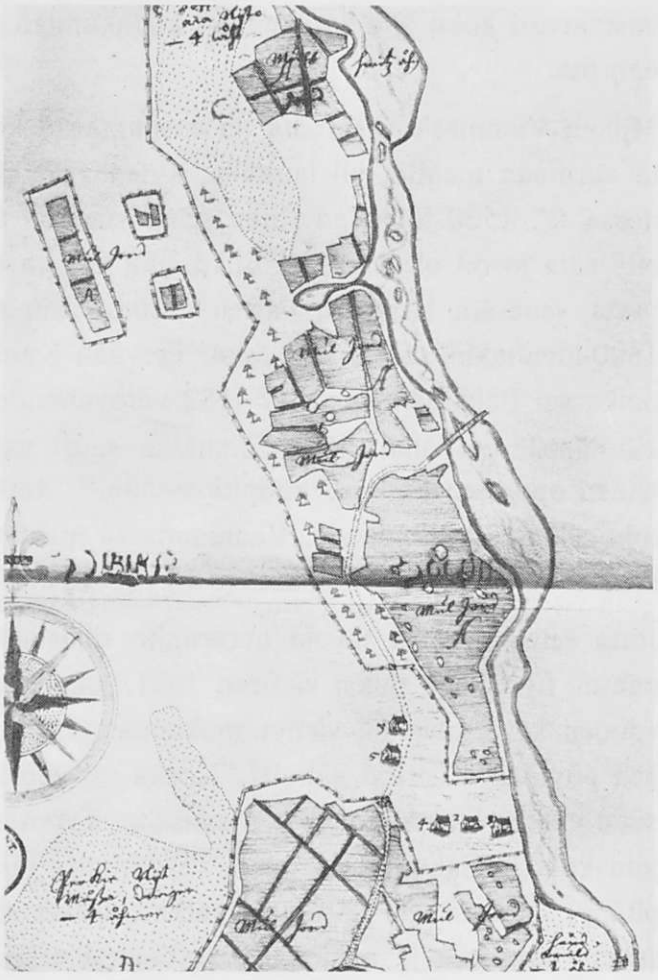
Määräaika ei ehtinyt kulua umpeen, ennen kuin Loiman silta kaipasi korjausta. Huittisten syyskäräjillä 1658 siltavouti Ambrosius Erkinpoika ilmoitti sen olevan niin rappeutunut, "etteivät matkustajat, jotka matkustavat koko Hämeestä ja Suomesta edestakaisin Turun väliä, pääse eteenpäin". Valittiin 20 kirvesmiestä rakentamaan siltaa koko kihlakunnan puolesta.[105] Seuraavana kesänä rakennusmiehet pyysivät palkkansa. Maaherran käskystä heidän työnsä oli arvioitu ja heiltä laskettiin menneen siihen 95 ajopäivää ja 30 rengin työpäivää miestä kohti. Kun koko kihlakunnassa piti olla 1 008 taloa, joka talolta kannettavasta yhden kuparitalarin palkkiosta tulisi rakennusurakoitsijaa kohti 50 talaria ja joku äyri. Tämä varsin pieneksi jäävä päiväpalkka tuomittiinkin heille maksettavaksi.[106]

Tällä kertaa silta kesti lähes määräajan. Syksyllä 1675 valittiin jälleen uuden sillan rakentajat, mutta entisten osakkaitten oli pidettävä silta kunnossa talveen saakka, jolloin rakennustyö alkoi.[107]

Paitsi sillan suurista jälleenrakennuksista on säilynyt tietoja sen vuotuisesta kunnossapidosta. V. 1625 Huittisten Sammun kylän Perttu Eskonpoika vaati sillanrakennuspalkkaansa Kokemäen Säpilän Tuomas Kuikkolta, joka oli kantanut siltarahat Raition neljänneskunnalta. Pertun käskettiin kääntyä Huittisissa Paavali Callian

---

100) W a l l i n (Voionmaa) 1893 s. 65; V i i k k i 1973 s. 394—396.
101) Huittisten käräjät 30. 9.—2. 10. 1674, VA mm 11:49.
102) Kartta L ä h t e e n o j a 1949 s. 88. Siltaa ei käsitellä tekstissä.
103) Huittisten käräjät 13.—15. 3. 1643, VA mm 5:298v; Kokemäen käräjät 9.—10. 3. 1643, VA mm 5:293v.
104) Loimaan käräjät 23.—25. 10. 1644, VA mm 6:20v, Eurajoen käräjät 21. 11. 1645, VA mm 6:111v, Euran käräjät 3.—5. 11. 1646, VA mm 6:172; L e h t i n e n, Suur-Ulvila s. 259.
105) Huittisten käräjät 12.—15. 11. 1658, VA mm 10, 138.
106) Huittisten käräjät 4.—6. 7. 1659, VA mm 10:275v — Esillä jo Huittisten käräjät 28. 2.—2. 3. 1659, VA mm 10:264.
107) Huittisten käräjät 13.—15. 9. 1675, VA mm 11:49.

Muutama kilometri Lauttakylästä etelään suuri Turun tie kääntyi **Loimijoen länsirannalle Loiman** *kihlakunnansiltaa pitkin. Silta oli rakennettu keskellä jokea olevan pikku saaren varaan. Jonas Strängin kartta vuodelta 1644 Maanmittaushallituksen arkistossa.*

lesken puoleen, jonka mies oli eläessään hoitanut siltarahoja.[108] V. 1629 valittiin miehet sovittelemaan Mommolan Heikin ja Loimaan Kuninkaisten Luukas Mikonpojan välillä Huittisten pitäjälle tulevista siltarahoista, jotka jälkimmäinen oli kantanut Loimaalta.[109] V. 1633 luvialaiset tuomittiin siitäkin huolimatta, että he kuuluivat Nils Bielken läänitykseen, maksamaan huittislaisille kihlakunnan sillan "rakentamisesta", so. kunnossapidosta.[110]

Se, että Porin tiellä tyydyttiin vain lauttaan, kun taas Turun tielle – ihmeen lähelle edellistä – rakennettiin suuritöinen silta, osoittaa, että Turun tietä pidettiin paljon vilkkaampana.

Tyrvään Vammaskosken kihlakunnansilta

Vammaskosken silta, jota koko Ylä-Satakunta kaupunkimatkoillaan tarvitsi, koska se johti Turusta ja Porista tulevan päätien Kokemäenjoen vesistön pohjoispuolelle, oli

108) Kokemäen käräjät 11. 11. 1625 ja 19. 5. 1626, VA mm 2:211v ja 263v.
109) Loimaan käräjät 17. 8. 1629, VA mm 3:18v.
110) Eurajoen käräjät 24.–25. 5. 1633, VA mm 3:189.

vastaavasti koko Ylä-Satakunnan kihlakunnan yhdessä kunnossapidettävä kihlakunnansilta.

Milloin Vammaskosken silta on ensimmäistä kertaa rakennettu? Keskiajalla koskesta varmaan mentiin yli lautoilla, kuten vielä 1600-luvullakin sillan ollessa epäkunnossa. V. 1520 tavataan sitten sillan vieressä talonnimi Sillankorva, joka ilmoittaa, että silta jo on olemassa.[111] Ehkä silta siis on keskiajan lopulta; mahdollisesti se oli vasta venesilta lastausta varten. Suoranaisia tietoja sillan rakentamisesta puuttuu 1500-luvultakin, mutta kun esim. Tyrvään Kaukolasta kotoisin oleva Jaakko Niilonpoika sai Pähkinälinnassa v. 1582 verovapauden Kaukolassa olevalle talolleen, koska hänellä on ollut Pähkinälinnassa suuri vaiva sillanrakennuksesta, voi ajatella hänen oppineen taitonsa kotipitäjässään.[112] 1600-luvulta on sen sijaan runsaasti tietoja sillan rakentamisesta. Vanhimmassa maininnassa v. 1624 sanotaan, että senhetkistä siltaa on pidetty voimassa jo 18 vuotta, mikä veisi vuoteen 1606.[113]

Jotta selviäisi millä tavoin huolenpito sillasta kihlakunnan voimin käytännössä tapahtui, hypätään aluksi vuoteen 1681, jolloin Vammaskosken siltaa, jonka edellisen vuoden kevättulva oli vienyt mukanaan, rakennettiin uudelleen. Tyrvään kesäkäräjien pöytäkirja kertoo näin.[114] "Koska tulvavesi on jo keväällä 1680 vienyt mennessään yleisen kihlakunnan- ja maansillan Tyrvään pitäjän Vammaskosken koskessa — jota koko kihlakunta Kyrön ja Ikaalisten pitäjiä lukuunottamatta on rakentanut ja pitänyt kunnossa — niin että matkustavaiset siitä lähtien ovat joutuneet kärsimään suurta vahinkoa ja menettäneet aikaansa sekä meno- että paluumatkalla, kysyttiin rahvaalta, kuinka he luulivat voivansa puolustautua siitä, että silta niin kauan on maannut rikkinäisenä ja rakentamatta. (Maanlain Rakennuskaari antoi nimittäin vain kolmen viikon jälleenrakennusajan.) Sekä lautakunta että rahvas vastasivat, että tulvavesi on aina ollut niin kovin korkealla, etteivät he ole voineet mennä rakentamaan kyseessä olevaa siltaa. Muutenkin heillä on ollut pula rakennusaineista, elleivät he saa niitä ostaa Karkun pitäjästä, ja he valittivat, että muutamat maanomistajat tahtovat ehkäistä heitä lunastusta vastaan vieraista pois ottamiaan tukkeja. Ja nyt tulivat esiin seuraavat talonpojat tarjoutuen maksusta rakentamaan kihlakunnan puolesta sillan, nimittäin

Karkun, Mouhijärven ja Vesilahden pitäjien puolesta
Karkun Kutalan Tuomas Laurinpoika (Vähä-Ropon isäntä)[115]
saman kylän Erkki Tuomaanpoika (Iso-Ropon poika)
saman kylän Perttu Simonpoika (Kauppilan isäntä)

---

111) W a r e l i u s 1853, uusintapainos s. 158.
112) VA 2382:93 ja VA 2395:91. Jälkimmäinen vuodelta 1587.
113) Tyrvään käräjät 11. 2. 1624, VA nn 1:38v.—39.
114) Tyrvään käräjät 4.—6. 7. 1681, VA nn 6:293—296.
115) Tiedot, minkä talon isäntä kulloinkin on kyseessä, on saatu Suomen Asutuksen Yleisluettelosta Valtionarkistosta.

Koivun Yrjänä Heikinpoika (Nikkilän isäntä)
saman kylän Heikki Paavalinpoika (Teinin isäntä)
Luolan Juhana Klaunpoika
Pirkkalan pitäjän puolesta
Tyrvään Nuupalan Erkki Erkinpoika (Teukun isäntä)
saman kylän Antti Erkinpoika (edellisen poika)
Vinkkilän Tuomas Paavalinpoika (Katilan isäntä)
saman kylän Erkki Tuomaanpoika (edellisen poika)
jotka ottavat avukseen Pirkkalan pitäjästä
Tyrkkölän Antti Erkinpojan
Messukylän Juhana Veisun
Ruoveden pitäjän puolesta
Tyrvään Marttilan Yrjänä Erkinpoika (Mattilan isäntä)
Roismalan Juhana Erkinpoika (Vilppulan isäntä)
pyytäen ottaa avukseen useita.
Kangasalan ja Oriveden pitäjien ja Kuhmalahden kappeliseurakunnan puolesta rakentavat
Tyrvään pitäjän Kallialan Jooseppi Yrjänänpoika (Juuselan isäntä)
saman kylän Paavali Tuomaanpoika (Piirosen isäntä)
saman kylän Erkki Sipinpoika (Tassarin poika)
saman kylän Matti Antinpoika (Kampin isäntä)
Lousajan Antti Heikinpoika (Härmän poika)
saman kylän Yrjänä Juhananpoika (Vieraan poika)
ja ottavat avukseen
Kallialan Antti Sipinpojan (Mottisen isäntä)
saman kylän Tuomas Sipinpojan (Sarkosen isäntä)
Lempäälän pitäjän puolesta rakentavat
Tyrvään pitäjän Lummajan kylän Matti Erkinpoika (Skytän isäntä)
saman kylän Erkki Erkinpoika (Veton isäntä)
Roismalan Erkki Matinpoika (Hyrkin isäntä)
Ekoisten Sipi Yrjänänpoika (Törmän isäntä)

Tyrvään pitäjän puolesta lupasivat kaikki yhdessä olla velvolliset jatkamaan tätä työtä; he kaikki lupasivat rakentaa ja pitää kunnossa kyseessä olevan sillan, niin että se kestää 17 vuotta, sikäli kuin he voivat saada kohtuullisen maksun vaivastaan.

Tätä asiaa punnittiin nyt lautakunnassa ja päätettiin, että edellä mainitut miehet, jotka ovat ottaneet rakentaakseen sillan, saakoot nyt aluksi, Kangasalan asukkaiden 16 p:nä viime maaliskuuta tekemän sopimuksen mukaisesti, jokainen pitäjästään 5 markkaa ruokaa varten ja 4 äyriä kuparirahaa juomarahoiksi, ja kun silta on kokonaan valmis ja hyvin rakennettu, 2 kuparitalaria joka talolta kyseessä olevista pitäjistä. Jotta silta mitä pikimmin voisi valmistua, ovat ne, joilla on siltapuiksi kelpaavaa metsää, velvolliset, lukuunottamatta lampuoteja, kohtuullisesta hinnasta antamaan kyseessä olevien rakennusmiesten sitä hakata ja viedä sillanrakennukseen ... Samoin on niillä, jotka rakentavat Lempäälän pitäjän puolesta, oikeus ottaa tulvan vanhasta sillasta viemät tukit, joita joissakin kylissä vielä on rannalle vedettyinä, sen jälkeen kun he ovat korvanneet kyläläisten vaivan tukkien ylösvetämisestä. Mitä vil-

jakappoihin tulee, joita sillan rakentajat ovat tottuneet sillan kattamisesta jokainen pitäjässään keräämään, se jää siihen, että heidän on saatava joka talolta joka neljän vuoden kuluttua yksi kappa viljaa. Kaikkea tätä vastaan ovat sillan rakentajat velvolliset ensi tilassa hankkimaan hirsiä ja rakennuspuita ja viemään ne Vammaskoskelle ja olemaan siellä läsnä niin paljon miesvoimaa mukanaan jokaisen pitäjän puolesta kuin on ollut tavallista, ettei päivätöistä mitään puutu ja työ epäonnistu. Samoin (he ovat velvolliset) rakentamaan sillan arkkuineen ja muine tarpeineen sekä kaidepuineen niin hyväksi ja vahvaksi, että se kestää 17 vuotta; kihlakuntaa ei sitä ennen pidä rasittaa korjauksilla lukuunottamatta edellä mainittuja viljakappoja. Sen takia, jos silta ennen 17 vuotta menisi rikki, sillan rakentajat ovat omalla kustannuksellaan velvolliset saattamaan sen jälleen kuntoon."[116]

Tästä tuomion muotoon puetusta urakkasopimuksesta käy ilmi koko järjestelmä. Sillan rakentaminen eivät toki olleet mitkään koko kihlakunnan talkoot, vaan kunnossapidon suorittivat Tyrväältä ja Karkusta kotoisin olevat palkatut työryhmät. Ryhmän muodostivat 1—6 pääurakoitsijaa ja joukko heidän apulaisiaan. Varsinaisesta sillan rakentamisesta he saivat pitäjiltä, joiden puolesta työn suorittivat, ruokarahan ja kertakaikkisen palkan, mutta sillan kannen säännöllisestä kunnossapidosta tuli heidän määräajoin saada erikseen korvausta. Rakentamisesta ja kunnossapidosta oli pitäjien tapana tehdä työryhmien kanssa sopimuksia, jollaisen Kangasalan pitäjä tässä tapauksessa oli rientänyt tekemään muille malliksi. Rakennustöiden suoritus oli työryhmienkin puitteissa jo niin vakiintunut, että voitiin puhua jonkin pitäjän tavaksi tulleesta päivätyömäärästä sillan rakennuksella. Arvatenkin työvelvollisuus oli jotenkin sidottu pitäjän talolukuun. Varhainen esimerkki: tyrvääläiselle Erkki Matinpojalle Kallialasta tuomittiin v. 1624 sillanrakennuspalkka Karkun pitäjästä "etenkin sen tähden, että Karkun pitäjästä ei ole ollut (työssä) useampia kuin 8 miestä ja pitäisi olla 10 miestä, sen tähden he ovat velvolliset suorittamaan ja maksamaan".[117]

Edellä esitetyssä tuomiossa sanottiin, että Hämeenkyrö ja Ikaalinen olivat vapautetut tästä työstä. Vanhimpana aikana oli sillanrakennus kuulunut koko kihlakunnalle. Esim. Kyrön talvikäräjillä 1623 käskettiin kyröläisten rakentaa entiset osuutensa Vammaskosken sillasta, kuten he vanhastaan olivat tehneet.[118] Mutta oli ilmeistä, että tienteko, sillanrakennus ja kyyditys painoivat Kyröä enemmän kuin muita pitäjiä. Sehän joutui mm. yksin pitämään kunnossa pitkän Pohjankankaan kesätien ja Kyrösjärven talvitien, kun vastaava velvollisuus Pohjanmaan puolella oli jaettu monen pitäjän osalle.[119] Kyröläisten valitukset asioistaan johtivat tulokseen v. 1628, jolloin heidät vapautettiin Vammaskosken siltatyöstä ja heidän osuutensa siihen jaettiin

---

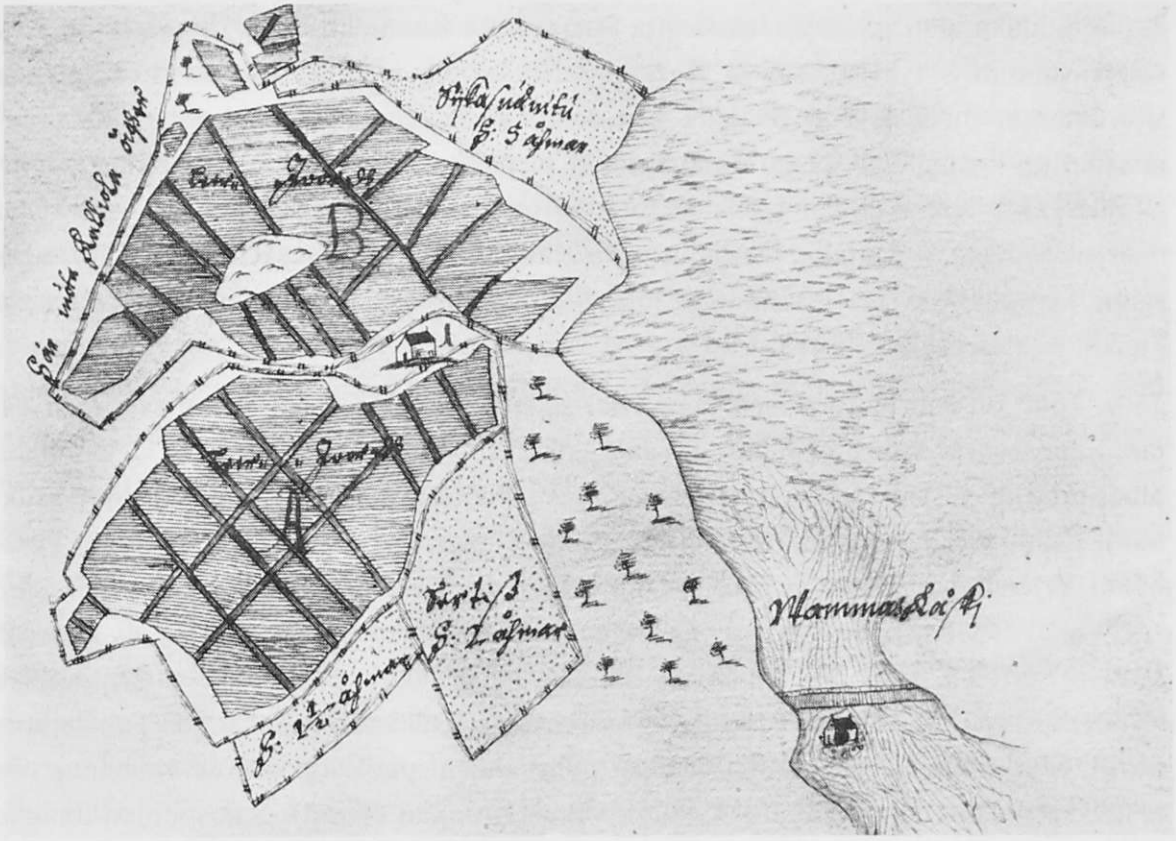
116) Tyrvään käräjät 4.—6. 4. 1681, VA nn 6:293—296.
117) Karkun käräjät 7. 8. 1624, VA nn 1:59v.
118) Kyrön käräjät 24. 3. 1623, VA nn 1: 7v.
119) L u u k k o 1945 s. 513—516.

muille kihlakunnan pitäjille. Jakotointa voi seurata tuomiokirjoista. Tyrvään talvikäräjillä valittiin 8 tyrvääläistä ja Karkun talvikäräjillä 8 karkkulaista "rakentamaan sitä osuutta, mikä Kyrön pitäjällä aikaisemmin on ollut Vammaskosken kihlakunnansillasta, koska Kyröllä on ilmankin sitä ylenpalttisesti rakentamista omassa kotipitäjässään". Kihlakunnan kaikkien muiden pitäjien tuli yhdessä korvata rakennusmiesten vaivat.[120] Samalla käräjäkierrolla valittiin Pirkkalasta, Ruovedeltä, Kangasalta, Lempäälästä ja Vesilahdelta miehet arvioimaan, mikä osuus kustannuksista kunkin pitäjän osalle lankeaisi.[121]

Jo v. 1660 oli suoritettu toinen tältä vuosisadalta tiedossa oleva Vammaskosken sillan uudelleenrakennus. Tällöin olivat rakennusmiehet olleet kotoisin laajemmalta alueelta kuin v. 1681, sillä useimpien pitäjien puolesta urakoivat niiden omat asukkaat. Esim. Pirkkalan pitäjän puolesta tekivät sopimuksen seuraavat talolliset: Tyrkkölän Yrjänä Antinpoika (Räikön isäntä), Haikan Martti Laurinpoika (Ippisen isäntä), Lielahden Antti Sipinpoika, Kaarelan Juhana Jaakonpoika (pitäjän nimismies), Sorilan Perttu Antinpoika (Marttilan isännän veli), Takahuhdin Markku Pentinpoika (Hinttalan isäntä), Sorilan Juhana Matinpoika (Kulkkaan isäntä) ja Takahuhdin Matti Markunpoika (Loimalan isäntä), Vesilahden puolesta ottivat rakennustyön tehdäkseen Hiirenojan Tapani Knuutinpoika (Kompan isäntä), Salospohjan Jaakko Jaakonpoika (Salospohjan isäntä), Suonolan Matti Erkinpoika (Kukkolan isäntä), Narvan Mikko Pietarinpoika (Kestin poika), Mantereen kylän Matti Heikinpoika (Pietilän isäntä) ja saman kylän Matti Pertunpoika (Vilon isäntä?). Karkun pitäjän osuutta rakensi kahdeksan miestä, joista neljä samalla toimi Ruoveden pitäjän urakkamiehinä.[122]

Vuoden 1681 rakennustyön suorituksista tiedetään lisääkin yksityiskohtia. Syyskuussa siltavouti Niilo Erkinpoika Ojansuun kylästä syytti tyrvääläisiä, erityisesti sillan lähikylien Marttilan, Nuupalan ja Lousajan asukkaita, että he laiminlöivät sillan rakennuksen omanvoitonpyynnöstä, koska he kuljettivat väkeä joen yli lautoilla ja ottivat siitä 8 äyriä kuparirahaa hengeltä. Lauttakunta päätti, että ellei silta tule valmiiksi Mikon päivään mennessä, ne pitäjäläiset, jotka ovat jotakin laiminlyöneet, saavat 40 markkaa sakkoa. Etteivät Marttilan, Nuupalan ja Lousajan asukkaat laiminlöisi sillanrakennusta, heiltä kiellettiin 40 markan sakon uhalla Mikon päivän jälkeen ottamasta mitään maksua ylikuljetuksista, mutta silti vastaansanomatta hoitamaan sitä lautoillaan.[123] — Vielä samana syksynä Karkussa tutkittiin korvauksien määräämistä varten, kuinka paljon sillanrakentajat olivat käyttäneet Kutalan met-

120) Tyrvään käräjät 26. 3. 1628, VA nn 2:12 ja Karkun käräjät 28. 3. 1628, VA nn 2:20v.
121) Em. pitäjien talvikäräjät 1628, VA nn 2:44v, 50v, 61v, 70v, 80v.
122) Pirkkalan käräjät 23.–24. 11. 1660, VA nn 62:522, Vesilahden käräjät 6.–7. 11. 1660, VA nn 62:512, Karkun käräjät 2.–5. 6. 1660, VA nn 62: 491 ja 511, Ruoveden käräjät 6.–7. 12. 1660, VA nn 62: 528v.
123) Tyrvään käräjät 15.–19. 9. 1681, VA nn 6:301.

Ylä-Satakunnasta Turkuun ja Poriin kulkeva suuri maantie ylitti Kokemäenjoen Tyrväällä Vammaskosken suurta kihlakunnansiltaa pitkin. Tässä Tyrvään pappila peltoineen, kihlakunnansilta ja pappilan mylly Jonas Strengin kartassa v. 1644. Maanmittaushallituksen arkisto.

sää.[124] Lempäälässä todistettiin seuraavilla talvikäräjillä viiden Pirkkalan Leppälän kylän talon (Leppälä, Rikala, Vanhapää ja kaksi Laitilaa) kuuluvan tie- ja siltatöiden suhteen Lempäälän pitäjään, minkä tähden näiltä taloilta vaadittiin maksua Lempäälän Vammaskoskella olleille rakennusmiehille.[125]

Sillan tuomiokirjoissa säilyneiden *kunnossapitosopimusten* tarkastelu[126] osoittaa, että sillan kunnossapitäjät vielä useammin kuin sen rakentajat olivat Tyrvään tai Karkun talonpoikia. Heidän joukostaan tavataan sekä isäntiä että talojen täysikasvuisia poikia. Samat miehet toimivat urakoitsijoina vuosikymmenestä toiseen, vieläpä jättivät tehtävän perinnöksi jälkeläisilleen.

Sillan lähikylän Marttilan – nykyisen Vammalan kaupungin –, jota viljelyksiensä suhteen on luonnehdittu karuksi, mukanaolo näissä töissä on odotuksenmukainen. Niinpä Marttilan kylän Mattilan Erkki Jaakonpoika (isäntänä 1624–50) sai talvella

---

124) Karkun käräjät 4.–8. 11. 1681, VA nn 6:419.
125) Lempäälän käräjät 3. 2. '682, VA nn 6:471.
126) Tietoja niistä on ensimmäisenä julkaissut E i n o J u t i k k a l a, Längelmävesi 1949 s. 401–403.

v. 1629 Ruoveden pitäjältä 2 kappaa viljaa joka talosta, koska hän oli seitsemän vuoden aikana "rakentanut" pitäjän osuutta Vammaskosken sillassa, ja lupasi saamaansa palkkaa vastaan vielä tehdä sen neljä vuotta.[127] Kesäkuun alussa hän joutuikin taas tekemään tätä työtä.[128] Vielä v. 1646 hän säännöllisesti suoritti urakkaansa "heidän hyvän sopimuksensa ja sääntönsä mukaan".[129] V. 1665 teki hänen poikansa Yrjänä Erkinpoika (Mattilan isäntä 1651–83) ja Nuupalan Pietari Soininpoika sopimuksen Ruoveden pitäjän kanssa, että he saavat vuodesta 1666 alkaen kapan viljaa vuosittain, kun pitävät kunnossa pitäjän osuutta Vammaskosken sillan ajokannesta. Sopimuksen tuli olla voimassa niin kauan kuin sillan niskahirret ja arkut kestävät.[130] Yrjänä Erkinpoika oli, kuten nähtiin, vielä v. 1681 urakoimassa Ruoveden osuutta uuteen siltaan. – Marttilan Tuomas Simonpoika, Hopun talon isäntä 1638–64, sai v. 1644 Lempäälän ja Vesilahden talolta 2 kappaa viljaa jokaiselta, kun oli kuuden vuoden ajan pitänyt kunnossa näiden osuuksia Vammaskosken sillassa.[131] V. 1659 hän edelleen oli asiassa mukana ja peri Vesilahdelta palkkaansa kolmen vuoden kunnossapitotyöstä.[132] V. 1660 hänen poikansa Marttilan Klemetti Tuomaanpoika kantoi samasta syystä 1 äyrin hopearahaa jokaiselta Lempäälän talolta, ja v. 1665 hänen ilmoitetaan viiden vuoden ajan pitäneen kunnossa Vesilahden osuutta Vammaskosken sillassa.[133] – Marttilan Trakin isäntä Simo Traki kantoi jo 1624 sillanrakennuspalkkaa Karkusta.[134] Kylän kaikki kolme taloa osallistuivat siis näihin töihin.

Tyrvään Roismalan Vilppalan isäntä Erkki Jaakonpoika sai v. 1658 palkkaa Ruovedeltä Vammaskosken sillan 6-vuotisesta rakentamisesta.[135] Hänen poikansa Juhana Erkinpoika oli toinen Ruoveden puolesta v. 1681 rakentamaan ryhtyneistä. – Kalliala kylän Juhani Laurinpoika, Tassarin isäntä, oli v. 1621 osallistunut sillanrakennustöihin Ruoveden pitäjän puolesta,[136] ja Tassarin talon poika Erkki Sipinpoika osallistui siihen Kangasalan puolesta 1681. Saman kylän Sarkosen isäntä Sipi Tuomaanpoika kuului v. 1628 niihin, jotka Tyrväältä valittiin pitämään kunnossa sillan Kyrölle kuulunutta osaa.[137] Sarkosen isäntä Tuomas Sipinpoika oli v. 1681 Kangasalan rakentajien apumiehiä. – V. 1681 siltaa Pirkkalan puolesta rakensi kaksi tyrvääläistä isä ja poika -paria. – Suoniemen Taljan talon poika Klaus Simonpoika kuului v. 1628 Kyrön puolesta urakoiviin ja Taljan isäntä Hannu Talja v. 1660

---

127) Ruoveden käräjät 24. 1. 1629, VA nn 2:197v.
128) Tyrvään käräjät 4. 6. 1629, VA nn 2:294.
129) Ruoveden käräjät 19. 6. 1646, VA nn 4:259.
130) Ruoveden käräjät 14.–15. 2. 1655, VA nn 62: 1865.
131) Lempäälän käräjät 15. 11. 1644, VA nn 4:129, Vesilahden käräjät 18. 11. 1644, VA nn 4:130.
132) Vesilahden käräjät 6.–7. 10. 1659, VA nn 62:399.
133) Lempäälän käräjät 10.–12. 11. 1660, VA nn 62:515v, Vesilahden käräjät 12.–13. 6. 1665, VA nn 62:893v.
134) Karkun käräjät 7. 8. 1624, VA nn 1:57v.
135) Ruoveden käräjät 17. 12. 1658, VA nn 62:218v.
136) Ruoveden käräjät 14. 8. 1628, VA nn 2:84v.
137) Tyrvään käräjät 26. 3. 1628, VA nn 2:12.

Karkun sillanrakentajiin.[138] — Nämä esimerkit vakituisimmista "perinnöllisistä" siltaurakoitsijoista riittäköot; kaikkia siihen osallistuneita ei tässä ole mahdollista luetella.

V. 1713 Suomen armeija poltti peräytyessään Vammaskosken sillan ja uusi saatiin rakennetuksi vasta ison vihan päätyttyä v. 1723.[139]

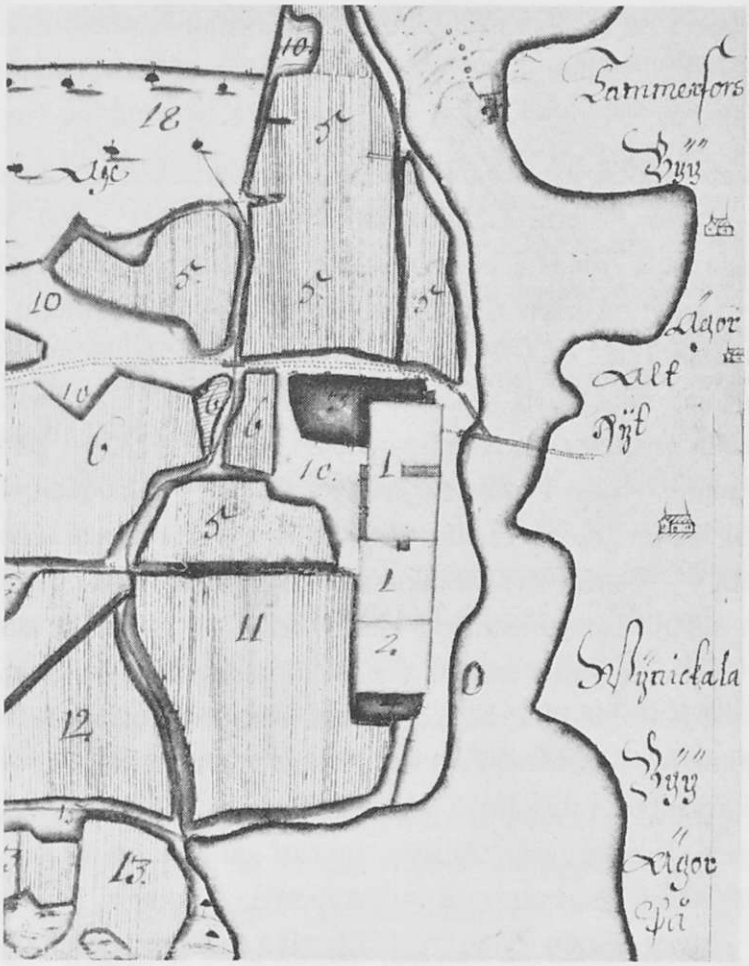
Tammerkosken kihlakunnansilta

Ylä-Satakunnan itäosa joutui Turun-matkoillaan heti kotiseudullaan ylittämään suuren vesistöesteen Näsi- ja Pyhäjärven kannaksella. Vanhin varma tieto Tammerkosken suuren sillan rakentamisesta sinne on Pirkkalan käräjiltä 1556, jolloin kahdeksan talonpoikaa tuomittiin pieneen sakkoon "koska he eivät olleet rakentaneet siltaansa Tammerkoskella".[140] Koska silta oli muutamalle yksityiselle aivan liian suuri urakka, tieto on tulkittava siten, että he eivät olleet suorittaneet osaansa pitäjän yhteisestä velvollisuudesta. Niinpä v. 1629 Pirkkalan pitäjä kokonaisuudessaan — siis myös kirkollisesti itsenäinen Messukylä — lupasi maksaa niille, jotka olivat rakentaneet Tammerkosken kihlakunnansillan (Tammerkåskie herredzbro), kapan viljaa joka pilkalta (skurro). Pilkka on veroyksikkö, joka vastasi puolta äyriä maata.[141] Tämä viljakappa voi olla urakkamiehille sekä palkkana ja kestitysmaksuna että hintana puutavarasta, jota he työtä varten hankkivat.[142] — *Voionmaa* arvelee, että siltä olisi ollut olemassa jo keskiajan puolella, jolloin koko Ylä-Satakunnan kihlakunta olisi pantu pitämään sitä kunnossa. Hän ottaa todisteeksi v:n 1551 sakkoluettelon, jossa Tammerkosken Paavali Pyynikkää sakotetaan rikkinäisestä sillasta ja arvelee, että tämä oli ottanut laajemman alueen siltatyöt urakalla suorittaakseen, mutta laiminlyönyt ne.[143]

1600-luvulla on vastaava urakointi kuin Huittisissa ja Tyrväällä ollut kyllä täälläkin käytännössä. V. 1646 urakoitsijana toimineelle Tammerkosken Heikki Olavinpoika Vainiselle tuomittiin edellisenä vuonna suoritetuista korjaustöistä kappa viljaa Kangasalan pitäjän joka talolta.[144] V. 1652 koko "Kangasalan vanha nimismiehenlääni" teki sopimuksen Tammerkosken kylän (Kunilan rusthollin) Jaakko Matinpojan kanssa sillan vakinaisesta kunnossapidosta. Joka toinen vuosi urakkamies saisi kapan viljaa kaikilta Kangasalan taloilta. Tätä vastaan pitäjä "vapautui kaikesta kanteesta" sillan tukipuiden ja ajokannen suhteen. Kun silta-arkkuja ja alushirsiä tarvitaan, kangasalalaiset kuitenkin "valmistaisivat ne itse", toisin sanoen

---

138) Karkun käräjät 28. 3. 1628, VA nn 2:20v.
139) Jutikkala 1949 s. 401–403.
140) Pirkkalan sakkoluettelo 3. 5. 1556, VA 1998: 35v.
141) Voionmaa 1947 s. 118–119.
142) Pirkkalan käräjät 12. 10. 1629, VA nn 2: 347v.
143) Voionmaa 1929 s. 102–103.
144) Jutikkala, Längelmävesi 1949 s. 403; Kangasalan käräjät 22.–23. 6. 1646, VA nn 4: 263.

Tampereen Hämeensilta Olof Mörtin piirtämässä Tampereen kartanon kartassa vuodelta 1696. Silta näyttää sijainneen hieman nykyisestä sillasta pohjoiseen, yläputoukselle päin, pohjan kannalta helpoimmalla rakennuspaikalla. Sillan länsipää on kaksihaarainen, toinen kartanoon, toinen yleiselle maantielle. Kartanon neliöön rakennetut miespihat (1 ja 1) ovat sijainneet nykyisen teatteritalon tienoilla, karjapiha (2) ja kaalimaa (4) siitä etelään, mutta humalatarha (3) ja useista osista koostuva Pohjoispelto (5) kirkon ja kirjastotalon luona. Maanmittaushallituksen arkisto.

antaisivat erikseen valmistaa sen, joka kulloinkin halvimmalla tämän tekisi.[145] — Jälleen v. 1667 Tammerkosken Matti Kyttä oli osaveljineen pyytämässä Kangasalan ja Oriveden pitäjiltä korvausta siitä, että he olivat rakentaneet uudestaan näille pitäjille kuuluvan puoliskon Tammerkosken sillasta. He saivatkin 5 kappaa viljaa jokaiselta Kangasalan, Oriveden, Kuoreveden ja Pälkäneen Ruokolan neljänneskunnan talolta. Palkkiota vastaan urakoitsijoiden piti hoitaa siltaa viiden vuoden ajan eteenkinpäin.[146] Vastaavia korjauksia suoritettiin kangasalalaisten laskuun taas mm. v. 1679 ja v. 1695.[147] V. 1682 osoittautui, etteivät kaikki urakkamiehet sentään aina olleet

145) Jutikkala, Längelmävesi 1949 s. 403; Kangasalan käräjät 8.–9. 10. 1662, VA nn 62:672.
146) Voionmaa 1929 s. 103.
147) Jutikkala Längelmävesi 1949 s. 403.

tamperelaisia. Eräänä rakentajana oli tällöin Kangasalan Ahtolan Matti Pertunpoika. Tammerkosken Heikki Sipinpojalta, joka oli kantanut hänenkin kappojaan, määrättiin ulosmitattavaksi ne.[148]

Koska Kangasalan seudun asukkaat pitivät yllä Tammerkosken sillan itäistä puoliskoa, *Voionmaa* arvelee,[149] että kihlakunnan läntiset pitäjät olivat vastuussa länsipuolesta. Karkusta ja Tyrväästä ei kuitenkaan ole säilynyt tätä koskevia tietoja ja Suur-Hämeenkyrö oli raskaiden tierakennustensa vuoksi vapautettu jopa Vammaskoskenkin siltatyöstä (vrt. ed.). Pohjoisesta Ruovedeltä ei liioin ole säilynyt tätä koskevia ilmoituksia: nähtävästi se on 1500-luvulla ollut liian heikko uudispitäjä, jotta sitä olisi tällä rasitettu, ja voimistuessaan se v. 1623 sai oman suursiltansa Ruoveden Kauttuun.[150] Näin Pirkkalan ja Messukylän[151] sekä Kangasalan ja Oriveden pitäjiä auttoi Tammerkosken siltatyössä varmuudella ainoastaan Vesilahti[152] ja kenties Lempäälä.[153] Valtiopäivävalituksissa 1668 Lempäälän asukkaat pyysivät päästä "Kosken sillan" rakennustöistä, koska heillä oli muitakin siltoja rakennettavana.[154] Koski voisi olla Tammerkoski (tai Vammaskoski). — Nimitys kihlakunnansilta ei siis Tammerkoskella ollut kirjaimellisesti otettava, vaikka siitä on yllä kirjallinen tietokin, vaan se merkitsi tässä vain suuren alueen yhteistä siltaa.

V. 1708 voimakas tulva vaurioitti Tammerkosken siltaa, mutta neljä Messukylän isäntää korjasi sen. Osa kangasalalaisista suoritti tässä tapauksessa työnä velvollisuutensa ja pääsi täten maksamasta viljakappoja. Suomen perääntyvä armeija poltti kuitenkin myös tämän sillan v. 1713, eikä sitä isonvihan aikana enää pystytty uudelleen rakentamaan. Vasta rauhan aikana tieolotkin jälleen korjaantuivat.[155]

Satakunnan kaukaisimmat pitäjät joutuivat Tammerkosken työstä huolimatta tasaveroisesti osallistumaan Vammaskosken sillan rakentamiseen. Heidän liikennevaikeutensa olivat siis kasautuvia: pisimmät kaupunkimatkat ja tienteot liittyivät raskaimpaan sillanrakennusrasitukseen.

6. Tavalliset maantiesillat ja lautat

Tieverkosto niiden valossa

Seuratkaamme jotakuta 1600-luvun hallintomiestä hänen matkoillaan maakuntamme eri teillä ja ajatelkaamme, että hänen tehtävänään tällöin olisi ottaa selvää, kuka kustakin sillasta ja lautasta huolehtii.

---

148) Pirkkalan käräjät 6.–8. 11. 1682, VA nn 6: 791.
149) Voionmaa 1929 s. 103.
150) Jokipii 1959 s. 357–365.
151) Arajärvi 1954 s. 305.
152) Arajärvi 1950 s. 193.
153) Arajärvi 1959 s. 387–389 ei tosin mainitse asiaa.
154) Vastaukset Ylä-Satakunnan talonpoikien valtiopäivävalituksiin 29. 8. 1668, § 19 VA Registratuurajäljennökset fol. 375.
155) Jutikkala, Längelmävesi 1949 s. 404.

Turusta päin tultaessa, kun lähdettiin Oripäästä Loimaalle, piti kulkea Niinijoen yli *Hartoistensillasta,* jonka kunnossapitoon kehotettiin koko pitäjää.[156] Loimaan kirkko on Loimijoen itäpuolella; sinne tultiin Klokkarlan siltaa pitkin. Kirkolta itäpuolista jokivartta Alastarolle päin matkustettaessa kuljettiin *Karsattilan sillan* ylitse, jonka kunnossapito kuului Kankarin, Annisten, Vammalan, Reitolan, Mäenpään ja Kuttilan kylille.[157] Loimijoki ylitettiin taas Alastaron rajalla sijaitsevalla *Kesärlän eli Haitulan lautalla.* Lautan kunnossapito kuului mainitun kylän neljälle talolle, jotka siitä edestä olivat vapautetut maantien teosta ja kihlakunnan sillan rakentamisesta.[158] Vuodesta 1681 he saivat sentään avukseen lautan tekoon Mäenpään ja Kuttilan kylien neljä taloa.[159]

Loimijoen itäpuolisella Alastaron Vännilän kylällä oli myös oma lautta joen yli.[160] Alastaron pohjoisosassa tie kulki pienehkön jokihaaran yli, johon oli rakennettu ns. *Mälläisten kosken silta.* Sen kunnossapito kuului kaikille Mälläisten kosken myllyn osakkaille yhteisesti, mutta koska Mälläisten kylä käytti sitä myös karjasiltanaan, se oli velvollinen yksin huolehtimaan sillan kannesta.[161] V. 1683 velvoitettiin rakennustyössä auttamaan myös Tammiaisten kylä, jolla ei ennestään ollut osuutta mihinkään suurempaan maantiesiltaan.[162] Vampulassa tämä tie yhtyi taas päätiehen.

Vampulan *Kärväselän siltaa* joutuivat pitämään kunnossa mm. Vampulan kyläläiset.[163] Huittisissa kuljettiin ensimmäisenä Vampulan rajan lähellä ns. *Paukkion sillan* yli, jonka kunnossapito kuului Vampulan Soinilalle ja Punolalle.[164] Loiman kihlakunnan sillasta ja Lauttakylän lautasta on edellä kerrottu. Punkalaitumelta Huittisiin johtavalla tiellä olevan *Pyöriälän sillan* piti kunnossa koko Punkalaitumen neljännes, samoin puolet ns. *Kosken sillasta.*[165] Lauttakylässä mainittu *Kilkun silta* oli ilmeisesti pieni, vain samannimisen talon silta, kun taas *Raition sillasta* sakotettiin useampia kirkonkyläläisiä.[166] Keskipitäjällä *Torniojan silta* kuului Huittisten ja Mommolan kylille yhteisesti.[167] Keikyän Kokemäenjoen pohjoisrannalla sijaitsevat kylät Saappala, Honkola, Aarikkala, Partala, Krekola, Tervaportti ja Villilä rakensivat *Karion siltaa.*[168] – Huittisista mainitaan edelleen *Rautaportin silta.*[169]

Kokemäen keskustassa oli silta *Ylistaron* ja Pirkkinäisten kylien välillä ja

---

156) Loimaan käräjät 1.–3. 3. 1642, VA mm 5:206v.
157) Loimaan käräjät 7.–9. 2. 1650, VA mm 7:7. Pappila vapautettiin silloin tästä työstä.
158) Loimaan käräjät 7.–9. 10. 1630, VA mm 3:58v, Loimaan käräjät 22.–24. 3. 1647, VA mm 6:234v.
159) Loimaan käräjät 23.–26. 9. 1681, VA mm 12:496.
160) Loimaan käräjät 30.–31. 7. 1647, VA mm 6:288.
161) Loimaan käräjät 27.–28. 5. 1639, VA mm 4:343v.
162) Loimaan käräjät 4.–6. 12. 1683, VA mm 13:471v.
163) Loimaan käräjät 28. 2. 1682, VA mm 13:120.
164) Huittisten käräjät 12.–13. 8. 1629, VA mm 3:17.
165) Koskis bro. Huittisten käräjät 18.–21. 10. 1644, VA mm 6:13.
166) Huittisten käräjät 7. 11. 1625, VA mm 2:187v, Huittisten käräjät 2.–4. 11. 1648, VA mm 6:470v.
167) Huittisten käräjät 18.–19. 4. 1651, VA mm 7:180v.
168) Bron opå Cario. Huittisten käräjät 26.–28. 2. 1652, VA mm 7:333.
169) Huittisten käräjät 2.–4. 11. 1648, VA mm 6:470v.

toinen Ylistaron kylässä Horellin talon vieressä.[170] *Kokemäenkartanossa* oli silta, jonka ylläpito kuului Loimaan ja Huittisten pitäjille, mutta se liittyi verona linnan rakennukseen, ei tien ja sillan pitoon.[171] Kokemäenjoen etelärantaa seuraavalla tiellä oli siltoja *Kaukaritsan pellon luona,* jota piti kunnossa Kaukaritsa, Pumpula ja Ylikeipilä, sekä ns. *Suoveräjän silta* Näyhälän pellon luona, jota piti kunnossa Näyhälä, Pelhola ja Hampula.[172] Samalla tiellä oli Harjavallassa *Torvelan silta.*[173] Joen etelärannan tieltä haarautui Euraa kohti kaksi tietä ja yksi Köyliöön. Ensinmainitut, jotka pitäjän rajalla yhtyivät, näyttävät muodostaneen päätien, koskapa koko Harjavallan neljännes jo 1500-luvulla oli velvollinen osallistumaan Euran puolella olevien Kiukaisten Harolan siltojen kunnossapitoon, perustelulla että se "on yleinen (maan)tie" (1587). Koska 17 Harjavallan isäntää viidestä eri kylästä ei ollut kuunnellut toistuvia korjauskehoituksia, "lautakunta ei voinut varjella heidän rahojaan".[174] Samoista Harolan silloista, joita koko Harjavallan neljännes on velvoitettu pitämään kunnossa, oli jälleen puhetta 1650.[175]

Myös Kokemäenjoen pohjoispuolelle oli kulkuyhteys olemassa. V. 1625 näet Kokemäen nimismiehelle, Äimälän Jaakko Juhananpojalle myönnettiin kappa viljaa vuodessa jokaiselta pitäjän talolta, koska hän "piti proomua joen yli".[176] Seuraavatkin nimismiehet jatkoivat "hevoslautan ja lossin pitoa".[177] Joen pohjoispuolen kyliä yhdistävällä tiellä oli nähtävästi se *Alhoinmäen silta,* joka v. 1637 jaettiin Pelholan, Hampulan, Kuurolan ja Laikon kunnossapidettäväksi.[178] Pitäjän tiettömällä itäreunalla mainitaan jo varhain saaressa sijaitsevan *Vitikkalan silta.*[179]

Euran teillä oli myös lauttoja ja siltoja. Euran historia luettelee toistakymmentä pikkusiltaa.[180] Esim. Euran kirkonkylän ja Sorkkisten velvollisuus oli pitää kunnossa Köyliöön menevällä "Tuiskulan tiellä" oleva *Maasilta,* joka oli kirkonkylän niittyjen keskellä.[181] Pohjoiseen menevällä tiellä sakotettiin jo 1587 *Sorkkisten sillasta* viittä sen kylän ja kuutta kirkonkylän talollista, *Kiukaisten sillasta* kahta sikäläistä ja *Harolan sillasta* neljää Harolan isäntää.[182] V. 1627 määrättiin Kiukaisten Köylypolven kylän asukkaat erään hukkumistapauksen johdosta rakentamaan

---

170) Kokemäen käräjät 21. 9. 1632, VA mm 3:141, Kokemäen käräjät 2.–4. 12. 1650, VA mm 7:129v.
171) Loimaan käräjät 17.–18. 9. 1627, VA mm 2:368, jossa Kojon ja Alastaron siltaosuuden teosta määrätään maksettavaksi Kokemäen Tulkkilan Matti Kilkulle. Vrt. Jokipii 1973 s. 97–98.
172) Kokemäen käräjät 17.–20. 11. 1634, VA mm 3: 300; Kokemäen käräjät 10. 8. 1629, VA mm 3: 15.
173) Kokemäen käräjät 14.–16. 10. 1644, VA mm 6: 7.
174) Kokemäen sakkoluettelo 1587, VA 2386: 76v.
175) "Harstera bro". Kokemäen käräjät 22.–23. 8. 1650, VA mm 7: 62v.
176) Kokemäen käräjät 1. 6. 1625, VA mm 2: 130.
177) Kokemäen käräjät 22.–25. 8. 1638, VA mm 4: 267v.
178) Kokemäen käräjät 24.–26. 4. 1637, VA mm 4: 200.
179) Kokemäen käräjät 24.7. 1553, VA 216: 30v.
180) Koivisto 1966 s. 313–314.
181) Euran käräjät 12.–13. 8. 1642, VA mm 5: 237v.
182) Euran sakkoluettelo 1587, VA 2386: 75.

kylänsä kohdalle joen ylitykseen parempi lautta.[183] – V. 1697 Euran siltavouti sai aikaan maaherran päätöksen, että Panelia, joka kirkollisesti kuului Euraan mutta hallinnollisesti Eurajokeen, siirrettäisiin tienteon suhteen Euran alaisuuteen. Käräjillä eurajokelaiset osoittivat kuitenkin päätöksen epäoikeudenmukaisuuden ja nähtävästi se tämän jälkeen purettiin.[184]

Rannikkotietä tullessa Turun läänin Lapissa oli niin suuri silta, että koko pitäjä joutui sitä rakentamaan, nimittäin *Kaukolan silta*. Sen ja *Hankkilan* sekä *Lapijoen siltojen* kunnossapito järjestettiin uudelleen 1690-luvulla. V. 1675 kävi ilmi, että murtamolaiset olivat suorittaneet heiltä vaaditun *Taipaleen sillan* kunnostuksen, kun sen sijaan Hinnerjoen kappelin asukkaat olivat laiminlyöneet *Kuolimaan siltaa*.[185]

Eurajoen läpi kulkeva rantatie meni ns. *Kirkonkylän sillasta* Eurajoen yli. Siitä on tieto jo vuodelta 1591, jolloin Irjanteen ja Liinamaan miehet työskentelivät "pitäjänsillalla".[186] Tämän kunnossapitovelvolliset olivat Rikantila, Saari, Köykkä, Karra, Lapijoki, Koivuniemi, Hankkila, Ilavainen ja Väkkärä Lapin hallintopitäjän puolelta (kirkollisesti ne kyllä olivat Eurajokea) sekä Mikola, Liinamaa, Auvainen, Lutta, Kirkonkylä ja Tarvola Eurajoen hallintopitäjän puolelta.[187] Pappilan kohdalta lähti tie, taas joen yli kulkien, Euraa kohti. Tien eroamiskohdassa sijaitsevasta *Pappilan sillasta* huolehtivat v. 1652 pitäjässä suoritetun uuden siltojen jaon mukaan Tarvola ja Mikola (jotka olivat ennen kuuluneet Kirkonkylän sillan rakentajiin), Kaukomäki, Sydänmaa ja Kainu.[188] Päätie jatkoi Eurajoen pohjoispuolta *Kainun kylän sillan* yli kohti Irjannetta; tämä silta oli kylänsä niskoilla.[189] *Irjanteen silta* Eurajoen yli palveli paikallisliikennettä ja oli Huhdan, Mullilan, Irjanteen ja Kuivalahden ylläpidettävä.[190] Irjanteelta edelleen Nakkilaan suuntautuvalla tiellä olivat viimeiset sillat *Huhtiosuolla*.[191]

Ulvilaan Kokemäeltä tai Eurajoelta saavuttua oli ensimmäisenä kuljettava Nakkilan Lammaisten ja Kukonharjan kylien rajalla *Saviojan sillan* yli. Lammaisten lisäksi määrättiin v. 1644 Kukonharjakin sen ylläpitäjäksi.[192] Seuraava pikkusilta oli Nakkilan *Ruhaden* pellon lähellä.[193] *Ruskilan* kylässä oli kokonaista 30 syltä pitkä silta.[194] *Haistilassa* Ulvilan rajalla kuljetettiin halukkaat lautalla Kokemäenjoen

---

183) Euran käräjät 21. 9. 1627, VA mm 2: 371.
184) Euran käräjät 18.–19. 10. 1697, VA mm 31: 283.
185) Papunen 1959 s. 305.
186) Eurajoen sakkoluettelo 1591, VA 2414: 45.
187) Eurajoen käräjät 13.–14. 3. 1638, VA mm 4: 259.
188) Eurajoen käräjät 29.–30. 10. 1652, VA mm 7:482v.
189) Eurajoen käräjät 18.–19. 11. 1639, VA mm 5:7.
190) Eurajoen käräjät 29.–30. 10. 1652, VA mm 7:482v.
191) Eurajoen käräjät 10.–11. 6. 1642, VA mm 5:226.
192) Ulvilan käräjät 26. 11. 1631, VA mm 3:62v; Ulvilan käräjät 7.–8. 11. 1644, VA mm 6:35, Lehtinen 1967 s. 259.
193) Ulvilan käräjät 11.–12. 9. 1679, VA mm 12:56v.
194) Lehtinen 1967 s. 259.

yli, kuten edellä on kerrottu. – Ilmeisesti Kokemäenjoen pohjoisrantaa seuraavalla pienellä tiellä oli se *Pitkänojan silta,* jota Nakkilan pitäjän Soinilan ja Viikkalan kylien oli rakennettava.[195] Ulvilasta Kullaalle johtavalla tiellä oli silta joen yli *Leinepe-rin myllyn luona.* Levanpellon piti rakentaa siitä puolet ja Kaasmarkun ja Suoliston kylien toiset puolet.[196]

Porista pohjoiseen johtava rantatie kulki yhteen aikaan 1600-luvun alkupuolella *Variksenjalan kihlakunnan sillasta* Kokemäenjoen pohjoispuolelle.[197] Tällainen silta oli kuitenkin aivan lyhytaikainen. Tie määrättiin v. 1639 Söörmarkussa kulkemaan *lautalla Söörmarkun järven* yli eikä enää kiertämään pitkää mutta kapeaa järveä, joka oli poikittain tietä vastaan.[198] Alapitäjäläiset Harjunpään kylästä alaspäin pitäjän rajaan asti määrättiin rakentamaan ko. lautta ja sen päätesillat järven molemmille rannoille.[199] V. 1654 kehotettiin vakavasti niitä pitäjäläisiä, joilla oli osuutta "Söörmarkun järven takana sijaitsevassa sillassa" (= lautan senpuoleinen päätesilta?), tosiaan rakentamaan se.[200] *Noormarkun sillan* kunnossapidosta ei ole sattunut säilymään tietoja, vaikka myllyihin on täytynyt päästä hevosella, mutta *"Ahlaisten joen sillan"* (ilmeisesti Pohjoisjoen) kunnossapito kuului yhtäläisesti Ahlaisten Alakylän ja Ylikylä taloille.[202] Merikarvianjoen sillasta ei liioin ole näiltä ajoilta selvää tietoa.[202]

Tyrväältä ei Vammaskosken sillan lisäksi ole tietoa silloista. V. 1628 kiikoisjärveläisten tien silta katsottiin vain talojen väliseksi asiaksi.[203] Rautaveden eteläpuolitse Karkkuun menevällä tiellä v. 1667 Komerolan asukkaita kiellettiin ajamasta karjaansa *Ketolan sillan* yli, koska se kärsii siitä.[204] Vesistön pohjoispuolella sijaitsi nähtävästi suurehko ns. *Hyhtiön silta,* joka kuului koko pitäjän ylläpidettäväksi. Se lienee sama kuin Vihattulan eli Rautajoen silta (?).[205]

Näin saavuttiinkin Karkkuun, jossa pappilan *Tokinojan silta* siirtyi v. 1675 pitäjäläisten huollettavaksi.[206] *Nohkuan sillasta* huolehti vanhastaan koko Rantoon neljänneskunta.[207] Vesistön yli saarien kautta meni jo nähtävästi jonkinlainen tie, koska v. 1630 eräs pirkkalalainen vaati korvausta Kutalasta, kun hänen hevosensa jalka oli katkennut huonossa sillassa. Hän ei korvausta saanut, koska se

---

195) Ulvilan käräjät 28.–29. 11. 1636, VA mm 4:162; Lehtinen 1967 s. 259.
196) Ulvilan käräjät 15.–16. 8. 1642, VA mm 5:240v.
197) Ruuth–Jokipii 1958 s. 280.
198) Ulvilan käräjät 3.–4. 1. 1639, VA mm 4:320, Ulvilan käräjät 10.–12. 12. 1639, VA mm 5:29v, Ulvilan käräjät 7.–8. 9. 1640, VA mm 5:67.
199) Ulvilan käräjät 5.–6. 5. 1641, VA mm 5:108.
200) Ulvilan käräjät 10.–11. 3. 1654, VA mm 8:276.
201) Ulvilan käräjät 8.–9. 12. 1643, VA mm 5:384.
202) Santavuori 1961 s. 80.
203) Tyrvään käräjät 8. 9. 1628, VA nn 2:180v.
204) Tyrvään käräjät 15.–16. 7. 1667, VA nn 62:1 083v.
205) Tyrvään käräjät 21. 11. 1644, VA nn 4:133v, Tyrvään käräjät 26.–27. 2. 1667, VA nn 62:1 042.
206) Karkun käräjät 12.–16. 2. 1675, VA nn 5:22.
207) Karkun käräjät 29.–30. 1. 1658, VA nn 62:265.

silta oli erään autiotalon kunnossapidettäviä, mutta tapauksen johdosta pitäjän sillat jaettiin verokykyisten talojen rakennettavaksi.[208] Koko neljänneskunnan kunnossapidettävä oli myös *Jokisilta,* joka nähtävästi yhdisti Karkunkylää mantereeseen.[209] Vesistön eteläpuolisella tiellä piti Suoniemen Sarkola voimassa *Tilkkarin siltaa.*[210] Karkun Tyrisevän Jussi Heikinpoika vapautettiin v. 1628 kokonaan hollikyydistä, kun hän lupasi pitää venettä matkustaville.[211]

Pohjoiseen Mouhijärveltä jatkettaessa saavuttiin K y r ö ö n. Siellä riitti sillanrakennusta, kuten usein mainittu pitäjän vapauttaminen Vammaskosken siltatyöstä osoittaa. Suuria, koko pitäjän huollettavia siltoja olivat *Pappilan- eli Kirkkosilta* kirkonkylässä, jossa Siurosta vesistön itäpuolitse tullut tie ylitti joen, vilkkaalla Hämeenkankaan kangastiellä sijainnut *Vehuvarppeen silta* sekä samalla tiellä *Kyrön skanssin silta.* Kirkkosillan rakentamisen laiminlyönnistä hätistettiin erästä Herttualan kylän miestä jo 1577.[212] V. 1662 Viljakkalan neljänneskunnan asukkaita käskettiin rakentamaan, kuten vanhastaan oli ollut tapana, ensinmainittu "maansilta"; nimityskin viittaa sillan vanhuuteen.[213] V. 1678 Lahdenpohjan neljänneskunnalta kerättiin Pappilan sillan rakentamisesta ja oikaisemisesta palkkaa Ikaalisten Niemenkylän Heikki Heikinpojalle ja hänen viidelle työtoverilleen.[214] V. 1658 Vatsiaisten Paavali Olavinpojalle koottiin Vehuvarppeen sillan rakennusrahat pitäjän vastakkaisella laidalla sijaitsevasta Aureen neljänneksestä. V. 1665 tähdennettiin Lahdenpohjan neljänneskunnalle saman sillan rakennusvelvollisuutta; tällä kertaa vaadittiin Lahdenpohjan neljännestä rakentamaan uudestaan myös ns. *Salon silta.*[215] V. 1680 Karviaan rakennettiin ns. *Kyrön skanssin silta.*[216] Hämeenkyrön *Laitilan silta* mainitaan v. 1681.[217]

V. 1628 tehtiin mielenkiintoinen sopimus Kyrön suurpitäjän osien kesken. Jämijärveläiset pyysivät nimittäin pitäjää osallistumaan *Vättärojan sillan* rakentamiseen, mutta heille sanottiin, etteivät pitäjäläiset siltaa tarvitse. Sen tähden sovittiin, että jämijärveläiset rakentavat yksin alueellaan olevat sillat tarpeensa mukaan, mutta ovat sitä vastoin vapautetut kaikesta muusta tienrakentamisesta.[218]

P i r k k a l a n Tammerkosken sillasta on edellä ollut puhe. Tärkeästä Nokialla

---

208) Karkun käräjät 14. 9. 1630, VA nn 3:182.
209) Karkun käräjät 3. 6. 1644, VA nn 4:80v.
210) Karkun käräjät 29.–30. 1. 1658, VA nn 62:265.
211) Karkun käräjät 28. 3. 1628, VA nn 2:20v.
212) Kyrön sakkoluettelo 18. 11. 1577, VA 2303: 20v.
213) Kyrön käräjät 5.–7. 6. 1662, VA nn 62: 605v.
214) Kyrön käräjät 11.–12. 1. 1678, VA nn 5: 218, Kyrön käräjät 11.–14. 1. 1679, VA nn 5: 498.
215) Kyrön käräjät 6.–9. 10. 1665, VA nn 62: 821v.
216) Kyrön käräjät 10.–13. 11. 1680, VA nn 5: 904 ja Kyrön käräjät 29.–31. 10. 1681, VA nn 6: 408.
217) Kyrön käräjät 8.–13. 11. 1681, VA nn 6: 36.
218) Kyrön käräjät 1. 9. 1628, VA nn 2:165v.

Sillat voivat olla melko kevytrakenteisia, koska kuormat olivat vielä suhteellisen pieniä. Kyrön skanssin eli Karvian Kantin entinen silta. Valok. Eino Nikkilä 1930. Museoviraston kuva-arkisto.

sijainneesta sillasta ei ole löytynyt 1600-luvun tietoja. Kaikkia Messukylän asukkaita käskettiin v. 1661 tuomaan rakennustarpeita *Vihijoen* ja *Ottan* silloille.[219]

Vesilahdella oli melko vähän pitäjänsisäisiä siltoja. Näitä mainitaan Kaltsilasta, Halmeenmäestä ja Laukon kartanon mailta. Kartano olisi halunnut Hinsalan ja Niemenpään osallisiksi viimeksimainittujen tekemiseen, mutta nämä sanoivat mieluummin menevänsä omalla lautallaan suoraan kirkolle kuin kiertävänsä Laukon siltojen kautta. Narvan kylässä oli pitkä suoperäisellä niityllä oleva maantiesilta, mutta sekin jäi vain oman kylänsä kunnossa pidettäväksi.[220]

Vesilahden pitäjä joutui kuitenkin em. kihlakunnansiltojen ohella pitämään kunnossa aivan pitäjänsä silloisella Akaan puoleisella rajalla sijaitsevaa *Haihunkosken siltaa,* joka on nykyään Viialassa hyvän matkaa Lempäälän rajalta.[221]

Lempäälän suuresta *Kuokkalan sillasta* puuttuu 1600-luvun tietoja ellei se sitten ole se Kattilan silta (Kattilas bro), jonka 1577 sanotaan olevan "suurella yleisellä tiellä Hämeen läänin ja Ylä-Satakunnan välillä.[222] Sen sijaan on Lempäälän

---

219) Pirkkalan käräjät 22.–23. 2. 1661, VA nn 62:546; Myös Arajärvi 1954 s. 304.
220) Arajärvi 1950 s. 192.
221) Vesilahden käräjät 27. 8. 1628, VA nn 2: 133 ja Vesilahden käräjät 8. 10. 1629, VA nn 2: 327v.
222) Lempäälän sakkoluettelo 16. 12. 1577, VA 2303:24.

kirkolta Valkeakoskelle lähtevän tien silta, *Lempoisten silta,* varmasti ollut koko pitäjän ylläpidettävä. [223] Lempääläkin on joutunut pitämään kunnossa Viialan em. Haihunkosken siltaa.[224] Pitäjästä tunnetaan edelleen ns. *Junnilan* silta.[225]

Kangasalan seudun pikkusiltojen hoidosta on säilynyt useita tietoja. Siten *Kivisiltaa* hoiti v. 1627 Tiiholan kylä, mutta v. 1697 Koivuniemen kylällä oli muitakin osakkaita sillassaan. V. 1708 *Sahrajoen silta* oli samoin monen osakkaan kunnossa pidettävänä. *Uusisilta* oli v. 1667 Sorolan, Tarjulan ja Pihkalan kylien hoidossa. Lempäälän tiellä sijaitseva *Marttilan silta,* jonka pituus oli 19 syltä, oli alkuaan Haapaniemen ja Kurun kyliin kuuluvien talojen hoidossa jne. — Teiden rakentaminen ja siltojen lisääntyminen niiden myötä pakotti myös jatkuviin uudelleenjärjestelyihin siltojen rakentamisessa. Tämän vuoksi 1700-luvun paremmin tunnettu tilanne ei aina ole varmasti todistusvoimainen taaksepäin.[226]

Ensimmäinen Ruoveden pitäjän suuri siltatyö oli Kautun sillan rakentaminen vuosina 1623—24. Hämeenlinnan—Pirkkalan—Porin valtatieltä Messukylässä eronnut sivuhaara, joka Teiskon kautta kulki pohjoista kohti, saatiin näin ulottumaan Näsijärven vesistön länsipuolella sijaitsevalle Ruoveden kirkolle asti. Sotaväenottotilaisuudessa, joka pidettiin Kangasalan Tursolan nimismiestalossa 28. 1. 1623, päätettiin, että kaikki pitäjäläiset "auttaisivat Kautunsalmen uuden sillan rakentamisessa, ja kun se on rakennettu, saisivat edellävalitut sillankatsastusmiehet Tapiolahden Matti Antinpoika, Jähdyspohjan Paavali Pietarinpoika ja Ajoksen Paavali Klemetinpoika jakaa sen kyläkunnille (kunnossapidettäväksi) veron ja äyriluvun mukaan." Työ, joka selvästikin oli annettu jonkin työryhmän urakoitavaksi, oli seuraavana vuonna valmis. Syyskäräjillä koko pitäjä, sekä aateliset että talonpojat, suostuivat maksamaan rakentajille palkaksi ja ruokarahaksi yhteensä tynnyrin viljaa, ilmeisesti joka talolta. Rakentajien tuli pitää siltaa kunnossa kymmenen vuotta.

Kautun siltaa uusittiin kolmesti vuosisadan mittaan. V. 1645 Heikki Ruhainen ja hänen viisi nimeltä mainitsematonta jakoveljeään sai sen perusteellisesta korjaustyöstä kymmenen kappaa viljaa jokaiselta pitäjän talolta. V. 1682 siltatyön suorittivat Matti Mononen, Juhana Simonen, Niilo Laurinpoika ja Heikki Nojonen. Nimismies Anders Blom ja pari lautamiestä pantiin kantamaan heidän palkkansa. Silta päätettiin myös uudelleen jakaa pitäjäläisten kunnossapidettäväksi. Kolmas jälleenrakennus tapahtui v. 1702. Mainitun vuoden syyskäräjillä siltavouti Tuomas Böök yritti saada myös Jähdyspohjan, Uotilan, Ketun, Heikkilän ja Rantalan talot sekä Karsaantaipaleen Paavolan osallisiksi vireillä olevaan työhön. Pitäjänmiehet todistivat kuitenkin,

---

223) Lempäälän käräjät 16. 8. 1647, VA nn 4: 357.
224) Lempäälän käräjät 6. 7. 1658, VA nn 62: 243v.
225) Lempäälän käräjät 6. 9. 1630, VA nn 3: 146.
226) Jutikkala, Längelmävesi 1949 s. 413—416.

että nämä olivat vanhastaan vapautetut Kautun ison sillan rakentamisesta, koska heidän oli pidettävä kunnossa Heikkilän silta kotipuolessaan, jonka senkin ylitse kulki sama "maan- ja kauttakulkutie". Alkuvuodesta 1703 eräät Kautun sillan lähellä asuneet ja sen vuoksi rakennustyöhön osaa ottaneet isännät saivat korvauksia pitäjän syrjäseutujen asukkailta, joiden puolesta he olivat työskennelleet. Niinpä Kautun Matti Juhananpoika ja Aksel Matinpoika olivat rakentaneet $9^1/_2$ sylen pituudelta keuruulaisten osuutta, mikä arvioitiin 40 kuparitalarin hintaiseksi työksi. Ruhalan Heikki Matinpoika ja siltavouti Böök olivat puolestaan urakoineet eräiden toisten keuruulaisten sekä ähtäriläisten osuuden.[227]

Keuruun silloista on jo puhuttu uusien pääteiden rakentamisen yhteydessä (s. 509). Kaukana sivukulmilla sijaitseville taloille saattoi tienteko olla raskaimpia rasituksia. V. 1706 Kurun Aurejärven Tuomas Paavalinpoika selitti, että hän oli perheineen muuttanut Lannettan talosta Pusulle, koska heidän oli yksin mahdotonta pitää tietä auki Lannettaan asti sen jälkeen, kun useat sielläpäin sijaitsevat talot olivat nälkävuosina autioituneet.[228]

7. Purilaista kärryihin

Kun 1600-luvulla haluttiin matkustaa toiselle paikkakunnalle, se tehtiin tavallisesti ratsastamalla.[229] Kaksikin henkilöä saattoi istua saman hevosen selässä.[230] Pienehköt määrät tavaroita vietiin mukana seuraavan kuormahevosen selässä erilaisia kantosatuloita käyttäen.[231] Suurempien tavaramäärien siirtämisessä Satakunnassa näytetään juuri tällä vuosisadalla siirrytyn hevosen perässä laahaavien purilaiden eli paarien käyttämisestä tavallisten kärryjen käyttämiseen — hauska piirre liikenneolojen yleisestä paranemisesta kuvattavana aikana.

Purilaat olivat aluksi säännöllisessä käytössä. Todennäköisesti vanhin asiakirjatieto niistä on vuodelta 1569, jolloin Suoniemen Sarkolan Matti Matinpoika oli luvatta ottanut naapurinsa purilaspuut.[232] Euran käräjillä v. 1624 kerrottiin, että Säkylän Sipi Sipinpoika oli itse tehnyt purilaat (Båren) hevoselleen Uudenkaupungin matkaa

---

227) J o k i p i i, 1959 s. 362.
228) J o k i p i i 1959 s. 362–363.
229) Esim. Ulvilan käräjät 28.–29. 11. 1636, VA mm 4:161, jossa selostetaan raumalaisten porvarien Baltsar Laurinpojan ja Juhana Simonpojan paluumatkaa Pohjanmaalta. Vesilahden käräjät 8. 10. 1629, VA nn 2:327v: ratsastus Turkuun.
230) Loimaan käräjät 12.–14. 2. 1683, VA mm 13: 339, jossa asianomainen ratsasti Turun tulliportista nainen takanaan hevosen selässä.
231) Ruotsin klöfsadel =kantosatula. Loimaan käräjät 2. 11. 1625, VA mm 2: 185; Ulvilan käräjät 3.–4. 1. 1639, VA mm 4: 318; Loimaan käräjät 11.–15. 12. 1640, VA mm 5: 94v. (viljaa Turkuun). Vesilahden käräjät 9.–10. 9. 1630, VA nn 3: 165v.
232) Ankost. Karkun sakkoluettelo 14. 9. 1569, VA 2225: 12v; R i e t z i n sanakirja: Ankost =körredskap, förrod på virke att deraf slögda körreskap.

Keissut Lempäälästä. Ne raahasivat purilaiden tapaan hevosen perässä. Liuksialan museo, Kangasala. Valok. Tyyni Vahter 1932. Museoviraston kuva-arkisto.

varten.[233] Kokemäellä oli v. 1648 Kyttälän Erkki Pertunpojan renki "matkallaan Turkuun purilailta pudottanut jalosyntyisen Junkkarin (=Gotthard Baranoffin) evässäkin".[234]Huittisista piti kesällä 1661 kreivikunnan veroviljat "vaivalloisesti laahata purilaita käyttäen Poriin", kuten kreivikunnan inspehtori kirjoittaa.[235] Kiikan Kiikanojan Erkki Yrjänänpoika oli v. 1630 vuokrannut tammansa Sven-kirjurille Turun matkaa varten, jolloin tamma oli vetänyt "purilaskuormaa".[236] Pirkkalassa oli v. 1631 eräs mies syytettynä siitä, että oli ajanut toisen tammalla 14 vanhaa peninkulmaa, kunnes se "kuoli purilaitten alle".[237] Ruovedellä käskettiin v. 1681 korjata Oriveden tie niin, "että siitä kesällä voi hyvin päästä purilailla ja kärryillä".[238]

Kärryjen käytöstä on kuitenkin jo enemmän tietoja, joten ne lienevät ainakin keskipitäjien kunnollisilla teillä jo olleet syrjäyttämässä vanhanaikaista kilpailijaansa. Joitakin esimerkkejä. Ulvilan Lautialan Matti Niilonpoika syytti v. 1657 Nakkilan Friitalan Jaakko Jaakonpoikaa, että tämä oli jättänyt häneltä lainaamansa kärryt Lem-

233) Euran käräjät 14. 9. 1624, VA mm 1: 286.
234) Kokemäen käräjät 21.–22. 11. 1648, VA mm 6: 501.
235) Hannu Hannunpoika Gode 24. 7. 1661 Sigrid Bielkelle. RA, Bielkesamlingen.
236) Bårlass. Tyrvään käräjät 26. 3. 1630, VA nn 3: 81.
237) Pirkkalan käräjät 20. 10. 1631, VA nn 3: 381v.
238) Ruoveden käräjät 19.–21. 10. 1681, VA nn 6: 372.

päälään asti.[239] Samana vuonna sotamarsalkka Wittenbergin loimaalaiset lampuodit lupasivat viedä kärryillä lautoja Turkuun.[240] V. 1651 Mouhijärven Salmin Pietari Henrikinpoika, joka oli kärryineen kaupunkimatkalta palaamassa, menetti varkaille joukon tavaroitaan.[241] Huittisten kirkkoherra Lauri Hirvi sanoi v. 1683 sotaväen vieneen läpikulkiessaan pitäjästä hevosia ja useita kärryjä, joista toiset oli viety peräti Turkuun asti, toisia jätetty matkan varrella oleviin kyliin.[242] Eurasta kerrotaan eräässä jutussa v. 1681, kuinka Sorkkisten Olavi Sipinpoika oli korjannut Kauttuan Sipi Tuomaanpojan kärrynpyörää, koska tämän piti silloin matkustaa Turkuun.[243]

Pyörät alkoivat siis hitaasti valloittaa Satakunnan kesäisiä maanteitä.

Hevosen *valjastustavasta* käy silloin tällöin ilmi yksityiskohtia. Näin varhain koko Suomi vielä kuului luokkivaljastuksen alueeseen; läntiset silavaljaat eli kranakalut alkoivat leviämisensä vasta seuraavalla vuosisadalla. Niinpä Tyrväällä v. 1559 Olavi Pylsy sai sakkoa "koska hän löi rikki Heikki Haukan reen luokki-länget".[224] Samassa pitäjässä v. 1629 riideltiin verkaisesta ratsastustakista, joka oli vuorattu lampaannahoilla, sekä längistä ja luokista.[245]

Kokemäellä särjettiin v. 1640 "puolirahkeet, jotka olivat hampusta sekä aisa".[246] Pirkkalassa mainitaan v. 1628 erään miehen ottaneen toiselta "tamman, työreen, länget sekä suitset ja ohjakset".[247] Joskus mainitaan erikseen *kankikuolaimet* (Stångh-bettzle), kuten Kyrössä v. 1629 tai Tyrväällä v. 1630,[248] jollaisia nyttemmin käytetään ns. pakkokuolaimina pääasiassa ratsuhevosilla.

Aisoja kannattava selkävyö kulki hevosen selkään pannun *puusatulan* yli, josta Varelius lausui v. 1853, että se ennen vanhaan oli yhtä pitkä kuin hevosen selkä.

Talvisin käytettiin matkanteossa suksia[249] ja rekiä.[250] "Antakaapa takaisin suksisauvani, älkää ottako köyhänmiehen hevostani", sanoi ähtäriläinen itsellinen Esko Pietarinpoika juomaveikoilleen v. 1631.[251] Hevosella kuljettaessa tavallisen *pitkän reen*[252]

---

239) Ulvilan käräjät 27.–28. 2. 1657, VA mm 9: 434 ja Ulvilan käräjät 1.–2. 10. 1658, VA mm 10: 121.
240) Loimaan käräjät 9.–11. 5. 1657, VA mm 9: 485v.
241) Huittisten käräjät 29.–31. 10. 1651, VA mm 7:259v.
242) Huittisten käräjät 19.–22. 2. 1683, VA mm 13:347v.
243) Euran käräjät 25.–26. 10. 1681, VA mm 12:550.
244) Henrick Haukas Sledh låck ranck (or). Tyrvään sakkoluettelo 7. 12. 1559, VA 2097: 37v.
245) Ranckor och Lokar. Tyrvään käräjät 4. 6. 1629, VA nn 2:292v.
246) En hans halfue Roma, som war af hampa, så och fimerstången. Kokemäen käräjät 1.–4. 12. 1640, VA mm 5: 74v. Silavaljaat?
247) "Ett Stodh, en Arbets Slädha, Ranckor med Betzlar och Tömmar". Lempäälän käräjät 25. 8. 1628, VA nn 2:119v.
248) Kyrön käräjät 11.–12. 5. 1629, VA nn 2:211 ja Tyrvään käräjät 26.–27. 2. 1630, VA nn 3:84.
249) Tapaus Ikaalisten Röyhiöstä: Kyrön sakkoluettelo 8. 5. 1568, VA 2213: 13.
250) Mouhijärven Tervamäki: Karkun sakkoluettelo 16. 10. 1566; Tyrvään sakkoluettelo 8. 12. 1576, VA 2295: 2.
251) Jokipii 1959 s. 363.
252) Esim. Euran käräjät 12. 3. 1621, VA mm 1: 87; Loimaan käräjät 17. 3. 1623, VA nn 1: 204v; Tyrvään käräjät 11.–13. 10. 1679, VA nn 5: 724v.

Ns. lamuskareki Harjavallasta, sopiva sekä kauppa- että kirkkomatkoille, koska siihen voitiin lastata kylliksi tavaroita ja heiniä. Emil Cedercreutzin museo, Harjavalta. Valok. Harjavallan oppikoululaisten kamerakerho 1973.

lisäksi oli käytäntöön tullut ilmeisesti hienompi *laitioreki* (kirmsleda) tai erityinen *naistenreki.*[253] Talvimatkustus säilytti perinteisen johtoasemansa toisaalta kuormien helpomman kuljettamisen toisaalta työaikapohdintojen takia: talvisin oli parempaa aikaa käydä kaupungissa.

Parkanon tunnettu tietomies ja vanhojen muistaja Sergei Honkala kertoo valaisevasti, miten kaksiviikkoiset rekimatkat Turkuun ja takaisin olivat mahdollisia niinkin kaukaa kuin Parkanosta käyttämättä matkalla rahaa heinien ostoon, sillä sitä oli talonpojalla vähän. Kuormaan pantiin kauppatavaroitten lisäksi niin paljon heiniä kuin hevonen jaksoi vetää. "Kun mies heitti kintaansa päälle, niin hevonen jo huomasi, että nyt tuli lisää." Joka syöttövälillä jätettiin rehuja varastoon paluumatkaa varten. Näin kuorma keveni nopeasti syöttöpaikasta toiseen, ja takaisin tulo oli varmistettu.[254]

Talvisesta matkanteosta 1600-luvulla on eräs yhtenäinen esimerkki piispa Gezelius vanhemman tarkastusmatka Pohjanmaalta Turkuun. Hän oli 9. 3. 1670 Ikaalisissa, 10. 3. Hämeenkyrössä, 11. 3. Mouhijärvellä, 12. 3. Karkussa, 13. 3. Tyrväällä, 14. 3.

---

253) Kokemäen käräjät 13.–15. 11. 1637, VA mm 4: 244, Loimaan käräjät 28.–30. 8. 1643, VA mm 5: 333 ja VA mm 5: 386, Huittisten käräjät 22.–23. 6. 1655, VA mm 9: 190v, Lempäälän käräjät 16.–17. 8. 1647, VA nn 4: 357v. ja Huittisten käräjät 28. 2.–2. 3. 1659, VA mm 10: 268.

254) Virtaranta 1971 s. 471.

Punkalaitumella, 15. 3. Huittisissa, 16. 3. Loimaalla ja 17. 3. Pöytyällä. Kuitenkin hän joka pitäjässä ehti pitää pitkät jumalanpalvelukset ja piispantarkastukset ja matkat tapahtuivat siis iltaisin ja öisin nukkumista varten varustetussa kuomureessä (!).[255]

8. Majatalolaitos

1500-luvulla virkamatkoillaan liikkuvien kuninkaanmiesten majoittaminen kuului nimismiehille tai jos matkaan paremmin sopi neljänneskuntamiehille. Papit ja muu parempi väki yöpyi usein pappiloissa, jotka siitä syystä joskus nauttivat kruunulta avustustakin.[256] Kauppamatkoilla liikkuvat talonpojat saivat yöpyä taloissa, missä vain onnistuivat sijansa saamaan. Suurempien kulkijamäärien, kuten sotaväen läpimarssien varalta, oli nimitetty *kyytirättäreitä* nimismiesten avuksi. Heidän oli vastattava tarvittavan majoituksen ja kyydityksen hankkimisesta pitäjäläisiltä. Tällaisena säilyi kyydityslärjestelmä pitkälle 1500-luvulle. V. 1584 Juhana III kuitenkin yritti panna voutinsa perustamaan pääteiden varsille taverneja eli majataloja.[257] Ainakin Ylä-Satakunnassa nimettiin v. 1586 joka pitäjään tällainen majatalo.

Varsinaisen kaikille matkustajille tarkoitetun majatalolaitoksen alkuna olivat erämaataipaleelle perustetut väliasemat, joissa matkustajat voivat yöpyä. Siten Ruovedellä v. 1624 valittiin kolme kestikievarin pitäjää: Antti Herrainen Virroilta Pohjanmaan tien varteen, sekä Ajostaipaleen Tuomas Vilppulasta Jämsän tien varteen ja Kurun Antti Kopare Pirkkalan ja Kyrön tien varteen.[258] Pirkkalassa pantiin samalla käräjäkierrolla Teiskon Niilo Tuomaanpoika Jutila Kurun rajan lähellä kestikievaria pitämään, "koska hän asuu aivan molempien pitäjien keskivälillä".[259]

Ala-Satakunnan nimismiestaloista erillinen kruunun kestikievarilaitos näyttää kuitenkin vakinaisena syntyneen vasta Pietari Brahen toimesta. Hänen määräyksestään piti everstiluutnantti Hans Brand talvella 1640 Ala-Satakunnan eri pitäjissä erityisiä "kyydityskäräjiä", joissa tutkittiin pelkästään liikennekysymyksiä ja neuvoteltiin kyyditysten ja sillanrakennusten järjestämisestä, tien teosta ym.[260] Tällöin kerättyihin tietoihin perustuu nähtävästi käsky, jonka johdosta v. 1641—42 kaikkiin Ala-Satakunnan pitäjiin nimitettiin kestikievarin pitäjät. (ks. karttaa). Uusia nimityksiä suoritettiin runsaasti v. 1650, edellisenä vuonna ilmestyneen majataloasetuksen johdosta. Ylä-Satakunnan kestikievarit — ensinmainittuja erämaataloja lukuunottamatta —

---

255) VA Ecclesiastica I nr. 23, Gezelius vanhemman omia muistiinpanoja.
256) C e d e r l ö f 1934 s. 60—67.
257) Juhana III Suomen kaikille voudeille 26. 11. 1584, VA Reg. jälj. 1584. Lisäykset V fol. 311v.
258) Ruoveden käräjät 10. 1. 1624, VA nn 1:34. Myös J o k i p i i 1959 s. 345.
259) Pirkkalan käräjät 18. 2. 1624, VA nn 1:45.
260) Tutkinnat: Huittinen 21. 2., Loimaa 23. 2., Eura 25. 2., Kokemäki 27. 2., Ulvila 29. 2. 1640, VA mm 5: 37—41.

näyttävät yleensä syntyneen vasta 1650—1660-luvuilla, siis majataloasetuksen johdosta. — Majatalon pito ei siihen liittyneiden hankaluuksien vuoksi ollut kovinkaan tavoiteltu asema.[261]

Useimmat kestikievarit perustettiin luonnollisesti kesäteiden varsille. Eräistä mainitaan kuitenkin nimenomaan, että ne perustettiin talvitien varteen (Loimaa, Honkilahti), eräistä toisista, kuten Ruoveden, Ikaalisten ja Parkanon Pohjanmaan tiellä sekä Hennijoen, Kostilan ja Paihilan kievareista Hämeen tiellä sitä voi arvella niiden aseman perusteella.

Majatalon pitäjällä oli rakennuksiaan tehdessään oikeus turvautua pitäjän apuun. Niinpä kenraalikuvernööri määräsi v. 1666 vesilahtelaiset viemään tukkeja Gabriel Kurjen Narvanmatkan tien varteen suunnitteleman krouvin rakentamiseksi, koska siitä oli hyötyä matkustaville.[262] Majatalo voi saada toisenkinlaista apua. V. 1682 Nakkilan Leistilän kestikievarille erotettiin kylän maista hevoshaka, joka oli 42 tankoa pitkä ja 31 tankoa leveä. V. 1684 samantapainen haka erotettiin Ahlaisten kestikievarille.[263] Parkanosta perimätieto tuntee "kesteriikki" -nimisen yhteislaitumen, jollainen ilmeisesti oli juuri kievarille annettu.[264]

Kestikievarit olivat jo v. 1636 saaneet yksinoikeuden oluen ja viinan myyntiin paikkakunnillaan. Anniskeluoikeuksiaan kievarinpitäjät innokkaasti puolustivat salamyyjiä vastaan, sillä ne olivat heille tuottoisa tulolähde. Tavantakaa saatiin kievarinpitäjien vaatimuksesta sakottaa luvattomia yrittäjiä.[265] Rahvas oli useinkin salamyyjien puolella. Kun esim. varapastori, maisteri Abraham Ikalensis oli v. 1666 saanut Ikaalisten kestikievarin pitäjänä aikaan päätöksen, että pari lautamiestä ryhtyisi salakapakointia valvomaan, huudahti käräjätuvan lattialla seisova Pekka Olavinpoika Vatsiaisista: "On Toinengin ordningh Talonpoijilla". Tänä sääty-yhteiskunnan valta-aikana tällainen esivallan tasapuolisuuden julkinen epäileminen katsottiin varsin pahaksi rikkeeksi ja aiheuttikin sanojalle roimat sakot.[266]

---

261) Lehtinen 1967 s. 267—268; Koivisto 1966 s. 249 ym.
262) Vesilahden käräjät 15.—16. 3. 1666, VA nn 62: 937v. ja Vesilahden käräjät 18.—19. 6. 1666, VA nn 62: 991.
263) Ulvilan käräjät 6.—8. 9. 1681, VA mm 12:417, Ulvilan käräjät 23.—25. 10. 1682, VA mm 13:195v, Ulvilan käräjät 20.—23. 6. 1684, VA mm 13:601v.
264) Rehtori Viljo Alasen keräämää perimätietoa.
265) Euran käräjät 12.—14. 3. 1651, VA mm 7:153, Eurajoen käräjät 14.—15. 3. 1653, VA mm 8:20, Eurajoen käräjät 1659, VA mm 10:218v, Kokemäen käräjät 16.—17. 1. 1674, VA mm 11:1 jne.
266) Lause on suomeksi kirjoitettu ruotsalaiseen pöytäkirjaan. Kyrön käräjät 19.—21. 2. 1666, VA nn 62: 905v.

Taulukko 56. Satakunnan kestikievarit 1500 ja 1600-luvuilla

Talonnimet SAY

V. 1556	V. 1586	V. 1639–1640	V. 1685
Jaakko Teitin majapaikkaluettelo (Voionmaa 1893)	Ensimmäiset kestikievareiksi (taverneiksi) määrätyt talot (Ylä-Satakunta VA 2382; Ala-Satakunnassa nimismiehet VA 2369)	Nimismiehet kestikievareina (Voionmaa 1893 ja paik. hist.)	Kestikievarit tilien mukaan (VA 6944: 2 098, 2 666, 3 032) mutta maantieteellisessä järjestyksessä)
1. Turun–Pirkkalan–Hämeenlinnan tie (Turku–Pöytyä-)			(Pöytyällä Oripään kautta)
Loimaa (Alastaro), Mälläinen	Loimaa, Kurittula, Sipi Olavinpoika (Tuomola)	Loimaa, Lauroinen, Knuutti Klemetinpoika (Seppä) (1642).	Loimaa, Haaroinen, Jaakko Tuomaanpoika (Haaroinen) Alastaro, Mälläinen, MikkoTuomaanpoika (Markkula) Itäinen haara, Loimaa, Pappinen Antti Matinpoika (Pihko) Loimaa, Hirvikoski, Heikki Matinpoika (Taalikka) Vampula, Sallila, Antti Laurinpoika (Mattila)
Huittinen, (Sampu) Takkula	Huittinen, Sampu, Sipi Tuomaanpoika (Takku)	Huittinen, Sampu Matti Sipinpoika (Takku)	Huittinen, Kaharila, Jaakko Antinpoika (Isokahari) (nimismies). Haara: Punkalaidun, Sarkkila, Jaakko Martinpoika (Pouru)
Ala-Sastamala, Tyrväänkylä	Tyrvää, Tyrväänkylä, Olavi Eskelinpoika (Eskola)	Tyrvää, Houhajärvi (etelään Punkalaitumen tieltä) (nimismies Sipi Heikinpoika) (Houhala)	Kiikka, Jaamala, Sipi Sipinpoika (nimismies) (Jaamala) Haara: Tyrvää, Stormi, Pietari Klaunpoika (Stormi)
	Vesilahti, Vakkula, Sikstus Olavinpoika (Sisto)	Vesilahti, Narva, Erkki-Matinpoika (Pouru)	Vesilahti, Pöyhölä, Antti Laurinpoika (Aavela)

Ylä-Sastamala, Karkku	Karkku (Suoniemi), Tyrisevänkylä, Eskel Eskelinpoika (Läykki)	Karkku Rikainen, Sipi Eskonpoika (nimismies) (Rikala)	Karkku, Mäkipää, Simo Tuomaanpoika (Mäkipään rustholli) Haara: Karkku, (Suoniemi) Pietari Mikonpoika (Pakkala)
Pirkkala, kirkonkylä eli Penttilä	Pirkkala (Messukylä), Tammerkoski, Juhana Vaininen	Pirkkala, Nuoliala, Pirkkala, (Messukylä) Tammerkoski, Juhana Erkinpoika Vaininen	Pirkkala (Tampere) Hyhky, Mikko Mikonpoika (Mattila) Talvitie pohjoiseen: Teisko Padustaipale, Heikki Matinpoika (Taulaniemi)
Kangasala, kirkonkylä	Kangasala, Vehoniemi, Juho Tiitola (VA 2395: 33/v)	Kangasala, Tursola, Hannu Hannunpoika (Hannula)	Kangasala, Tursola, Klaus Hannunpoika (Svarthafra) (Hannula) Pälkäneen kautta Hämeenlinnaan
(Sääksmäen ja Hauhon kautta Hämeenlinnaan)	Lempäälä, Aimala, Heikki Erkinpoika (Mikkola)	Lempäälä, Lempoinen, Tuomas Laurinpoika (Sulkola)	Lempäälä, Kuokkala, Niilo Heikinpoika (Tuisku) Akaan–Kalvolan kautta Hämeenlinnaan
2. Rantatie Turusta Satakunnan kautta Pohjanmaalle			
	T.l. Lappi (Rauman mlk), Kortela, Matts van Kleven (1584)	(Laitilasta) Lappi T.l., Kaukola, Sipi Perttelinpoika (Luukas)	(Laitilasta) Lappi T.l., Korpi, Heikki Olavinpoika (Nakkila)
	Eurajoki, Irjanne, Antti Antinpoika (Kauppi)	Eurajoki (ei mainita SAY)	Eurajoki, Tarvola, Tuomas Antinpoika (Isoperä) (isännän veli v. 1681)
Ulvila (Nakkila), Lammainen (3 pnk Köyliöstä)			Nakkila, Leistilä, Antti Heikinpoika (Huovari)

V. 1556	V. 1586	V. 1639–1640	V. 1685
Ulvila, Ulvilan kartano (4 pnk Lammaisista) Ahlainen (5 pnk Ulvilasta) Merikarvia (3 pnk Ahlaisista)	Ulvila, Haistila, Mikko Antinpoika (talo myöh. yhdistetty Haistilan rustholliin)	Ulvila, Haistila, Jaakko Matinpoika (1637–1658) (talo myöh. yhdistetty Haistilan rustholliin).	Ulvila (Pori), Ruosniemi, Hannu Sipinpoika (Sippola) Ahlainen, Alakylä, Heikki Pentinpoika (Markusgård, isännän veli) Merikarvia, Kirkonkylä Lauri Tuomaanpoika (Kankku)
3. Tie Porista Ylä-Satakuntaan			(Nakkilan kautta)
(Ei merkittyjä välietappeja Huittisista Lammaisiin)	Kokemäki, Villilä, Jaakko Olavinpoika (Hyörä?)	Kokemäki, Köömilä, Klemetti Simonpoika (Juupeli) (1635)	Harjavalta, Torttila, Matti Tolvi (Tolvi) Kokemäki, Sonnila, Heikki Yrjänänpoika (Isopere) (Liittyy Huittisissa tiehen 1.)
4. Tie Porista sisämaitse Turkuun			(Nakkilan kautta) Kiukainen, Eurakoski, Markku Klemetinpoika (Torkki)
	Eura, Sorkkinen, Martti Yrjänänpoika (Lähteenoja?)	Eura, Vaani, Martti-Tapaninpoika (Vaani, 1640)	Eura, Sorkkinen, Germund Matinpoika (Katila) Säkylä, Iso-Säkylä, Antti Matinpoika (Pälli) Alastaro, Virtsanoja, Eskil Tuomaanpoika (Heikkilä)
(Loimaa Alastaro) (4 pnk Pöytyältä)			(Loimaan Haaroisten kautta tielle 1. tai Säkylästä Yläneen kautta suoraan)
Köyliö, Köyliön-kartano (5 pnk Virttaalta)	(Köyliö) Vähä-Säkylä, Tapani Klemetinpoika (Sonna eli Mäkitalo)	Säkylä, Isosäkylä, Markus Sipinpoika (Perttula 1630)	Köyliö, Kankaanpää, Luukas Matinpoika(Torkkeli) (Kokemäkeläisten tie etelään, jatkui Säkylän tai Virtsanojan kautta)

5. Kyrönkankaan tie Pohjanmaalle			(Karkusta Mouhijärven kautta) Hämeenkyrö, Herttuala, Olavi Heikinpoika (Sormunen)
"Korsholmasta Hämeenlinnaan erämaiden läpi."	Hämeenkyrö, Laitila, Mikko Laurinpoika (Laitila)	Hämeenkyrö, Tuokkola, Matti Sipinpoika (Tuokko)	Hämeenkyrö, Järvenkylä, Heikki Heikinpoika (Hollo) Jämijärvi, Soini, Tuomas, Soini (Soini) Kankaanpää, Niinisalo, Joosef Joosefinpoika (Niinisalo) Karvia, Kyrön skanssi, Tuomas Yrjänänpoika (Kantti) Talvitie pohjoiseen Ikaalinen, Kiiala, Antti Yrjänänpoika (Isotalo), Parkano, Laatu, Yrjänä Laatu (Laatu) Parkano, Kuivasjärvi, Heikki Sipinpoika (Kuivanen)
6. Tiet Kangasalta pohjoiseen ja Keski-Suomeen			(Kangasalta)
		Orivesi, Koivuniemi, Simo Jaakonpoika (Isoperä) (nimismies)	Orivesi, Säynäjoki, Matti Eskilinpoika (Karppi) nimismies
	Ruovesi, Haukkaniemi, Juhana Laurinpoika (Kekkonen)	Ruovesi, Syvinki, Heikki Simonpoika (Korpula)	Ruovesi, Kauttu, Matti Juhananpoika (Ylä-Kauttu) Virrat, Herranen, Olavi Antinpoika (Herranen) Alavudelle, Vaasaan ja Uuteenkaarlepyyhyn Talvitie Keuruulle ja Keski-Suomeen Kuorevesi, Kaltila (Kauppila?).
Yhteensä 13 majapaikkaa	Yhteensä 16 tavernia tai nimismiestä	Yhteensä 15 nimismiestä	Yhteensä 41 kestikievaria

9. Hollikyyti

Kyytihevosten pito määräpaikoissa matkustavien kruunumiesten varalta, ns. hollikyyti, oli järjestetty jo 1500-luvun lopulla.[267] Hollit sijaitsivat yleensä nimismiestaloissa tai niiden välisillä taipaleilla majataloissa. 1600-luvun lopulla ne olivat aina majataloissa. Niinpä Eurajoen hollipaikka sijaitsi v. 1625 nimismiestalossa,[268] samoin Huittisten v. 1631, Kokemäen v. 1631 ja Euran v. 1639,[269] kun taas Ulvilan pitäjällä oli v. 1634 muunlainen hollipaikka Ahlaisissa[270] ja Loimaan pitäjällä v. 1631 jossakin Niinijoen neljänneksen alueella.[271] Hollivuoro kesti yleensä viikon. V. 1631 huittislaisten ja kokemäkeläisten, joilla oli tapana hollikyydityksen suoritettuaan heti mennä kotiinsa, käskettiin ehdottomasti palata kyydistä hollipaikalle ja pysyä siellä holliviikkonsa loppuun asti.[272]

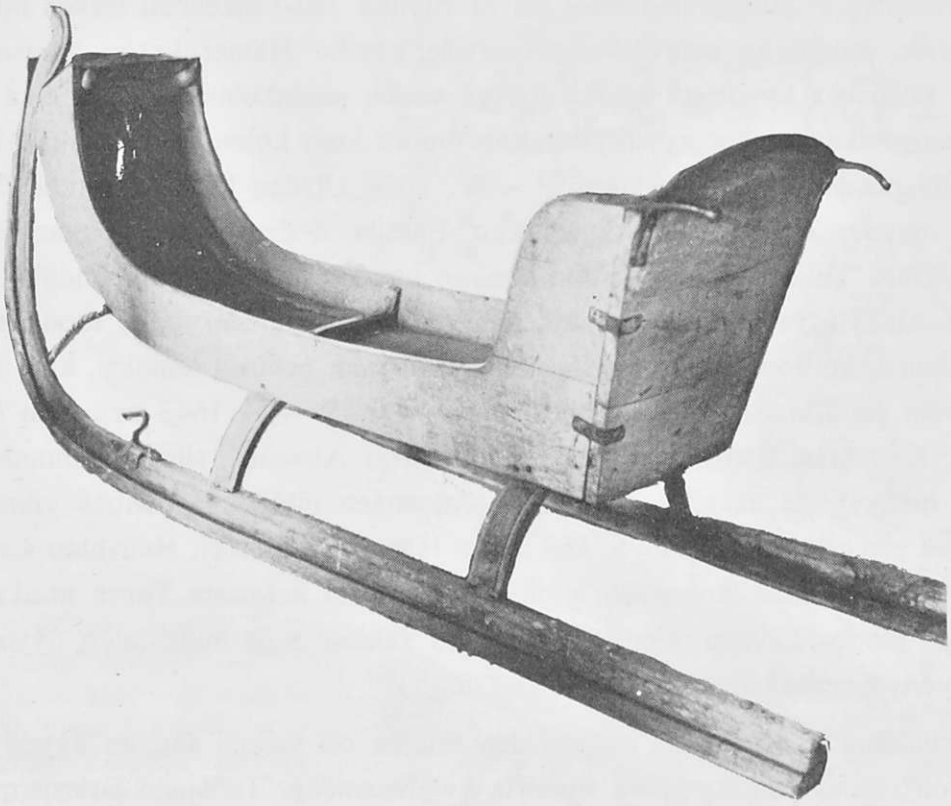
Läänitettyjen talonpoikien piti suorittaa yhtä paljon kyyditystä kuin läänittämättömien, mutta varsinaisten rälssitalonpoikien vain kolmasosa siitä.[273] — Kun vuonna 1649 virkamiehiltä oli poistettu vapaakyytioikeus ja heille sen sijaan alettu maksaa matkarahoja, kyydinajajat saivat siitä lähtien maksun kaikilta matkustajilta.[274] V. 1650 taksaksi vahvistettiin neljä äyriä hopearahaa peninkulmalta.[275]

Hollivuorojen jaosta taloille voitiin tehdä pitäjän keskeinen sopimus, kuten Tyrväällä syksyllä 1646. Sopimuksen mukainen kyydityslista annettiin nimismiehelle, joka nähtävästi täälläkin hoiti hollinpitoa.[276] Samalla ilmoitettiin, että vain kenraalikuvernöörin tai maaherran passin omaavia virkamiehiä tuli kuljettaa, muita ei. Joka toinen viikko nimismies velvoitettiin lähettämään kuljetetuista henkilöistä luettelo lääninkansliaan, joka voi täten helposti saada selville laittomat kyydit ykset.

Sen jälkeen kun hollikyytilaitos 1500-luvun lopulla oli organisoitu, kyytirättärit pantiin huolehtimaan hollikyytien säännöllisestä järjestämisestä. Jo 1580 heitä mainitaan rannikkotieltä (Merikarvian Kasala, Luvian Hanninkylä),[277] ja 1592 sisämaantieltä (Alastaron Niinijoensuu).[278] Seuraavalla vuosisadalla systeemi yleistyi kaikkialle.[279]

---

267) L u u k k o 1945 s. 540.
268) Eurajoen käräjät 18.—19. 11. 1625, VA mm 2:229.
269) Huittisten käräjät 28.—29. 3. 1631, VA mm 3:98, Kokemäen käräjät 31. 3. 1631, VA mm 3:100, Euran käräjät 22.—23. 11. 1639, VA mm 5:11.
270) Ulvilan käräjät 21. 3. 1634, VA mm 3:276. Myös L e h t i n e n, Suur-Ulvila s. 265.
271) Loimaan käräjät 24. 3. 1631, VA mm 3:94v.
272) Huittisten käräjät 28. 5. 1631, VA mm 3:98; Kokemäen käräjät 31. 3. 1631, VA mm 3: 100, Kyrön käräjät 24. 1. 1631, VA nn 3: 259.
273) W a a r a n e n 1874 s. 341, 2. 11. 1614 ja W a a r a n e n 1878 s. 73, Helsinki 30. 1. 1616.
274) Kuninkaan kirje 26. 9. 1649 VA Reg jälj. fol. 198.
275) Tukholma 24. 1. 1650, VA Reg jälj. fol. 287.
276) Tyrvään käräjät 17. 11. 1646, VA nn 4:289v.
277) VA 2324:25v ja 31.
278) VA 2419: 100v.
279) Euran käräjät 20.—21. 8. 1629, VA mm 3:19v: Huittisten käräjät 28. 5. 1631, VA mm 3:96, Kyrön käräjät us. kert. 1628—1631, VA nn 2: 32v. ja 203, nn 3: 101v. ja 259.

Pulkkareki vuodelta 1805 Ahlaisista, vanhatyyppistä yhdenistuttavaa mallia. Valok. Eino Nikkilä. Satakunnan museo, Pori.

Joskus kyytirättärin talo toimi jonkinlaisena hollina. Eurassa päätettiin v. 1639, että Säkylän ja Köyliön kyytirättäri Esko Yrjänänpoika Iso-Säkylästä sai tarvittaessa käyttää Yläneen, Musta- ja Pyhäjoen, Vähän- ja Ison-Säkylän, Kankaanpään, Karhian ja Huhdin kylien *lisäkyytejä* sitä kautta kulkevien virkamiesten kuljettamiseen, vaikkakin näiden kylien tuli suorittaa vakituinen hollinpitonsa Euran nimismiestalossa.[280] Kokemäellä nimitettiin v. 1644 Martti Osvaldinpoika "Kakkulaisten hollin kyytirättäriksi"; jokainen kyyditysvelvollinen antoi hänelle kaksi viljakappaa vuosipalkaksi. "Harjavallan neljänneksen kyytirättäri" Jaakko Antinpoika Havingista sai palkkaa kyyditysvelvollisiltaan vain yhden viljakapan vuodessa, mikä näyttää olleen muuallakin käytetty määrä (Säkylä).[281] Kyytirättärin toimi oli koiran virka, sillä kaikkien tunnustamaa tasapuolisuutta oli vaikea saavuttaa. Loimaalla päätettiin sen vuoksi v. 1634, että virka, joka siihen mennessä oli vuosittain vaihtunut toiseen taloon, siitä lähtien vaihtuisi viikoittain kuuluen kulloinkin sille talolliselle, joka suoritti hollissa kyyditysviikkoaan (!).[282]

---

280) Euran käräjät 22.–23. 11. 1639, VA mm 5:11, Nurminen 1970 s. 159.
281) Kokemäen käräjät 18.–20. 3. 1644, VA mm 5:404.
282) Loimaan käräjät 26.–27. 3. 1634, VA mm 3:273v.

Eräitä hollivuorojen järjestelyitä mainittakoon. Kyrönkankaan tien varrella sijaitsevat Ikaalisten seudun erämaatalot saivat vuonna 1630 oikeuden laskea hollikyydiksi ne kerrat, jolloin he antavat matkustaville kyydin Hämeenkyrön nimismiestaloon, koska tällaisista kyydeistä saattoi kertyä viiden peninkulman matka eikä keskipitäjällä asuvillakaan tullut kyyditysmatkaa muuta kuin kolme peninkulmaa Pirkkalaan tai neljä peninkulmaa Karkkuun.[283] — V. 1634 Ulvilan käräjillä tehtiin "järjestys", jonka mukaan Pomarkku, Noormarkku, Lassila, Söörmarkku, Toukari ja Yyterinkylän Matti Viikari siirtyivät suorittamaan hollikyytinsä Ahlaisten holliin. Ahlaisten Yli- ja Alakylä velvoitettiin antamaan kestikievarinpitäjälle, jonka luona holli ilmeisesti sijaitsi, vuoron perään rahakorvausta vastaan hevosia lainaksi, kun hänelle tuli enemmän vieraita kuin hän pystyi kyyditsemään.[284] — V. 1643 nykyinen Kauvatsan pitäjä: Kauvatsa, Yttilä, Lievikoski, Jalonoja ja Ahvenus, siirrettiin maaherran käskystä hollikyytien suhteen Huittisista Kokemäen pitäjään.[285] Mistä viime mainittu siirto oli aiheutunut kävi ilmi v. 1647, kun Hampulan Heikki, Hauvalan Lauri ja Aakulan Juhana saivat Kokemäen pitäjältä korvausta kolmesta Turun matkasta, jotka he asian johdosta olivat tehneet.[286] V. 1649 valtiopäivillä huittislaiset pyysivät takaisin kyydityspiiriinsä ilmeisesti juuri näitä taloja.[287]

Kun kaukana hollipaikasta sijainneiden talojen oli vaikea saapua kyydityspaikalle, heillä oli oikeus palkata toisia sijaansa kyyditsemään. Tällainen järjestelmä näyttää olleen yleinen esim. Hämeenkyrössä, jossa v. 1624 yhteensä 53 talonpoikaa maksoi tällaisia korvauksia.[288] Mm. Hämeenkyrön Kierikkalan Sipi Nuutinpoika vaati vuonna 1619 parilta kyytirättäriltä maksua 13 kyyditysmatkasta, jotka hän oli muiden puolesta suorittanut oman vuoronsa lisäksi.[289] Huittisissa sovittiin v. 1655 sotaväen läpikulkumarssin aikana, että maantien vieressä asuvat suorittavat kyydityksen ja muut maksavat heille korvausta.[290] Samoin tapahtui läpikulkumarssien johdosta Kyrössä, Pirkkalassa ja Kangasalla v. 1679.[291] — Korvausta suoritettiin myös, jos asianomainen joutui jostain syystä jatkamaan kyyditystään naapuripitäjän nimismiestalon tai kestikievarin ohi.[292]

Rasittavimmaksi kyyditys kävi luonnollisesti siellä, missä matkat olivat pisimmät, maakunnan pohjoisosien tienvarsilla. Niinpä kyröläiset yrittivät valtiopäivävalituksilla useaan otteeseen saada kyydityksen vuoksi joitain veronlievennyksiä. Perustelles-

---

283) Kyrön käräjät 23. 8. 1630, VA nn 3: 106.
284) Ulvilan käräjät 31. 3. 1634, VA mm 3:276 ja 278.
285) Huittisten käräjät 13.–15. 3. 1643, VA mm 5:299v.
286) Kokemäen käräjät 30.–31. 3. 1647, VA mm 6:261.
287) Vastaukset Ala-Satakunnan valtiopäivävalituksiin 20. 3. 1649, § 4, VA Reg jälj fol. 36.
288) Kyrön käräjät 16. 2. 1624, VA nn 1:44.
289) Kyrön käräjät 11. 5. 1629, VA nn 2:203.
290) Huittisten käräjät 22.–23. 6. 1655, VA mm 9:175v ja 2.–3. 6. 1656, VA mm 9:331v ja 335v.
291) Pirkkalan käräjät 23.–24. 1. 1679, VA nn 5:2 fol. 522.
292) Tyrvään käräjät 27. 2. 1630, VA nn 3:91 ja Karkun käräjät 26. 10. 1629, VA nn 2:409.

Ylipitkä kyyditys Hämeenkankaan yli Pohjanmaalle aiheutti usein talonpoikien valituksia. Tässä 1600-luvun puolivälin kartassa maantie Turusta Pohjanmaalle kulkee Hämeenkyröstä soita ja kapulasiltoja myöten Jämijärven eteläpuolitse Vihteljärven kylään nyk. Kankaanpäässä. Valtionarkisto.

saan asiaa v. 1647 he sanoivat itsellään olevan vaivalloisen ja pitkän kyyditysmatkan Hämeenmetsän läpi aina 32 peninkulmaan asti. — Hämeenkyrön nimismies selitti jo v. 1624, että hänen on vastattava kyydityksestä Pohjanmaalle, jonne lähimpään nimismiestaloon on talvella 25 peninkulmaa ja kesällä 30 peninkulmaa.[293] — Hämeenkyröläisten mukaan Kustaa Aadolf oli v. 1627 antanut heille huojennuskirjeen, mutta kirje ja sen noutaja olivat paluumatkalla sattuneessa onnettomuudessa hukkuneet mereen. Kuningatar lupasi myötämieliseen sävyyn etsittää kirjeen kopiota Ruotsin valtionarkistosta sekä käskeä maaherran tutkimaan, mitä helpotuksia kyyditykseen voitaisiin antaa.[294] — V. 1660 kyröläisille sen sijaan vastattiin, ettei holhoojahallitus pitänyt kyyditystä erityisenä rasituksena sen jälkeen kun virkamiesten maksuton kyyditys oli lopetettu; hehän saivat nyt maksun kaikilta kyydittäviltään. Sotaväen läpimarssien tapahtuessa hallitus lupasi kuitenkin tiedottaa niistä ajoissa Turun ja Pohjanmaan maaherroille, että kyytihevosten vaihto voitaisiin suorittaa

293) Kyrön käräjät 16. 2. 1624, VA nn 1:44.
294) Vastaus Ylä-Satakunnan alaosan rahvaanvalituksiin 24. 3. 1647, VA Reg jälj fol. 43v.

keskellä Hämeenmetsää, heti läänien rajalla.[295] V. 1668 hallitus lupasi kyröläisten ja ikaalilaisten uudistuneitten valitusten johdosta, että kenraalikuvernööri ja maaherra sovittelevat eri pitäjien kesken sotaväen läpimarssien aiheuttamien kulujen tasaamisesta.[296] Kun kyröläiset v. 1675 valituksissa taas pyysivät saada korvausta naapuripitäjältään Ruovedeltä sotaväen kyydityksistä, sanottiin sovittelun kuuluvan maaherran tehtäviin edellisten päätösten mukaan.[297] V. 1678 kyröläiset pyysivätkin tällaista korvausta Ruovedeltä käräjien välityksellä.[298]

Samanlainen tilanne vallitsi rannikkotiellä. Merikarvian Yli- ja Alakylän asukkaat sekä Köörtilän kyläläiset kertoivat v. 1633 sangen värikkäästi, kuinka heillä on kahdeksan peninkulman kyydityksmatka Närpiöön, ja kun talon ainoa miehenapu on kyydityksmatkalla hän kohtaa emäntänsä toisessa kyydityksessä ennen kuin ehtii kotiin (!).[299] V. 1640 merikarvialaiset valittivat uudestaan kyydityksasiasta Pietari Brahelle.[300]

Ala-Satakunnassa kyydityksen järjestämiselle aiheutui haittaa eräästä seudun erikoispiirteestä, härkien käyttämisestä vetojuhtina. Talonpojat eivät viitsineet hankkia lainkaan hevosta toivoen siten vapautuvansa rasittavista kyytimatkoista. Niinpä Kokemäellä sakotettiin 1580 kokonaista 39 talonpoikaa ja Loimaalla 11 talonpoikaa siitä, etteivät he olleet hankkineet kyydityshevosta, vaikka siitä oli kolmilla käräjillä laillisesti kuulutettu.[301] Eurassa käskettiin v. 1629 sakon uhalla kaikkien, joilla oli siihen varaa, ostaa hevonen seuraaviin käräjiin mennessä.[302] Loimaalla sakotettiin v. 1632 jälleen kahtatoista talollista, jotka eivät olleet hankkineet hevosta, vaikka heillä oikeuden mielestä kyllä olisi ollut tilaisuus sen pitämiseen.[303]

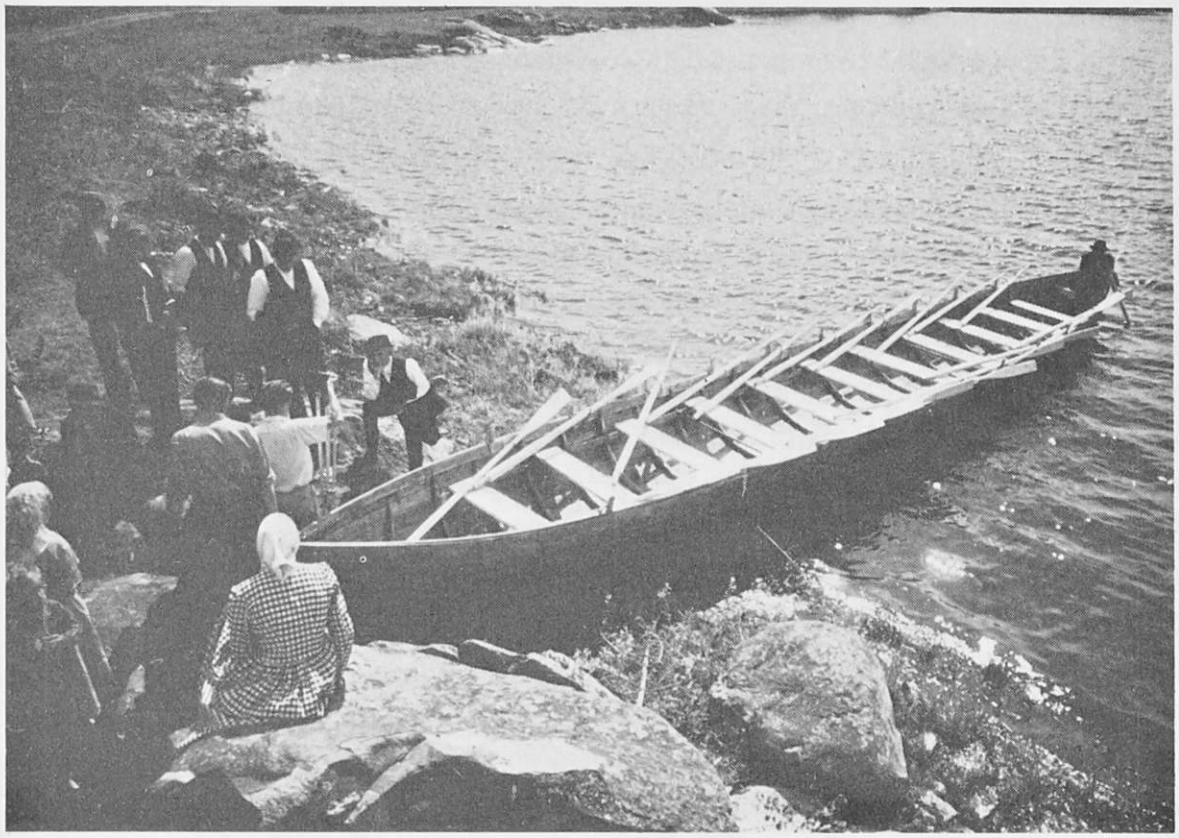
10. Vesikuljetukset

Kyydityksiä jouduttiin suorittamaan myös vesitse, missä tämä tapa oli edullisempi. Niinpä ulvilalaiset määrättiin v. 1552 hankkimaan kuninkaankartanoon kahden lästin vene. Koko pitäjän tuli pitää sitä kunnossa.[304]

Ahlaislaiset kyyditsivät kesällä 1633 Vaasan kirkkoherra Nikolausta Poriin suurella kyydityksveneellään. Kirkkoherra olisi tyytynyt kolmeen tai neljään soutajaan, mutta

---

295) Vastaus Ylä-Satakunnan alaosan rahvaanvalituksiin 15. 11. 1660, § 5 VA, Reg jälj fol. 204; Sama asia VA nide Åbo hofräts domar, kungliga resolutioner mm.
296) Vastaus Ylä-Satakunnan alaosan rahvaanvalituksiin 29. 8. 1668, VA Reg jälj fol. 373 § 7.
297) Vastaus Ylä-Satakunnan rahvaanvalituksiin 2. 10. 1675, § 11, VA Reg jälj fol. 337v.
298) Ruoveden käräjät 21.–23. 1. 1678, VA nn 5:229v.
299) Ulvilan käräjät 29.–30. 10. 1633, VA mm 3:219.
300) Ulvilan käräjät 7.–8. 9. 1640, VA mm 5:68.
301) Kokemäen sakkoluettelo 19. 9. 1580 ja Loimaan sakkoluettelo 22. 9. 1580, VA 2326:5 ja 6.
302) Euran käräjät 20.–21. 8. 1629, VA mm 3:20v.
303) Loimaan käräjät 2.–3. 10. 1632, VA mm 3:150.
304) R o o s 1964 s. 197 ja 239.

Luhalahden väki lähdössä kirkkoveneellään Kyrösjärven yli Ikaalisten kirkolle. 1600-luvun pitäjänveneet olivat varmaan samantapaista tyyppiä. Valok. Pirkka Inkeri 1957. Museoviraston kuva-arkisto.

talonpojat eivät olleet halunneet lähteä matkaan vähemmällä kuin seitsemällä soutajalla matkanteon nopeuden tähden.[305] V. 1636 Merikarvian alakyläläiset joutuivat maksamaan kappalaiselleen Ericukselle tämän omistaman veneen, jonka he syksyllä v. 1634 olivat kyyditysmatkalla jättäneet jäitten tultua heitteille Ahlaisiin.[306]

Sisämaassa oli tällaisella kyyditysvenelaitoksella jo keskiaikaiset juuret. V. 1601 Kangasalan pitäjä oli teettänyt käyttöönsä pitäjänveneen Pirkkalan Nuolialan Sigfridillä.[307] V. 1629 Pirkkalan nimismies Mikko Matinpoika Hyhkyn kylästä pantiin hankkimaan kruunun kuljetuksia varten pitäjälle "kolme kaunista venettä", yhden Näsijärvelle, toisen Pyhäjärvelle ja kolmannen Kulovedelle.[308] Seuraavina vuosina tiedetään lähteistä näiden veneiden olleen käytännössä.[309] — Ruovedellä 1665 pitäjänvene havaittiin samasta syystä tarpeelliseksi. Rahvas lupasi suorittaa sen rakentamiskulut, ja nimismies voi sitten pitää veneen hyvässä säilössä käytön väliajat.[310]

---

305) Ulvilan ylim. käräjät 12. 7. 1633, VA mm 3:208. Myös L e h t i n e n 1967 s. 266.
306) Ulvilan käräjät 23.—24. 5. 1636, VA mm 4:123v; S a n t a v u o r i 1961 s. 78.
307) Kangasalan käräjät 5. 2. 1601, VA 222α:121.
308) Pirkkalan käräjät 12. 10. 1629, VA nn 2:348.
309) Pirkkalan käräjät 11. 2. 1630, VA nn 3: 26v; Pirkkalan käräjät 25. 8. 1630, VA nn 3: 118.
310) Ruoveden käräjät 2.—4. 10. 1665, VA nn 62:808v.

Myös Längelmäveden seudulta on tieto julkisten vesikuljetusten järjestämisestä. Kangasalan käräjillä 1675 lautakunta todisti, että Kautsalan, Tohkolan, Neulaniemen ja Poussan asukkaat olivat vanhastaan velvolliset ylläpitämään venettä, "jotta varsinkin pāpisto voisi saada kyydin matkustaessaan Kuhmalahdelle".[311]

Säännöllisten vesikuljetusten vuoksi voitiin niiden suorittaja vapauttaa muusta kyydityksestä, kuten ed.m. Karkun Tyrisevän tapaus osoittaa. (vert. s. 534). V. 1633 Ulvilan Yyterissä asuva Pentti Olavinpoika anoi vapautusta hollikyydistä. Hän joutui talonsa sijainnin vuoksi yhtämittaa kuljettamaan Porin kruununtallin virkailijoita saarille ja takaisin.[312] Samantapainen vapautus lienee takana ikaalilaisessa perimätiedossa, että "Ikaalisten Soutia on saanut nimensä siitä, että se souti kuvernööriä verostaan".[313] Voudin ja vakituisten virkamiesten soutamista kylästä toiseen ei kuitenkaan yleisesti hyväksytty kyydityksvapauden perusteeksi.[314] Kuljetettavia piti siihen olla enemmän kuin satunnaiset virkamiehet, joiden avustaminen kuului tavallaan yleisiin kansalaisvelvollisuuksiin.

11. Postilaitos

1500-luvulla postinkuljetus oli järjestetty tärkeissä asioissa lähettämällä pikalähetti kirjettä viemään, vähemmän kiireellisissä tapauksissa antamalla kirje matkustajien mukaan. Suurvaltakaudella ei tämä enää riittänyt kehittyvälle hallintokoneistolle, jonka toiminnalle tietojen nopea välitys oli ensiarvoisen tärkeää. Eteläisten esikuvien mukaan järjestettiinkin v. 1620 Ruotsi-Suomen ensimmäinen vakituinen kruunun ylläpitämä postilinja Tukholmasta Hampuriin, jonne toisaalta eurooppalaisen ns. Taxispostin verkosto oli juuri paria vuotta aikaisemmin ulotettu. Posti otti valtion kulujen vähentämiseksi kuljettaakseen viranomaisten kirjeiden ohella myös yksityiskirjeitä. V. 1636 annetulla *postiasetuksella,* jota täydennettiin v. 1643, 1645 ja 1646, postinkuljetus ulotettiin sitten uusille linjoille eri puolille maata.

Suomeen postilaitos saatiin ensi kerran v. 1638, jolloin Pietari Brahen aloitteesta avattiin postilinja Tukholmasta Turkuun ja pitkin maamme eteläranniikkoa Viipuriin ja Käkisalmeen; kesäisin pidettiin yhteyttä Porkkalasta Tallinnaan. Suunnitelmia Pohjanmaan rannikkoa kiertävästä postitiestä pohdittiin jo samalla kertaa valtaneuvostossa, mutta ne johtivat tulokseen vasta 1643, jolloin postinkulku Suomen kautta Baltiaan ja Saksaan Ruotsin-Tanskan sodan (1643—45) johdosta tuli erityisen ajankohtaiseksi. Mainittuna vuonna perustettiin Pohjanmaan postikonttorit[315] ja postita-

311) Jutikkala, Längelmävesi 1949 s. 420.
312) Ulvilan käräjät 29.—30. 10. 1633, VA mm 3:222.
313) Jokipii 1946 s. 249.
314) Tieto Viljakkalasta: Kyrön käräjät 1. 9. 1628, VA nn 2:171v.
315) Jutikkala 1938 s. 56—58.

lonpoikien verkosto järjestettiin parhaalle Vaasasta Turkuun johtavalle tielle, Kyrönkankaan tielle.[316] Tästä vuodesta alkoi postilaitos toimintansa Satakunnassa.

Postiasetuksen mukaan *postitalonpoikia* piti olla postilinjan varsilla aina 2—3 peninkulman päässä toisistaan. Käytännössä heitä usein oli tiheämmässäkin. Postitalonpoika oli korvaukseksi postinkuljetuksesta vapautettu eräistä veroista, nimittäin kyydityksestä ja kestityksestä, päivätöistä ja sotaväenotosta, viime mainitusta myös kaksi talon renkiä, mitkä edut yhdessä arvioitiin 7 hopeatalarin 4 äyrin suuruisiksi vuodessa. Tästä arviosta postitalolliset itse pitivät tiukasti kiinni.[317] Postitalonpojaksi voitiin määrätä myös läänitetty talonpoika, jolloin hän myös sai vastaavan vapauden. V. 1660 Porin kreivikunnan inspehtori tiedusteli kreivittäreltä, saako hän nimittää mm. postitalonpojat.[318] Vastaus oli ilmeisesti, että kreivitär sai ehdottaa heidät, mutta maaherra nimitti. (vrt. seur.)

Postin saapuessa naapuripostitalosta piti postitalonpojan viivyttelemättä lähettää se eteenpäin seuraavaan postitaloon renkiensä mukana tai niiden puutteessa viedä itse. Postinkantajat liikkuivat jalkaisin mukanaan postivaakuna, postilaukku, torvi ja keihäs. Sääntöjen mukaan heidän tuli "juosta" peninkulma kahdessa tunnissa ja käyttää mikäli mahdollista kaikkia sopivia oikoteitä. Postilaukkua seurasi ns. postiseteli, johon sen saapumis- ja lähtöajat kussakin postitalossa merkittiin. Merkitsemisen vuoksi piti postitalonpojan olla luku- ja kirjoitustaitoinen. Yksityisten kirjeistä kannettiin maksua, mutta se tapahtui *postikonttorissa,* ei postitaloissa. Esim. v. 1658 Porin kreivikunnan inspehtori käski lähettää *Turun postimestari Collanderille* hyvän härän tai hopeatalarin korvaukseksi kreivikunnan kirjeenvaihdosta.[319] — Tällainen postitalonpojista muodostettu viestiketju, joka saatiin toimimaan ajan oloihin nähden hyvin, oli tiettävästi ainoalaatuinen koko Euroopassa *(Jutikkala).*

Satakunnan tärkein postitie oli aluksi Kyrönkankaan—Turun tie. "Hämeenmetsän" läpi kuljetettiin posti hevosilla 27 peninkulman matka Hämeenkyröön; kuljettajat olivat paremmin palkattujakin kuin postitalonpojat *(Luukko). Hämeenkyröstä* posti vietiin edelleen sisämaitse Mouhijärven kautta Karkkuun. Myöhemmin v. 1695 Mouhijärven postitalo sijaitsi Salmin kylässä ja Karkun Koskella.[320] Karkusta Hämeenlinnaan päin menevän postireitin haaran postitalonpoikana toimi ainakin 1664—1675 Vesilahden Kuljun kylän Matti Heikinpoika (nyk. Narvan kylän osa).[321] Turkuun päin taas Tyrvään postitalo sijaitsi Näntölässä,[322] mistä posti kuljetettiin edelleen Kiikan Tormilaan ja Huittisten Mommolaan kruununvouti Henrik Paava-

316) Luukko 1945 s. 546.
317) Karkun käräjät 12.—16. 2. 1675, VA nn 5:1 fol. 28v.
318) RA Bielkesamlingen, Hans Hansson Gode 10. 6. 1660. Sigrid Bielkelle.
319) RA Bielkesamlingen, Hans Hansson Gode Paavali Paavalinpojalle 21. 11. 1658.
320) VA 7380:3253.
321) Karkun käräjät 12.—16. 2. 1675, VA nn 5:1 fol. 28v.
322) Harald Oxe 14. 9. 1674, Kiviniemen postitalonpojan valtakirja, Bielkesamlingen. RA.

linpoika Callian omistamaan postitaloon. Tämä tienristeystalo kuljetti postia kolmeen suuntaan, Turkuun, Poriin ja Hämeeseen, ja sai sen tähden kolminkertaisen korvauksenkin vaivoistaan.[323] *Vampulan* Tuomas Knuutinpojan (1675) saatua postin Mommolasta hän kuljetti sen *Loimaan* Matkusjoen Antti Mikonpojalle (1675), joka jo voi luovuttaa laukun varsinaissuomalaisten virkaveljiensä Turkuun toimitettavaksi.

V. 1674 ketjua tihennettiin maaherran toimesta asettamalla Keikyän Kiviniemen Heikki Yrjänänpoika postitalonpojaksi Mommolan ja Näntölän välille (Ed. mainittu kirje). Huittinen kuului tällöin Porin kreivikuntaan ja kreivikunnan säästäväinen vouti Paavali Paavalinpoika Callia paheksui kovin tällaista tuhlausta,[324] mutta kreivitär Sigrid Bielke hyväksyi toimenpiteen, puhuen opettavasti nopean postinkulun tarpeellisuudesta. Mommolan postitalon oikeudet oli vain siirrettävä jollekin toiselle talolle, jotta postitalojen välit pysyisivät tasapitkinä.[325] Eri yhteyksissä puhutaan "vakituisista" ja toisaalta "ylimääräisistä" postitalonpojista, joiden palkkaus kuitenkin oli sama.[326] "Ylimääräiset" postitalonpojat kuuluivat *ns. kihlakunnanpostin* nimellä tunnettuun postiin, joka kuljetti tarvittaessa kruununmiesten virkakirjeitä.[327] Tällä tavoin postilaitos oli itse asiassa pitemmälle kehittynyt kuin 1600-luvun postikartat ilmaisevat, koska niihin on merkitty vain valtakunnalliset linjat. "Ylimääräisiä" postitalonpoikia oli sekä tihentämässä vakituisia postilinjoja että aivan omilla linjoillaan. Porin kreivikunnan postitalonpojista v. 1675 tehdyssä luettelossa ovat vakituisia postitalonpoikia vain *Vampulan* Tuomas Knuutinpoika, *Huittisten* Sammun kylän Lauri Matinpoika, *Nakkilan* Kukonharjan Matti Tyniuksenpoika ja *Ulvilan* (Vähä)Rauman Simo Pertunpoika. Vakituisista postitalonpojista muodostettu ketju haaraantui siis myös Huittisista Poriin. Ylimääräisinä mainitaan Matkusjoen, Mommolan ja Kiviniemen postitalonpojat pääreitillä, sekä *Noormarkun* Söörmarkun kylän Tuomas Antinpoika ja *Ahlaisten* Tuomas Tuomaanpoika. Viimeksimainituista tosin väitetään luettelossa, että "heillä on harvoin kirjeitä vietävänä, paitsi Ahlaisissa asuvan kamariviskaalin (tarkoittanee Enholmia) yksityisiä".[328] — V. 1655 *Eurajoen* Huhdan kylän Mikko Juhananpoika valitti, että hänet, joka jokin aika sitten postitaloja järjestettäessä oli ottanut vastaan muiden hylkimän ylimääräisen postitalonpojan toimen, oli puolitoista vuotta sitten aiheettomasti syrjäytetty virastaan.[329] — V. 1680 Kokemäen Sonnilan Mikko Markuksenpoika kertoi Euran käräjillä, että hänen tulee tuoda Huittisista saapuva "ylimääräinen posti" Euran Sorkkisiin, mistä se viedään edelleen Eurajoen kirkonkylään ja pitäisi sieltä viedä Ulvilaan. Nyt kuitenkin vouti

323) RA Bielkesamlingen, Paavali Paavalinpoika Callia 11. 3. 1675 Sigrid Bielkelle.
324) Ed. mainittu kirje Paavali Paavalinpoika 11. 3. 1675.
325) RA Bielkesamlingen, Sigrid Bielke 2. 4. 1675 Paavali Paavalinpojalle.
326) Paavali Paavalinpoika 11. 3. 1675; Jutikkala 1938 s. 154.
327) Esim. Eurajoen käräjät 9.—10. 11. 1655, VA mm 9:104.
328) Jokipii s.
329) Eurajoen käräjät 9.—10. 11. 1655, VA mm 9:104.

Erik Flodman lähettää sen aina takaisin samaa tietä, niin että valittajalla on siitä kaksinkertainen vaiva. Flodmanin käskettiin tässä asiassa korjata tapansa.[330] Nämä muutamat jutut näyttävät, kuinka kihlakunnanposti kulki Ala-Satakunnassa myös Euran ja Eurajoen kautta sekä Porista ainakin Ahlaisiin asti.

Kysymys koko Pohjanmaan postin siirtämisestä kulkemaan Kyrönkankaan sijasta vähitellen parantuvaa Pohjanlahden rannikkotietä oli pitkään vireillä. Rauman ja Porin postikonttorit mainitaan ensi kerran v. 1645 postitaksassa, Kristiinan ja Uudenkaupungin konttorit v. 1668 postitaksassa, mutta näihin paikkoihin toimitettiin silloin posti Vaasasta ja Turusta vain sopivassa tilanteessa. Jo v. 1656 kihlakunnantuomari Kustaa Grass teki Pohjanmaan puolella yksityiskohtaisen suunnitelman postitien siirtämisestä rannikolle[331] ja vuodesta 1660 lähtien Kristiina, Uusikaupunki, Rauma ja Pori anoivat sitä useilla valtiopäivillä.[332] Kysymys on saanut periaatteessa myönteisen ratkaisun jo alkuvuodesta 1671, jolloin kuningatar kirjeessään eräille Länsipohjassa ja Pohjanmaalla toimiville komissaareille sanoo myöntyneensä anomuksiin ja tahtovansa, että maaherra siirtää postin kulkemaan rannikkotietä.[333] Seuraavan vuoden valtiopäivillä virallinen lupaus asiasta annettiin vastauksena Porin ym. valtiopäivävalituksiin.[334] Jostain syystä siirron toimeenpano on kuitenkin käytännössä lykkäytynyt vuoteen 1676. Toukokuussa mainittuna vuonna Porin kreivikunnan vouti kirjoitti siitä Tukholmaan tapahtuneena tosiasiana.[335] Tämän tien postitalot olivat erään v. 1676 polveutuvan Suomen postitoimipaikkojen luettelon mukaan seuraavat: Rauman mlk:n Uotilan Äyhö, Eurajoen kk, Nakkilan Masia, Pori (jossa oli vain postitalonpoika Vähäraumalla), Söörmarkku, Ahlainen sekä Merikarvian Köörtilä, Merikarvian kirkonkylä ja lopuksi Riispyy, josta posti vietiin jo Pohjanmaalla sijaitsevaan Siipyyhyn.[336] *Jutikkalan* mukaan tämä oli suorastaan merkittävin muutos, mikä Suomen postilaitoksessa tapahtui 1600-luvulla.

Vuosisadan lopulla v. 1695 havaitaan että nimenomaan rantatien postitalonpojat on nostettu " vakinaisiksi postitalonpojiksi", toisin sanoen kruunu piti jo rantatien postitalonpoikaketjua tärkeämpänä kuin sisämaan linjoja. Postipaikat ovat muuten samat kuin parikymmentä vuotta aikaisemmin, mutta Nakkilan kohdalla ei enää pistäydytty sisämaahan, vaan sen sijasta postitalonpojaksi on otettu rannikolta Luvian Sitlahden Heikki Tapaninpoika.[337] Tämä merkinnee samalla, että varsinainen rantatie Eurajoki – Luvia – Pori oli jo tullut auttavaan liikennöintikuntoon (s. 507).

---

330) Euran käräjät 27.–28. 9. 1680, VA mm 12:86.
331) Luukko 1945 s. 547.
332) Jutikkala 1938 s. 154–156.
333) Resoluutio 28. 2. 1671, VA Reg.jälj. 1671 fol. 10.
334) Vastaus Porin ym. valtiopäivävalituksiin 12. 12. 1672, VA Reg.jälj. fol. 507, 528 ym.
335) RA, Bielkesamlingen, Paavali Paavalinpoika 10. 5. 1676 Sigrid Bielkelle.
336) Jutikkala 1938 s. 157.
337) VA 7400:2 433.

Taulukko 57. Satakunnan postitalonpojat v. 1685

Hallintopitäjä	Talonnimet SAY Nyk. pitäjä ja kylä	Talonpoika	Hänen asemansa
Lappi T.l.[1]	Rauman mlk, Uotila	Antti Äyhö	Vakinainen
	Rauman mlk, Unaja	Matti Antinpoika (Jokela)	Ylimääräinen
Rauma	Rauman kaupunki	Porvarin rva Anna Sonkki	Ylimääräinen
Ala-Satakunta[2]			
Eurajoki	Eurajoen Kirkonkylä	Erkki Antinpoika (Astala) (ent. nimismies).	Vakinainen ja ylimääräinen 3 palkkaa
Kokemäki	Kokemäen Sonnila	Mikko Markunpoika (Vekara)	Ylimääräinen
Ulvila	Nakkilan Masia	Yrjänä Martinpoika (Muntti)	Tilapäinen; palkka 9:6 hopeatalaria
	Ulvilan Suosmeri	Elin-leski (Kleemola)	Vakinainen
	Noormarkun Söörmarkku	Tuomas Antinpoika (Kuuri)	Vakinainen ja ylimääräinen: 2 palkkaa
	Ahlaisten Ylikylä	Heikki Pentinpoika (Knuutila)	Samoin 2 palkkaa
	Merikarvian Riispyy	Antti Erkinpoika	Vakinainen
	Merikarvian Köörtilä	Mauno Pietarinpoika (Romppanen)	Vakinainen
	Nakkilan Kukonharja	Matti Tönnenpoika (Tyni)	Ylimääräinen
Eura	Euran Kirkonkylä	Frans Mikonpoika (Krannila)	Ylimääräinen
	Säkylän Iso-Säkylä	Antti Matinpoika (Pälli)	Ylimääräinen
Loimaa	Alastaron Virttaa	Josef Yrjänänpoika (Tätilä)	Ylimääräinen
Huittinen	Vampulan Matkusjoki	Mikko Antinpoika (Paukkio)	Ylimääräinen
	Huittisten Sampu	Matias Takku	Ylimääräinen 3 palkkaa
	Keikyän Kiviniemi	Yrjänä Klemetinpoika (Uotila)	Ylimääräinen
Ylä-Satakunnan alaosa[3]			
Kyrö	Hämeenkyrön Tuokkola	Juhana Pietarinpoika Haacks (Tuokko), akatemianvouti	Ylimääräinen

Karkku	Karkun Luonsi (Mäenkylä)	Abraham Matinpoika (Mäkelä)	Ylimääräinen
	Mouhijärven Salmi	Erkki Sipinpoika (Simola)	Ylimääräinen
Vesilahti	Vesilahden Narva	Matti Pietarinpoika (Takku)	Ylimääräinen
Tyrvää	Tyrvään Näntölä	Heikki Heikinpoika (Posti)	Ylimääräinen
	Kiikan Tormila	Pietari Klaunpoika (Haila?)	Ylimääräinen
Ylä-Satakunnan yläosa[4]			
Pirkkala	Tampereen Hyhky	Erkki Jaakonpoika (Simola)	Ylimääräinen
	Nokian Korvola	Matti Yrjänänpoika (Jaakkola)	Ylimääräinen
Ruovesi	Ruoveden Rajalahti	Tuomas Erkinpoika (Autio?)	Ylimääräinen
Kangasala	Kangasalan Herttuala	Simo Aukustinpoika (Aakkula)	Ylimääräinen
	Kangasalan Vahderpää	Perttu Antinpoika (Anttila)	Ylimääräinen
	Oriveden Säynäjoki (= Yliskylä)	Matti Eskilinpoika (Karppi)	Ylimääräinen
	Kuoreveden Liponsalmi	Erkki Knuutinpoika (Marttila, lukkari)	Ylimääräinen
Lempäälä	Lempäälän Kulju	Erkki Matinpoika (Kukkola?)	Ylimääräinen

[1]VA 7370: 392
[2]VA 7370: 2 097
[3]VA 7370: 3 031
[4]VA 7370: 2 666–2 667
Täydennykset nykypitäjistä Hopeaveroluettelo-teoksesta ja kartoista.

Ylä-Satakunnasta tavataan sen jälkeen kun varsinainen postilinja oli siirtynyt rannikolle pelkästään ns. ylimääräisiä postitalonpoikia. Ylä-Satakunnan alisessa kihlakunnassa Tyrväältä Hämeenkyröön säilyivät postipaikat käytännöllisesti katsoen ennallaan, vaikka toiminta niissä hiljeni. Ylä-Satakunnan ylisessä kihlakunnassa virkapostin pääreitti näyttää kulkeneen Nokian, Tampereen ja Messukylän[338] kautta Kangasalle ja Orivedelle. Yksi haara kulki sieltä Ruovedelle, toinen nähtävästi Keski-Suomeen (Liponsalmi). Tampereelta tai Kangasalta virkakirje kulki Lempäälän Kuljun kautta Hämeenlinnaan, ja Karkun ja Vesilahden virkaposti yhtyi Kuljussa samaan reittiin. — Kun toiminta oli hiljaista ja sivutoimen luonteista, sille ei aina riittänyt

338) Kyttälän Ylisen, A r a j ä r v i 1954 s. 304.

tarpeellista huomiota. Kerran sattui jopa, että Tampereen *Hyhkyn* kylässä asuva Pirkkalan postitalollinen Erkki Jaakonpoika joutui istumaan jalkapuussa, koska hän oli ollut vastahakoinen ja niskoitellut julkisten asiakirjojen ja haasteiden viemisessä heti edelleen.[339]

Kirkolla oli virka-asioitaan varten oma postilaitos, ns. *lukkarinposti,* jota lukkarit kuljettivat pappilasta toiseen. Tyrvään rovasti Tuomas Rajalenius vaati rovastikuntansa pappeja heti lähettämään saamansa virkakirjeen edelleen ja kontrollin vuoksi merkitsemään siihen kirjeen tulo- ja lähtöajat. Niinpä vauhdissa ei ollutkaan ajan oloihin nähden valittamista. Esim. eräs kirje, jonka Rajalenius lähetti Tyrväältä 26. 7. 1680, lähti Karkusta Mouhijärvelle samana iltapäivänä, Mouhijärveltä 27. 7. klo 12 edelleen Ikaalisiin, sieltä 28. 7. aamulla Hämeenkyröön, mistä se vielä samana iltana lähti Pirkkalaan. Kirje oli 29. 7. Harjun pappilassa, 31. 7. Pirkkalassa ja 1. 8. Vesilahdella. Aina lähetys ei kulkenut näin hyvin, mutta silloin tavataan kirjeissä myöhästymisistä selityksiä. (Esim. Vesilahti 21. 12. 1682). — Vuoden 1686 kirkkolaki vakiinnutti lukkarinposti-järjestelmän koko maahan.[340]

Yhteenvedoksi postitalonpoikien uurastuksesta, joka jatkui kaikissa olosuhteissa, sopinee kuvaava lausunto, jonka Porin kreivikunnan vouti Paavali Paavalinpoika Callia sivumennen antoi lähettäessään v. 1674 eräitä kirjeitä Huittisista Turkuun: "... sillä nousi erittäin suuri tulva ja jäitten lähtö, niin että kaikki sillat maantiellä olivat rikki ja menneet tulvan mukana, mutta postitalonpojat voivat kaikkina aikoina kävellen viedä kirjeet perille."[341]

---

339) Pirkkalan käräjät 6.–8. 11. 1682, VA nn 6:800.
340) Jokipii 1951–1952 s. 24.
341) RA Bielkesamlingen, Paavali Paavalinpoika 23. 4. 1674 Sigrid Bielkelle.